

Agroresursu un
ekonomikas
institūts

Lauksaimniecības un mežsaimniecības ietekme uz lauku telpu – ekonomiskie un sociālie aspekti

Autori:

AREI Bioekonomikas nodaļas vadošie pētnieki *Dr. geogr. A.Pužulis, PhD J. Hāzners un Dr. oec. S. Ceriņa*

LU Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes vadošā pētniece, *prof. A.Zobena, pētnieks, Dr.sc.Soc. R.Felcis, zinātniskā asistente Mg.sc.Soc. W. Felcis.*

SIA “Edo Consult” valdes loceklis *A. Lismanis*

Redakcija:

A.Lismanis, I.Leimane, A.Auziņš, SIA “Edo Consult”

2025. gada februāris

SATURS

Saīsinājumi	3
Ievads	4
Ierobežojumi	5
1. Pētījuma metodoloģija	6
1.1. Vispārējā metodoloģija	6
1.2. Teritoriālo atšķirību novērtēšana	7
1.3. Pilotteritoriju gadījumu izpēte	7
2. Lauku telpas ietekmes analīze un pamatnozaru attīstības izvērtējums	10
2.1. Lauku telpas ietekmes komponentes un faktori	10
2.2. Lauksaimniecības un mežsaimniecības loma lauku telpas veidošanā	13
2.3. Teritoriālās atšķirības lauksaimniecības un mežsaimniecības ietekmē uz lauku telpu	24
3. Sociālās un ekonomiskās ietekmes analīze individuālā un kopienas līmenī pilotteritorijās.....	38
3.1. Pilotteritoriju sociālās un ekonomiskās situācijas raksturojums	40
3.2. Individuālā un kopienas līmeņa datu loma sociālekonomiskajā analīzē	52
3.3. Daudzlīmeņu pieeja lauku telpas attīstībai.....	53
4. Pētījuma rezultāti un priekšlikumi	59
Informācijas avoti	63
Pielikumi	69

SAĪSINĀJUMI

AP	Eiropas Savienības atveseļošanas un noturības plāns
AREI	Agroresursu un ekonomikas institūts
ATR	Administratīvi teritoriālā reforma
BPV	Bruto pievienotā vērtība
CSDD	Ceļu satiksmes drošības direkcija
CSP	Centrālā statistikas pārvalde
ESAO	Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD)
ES	Eiropas Savienība
EUR	Eiro (<i>euro</i>)
FGD	Fokusgrupu diskusija
IKP	Iekšzemes kopprodukts
KLP	Kopējā lauksaimniecības politika
LAD	Lauku atbalsta dienests
LAP	Lauku attīstības programma
LEADER	Mērķtiecīgas un savstarpēji koordinētas aktivitātes lauku attīstības veicināšanai
LĢIA	Latvijas ģeotelpiskās informācijas aģentūra
LIZ	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme
LTVRA	Eiropas Komisijas ilgtermiņa redzējums par ES lauku apvidiem līdz 2040.g.
LV	Latvija
MVS	Mazās un vidējās saimniecības
NVD	Nacionālais veselības dienests
NVO	Nevalstiska organizācija
NUTS3	Statistikas teritoriālo vienību nomenklatūra (reģioni)
PV	Pievienotā vērtība
SP	Stratēģiskais plāns
SVVA	Sabiedrības virzīta vietējā attīstība
SVID	Spēks, vājums, iespējas, draudi (SWOT) metode
TAI	Teritorijas attīstības indekss
TM	Tiešmaksājumi
VRG	Vietējā rīcības grupa
VS	Vietējās stratēģijas
ZM	Zemkopības ministrija
XYZ	Vecuma grupas

IEVADS

Lauksaimniecība un mežsaimniecība vēsturiski ir veidojušas kā lauku telpas pamatnozares ar būtisko ietekmi uz sociāli ekonomisko attīstību. Abas nozares burtiskā nozīmē patērē lauku telpu (LIZ un mežus) kā resursu, transformējot tos par tirgojamām un estētiskām vērtībām – produkciju un ainavu – un radot darba vietas un ienākumus iesaistītiem cilvēkiem.

Pēdējo gadu pamatnozaru attīstības galvenā attīstības tendence ir bijusi saistīta ar mehanizācijas un specializācijas pakāpes paaugstināšanu, ko lauksaimniecības gadījumā īpaši veicināja arī plaši pieejami atbalsta instrumenti, veicinot ieguldījumus materiālajos aktīvos. Tam visam vajadzētu atstāt būtisku ietekmi uz pamatnozaru nodarbinātības un ienākumiem saimniecību un darbinieku līmenī, iespaidojot arī lauku sabiedrību kopumā un mainot lauku telpas izskatu.

Nemot vērā iepriekš minēto, **pētījuma mērķis ir balstoties uz nozares datiem veikt lauku telpas sociālās un ekonomiskās ietekmes vērtējumu.** Šī mērķa sasniegšanai tika izvirzīti vairāki darba uzdevumi:

- 1) Analizēt lauku ietekmes komponentes un ietekmes faktorus, nosakot galveno pamatnozaru – lauksaimniecības un mežsaimniecības – rādītājus, kas raksturo ietekmi uz lauku telpu;
- 2) Veikt lauku telpas izmantojamo nozares rādītāju statistisko un telpisko analīzi, tostarp vērtējot pamatnozaru – lauksaimniecības un mežsaimniecības – teritoriālo atšķirību ietekmi uz lauku telpu;
- 3) Analizēt lauku telpu ietekmējošos nozares resursus;
- 4) Veikt lauku telpas pilotteritoriju kvalitatīvu un kvantitatīvu sociālo un ekonomisko izpēti;
- 5) Veikt iegūto lauku telpu raksturojošo datu integrāciju un interpretāciju;
- 6) Sagatavot ieteikumus lauku telpas politikas veidotājiem un novērtētājiem.

Pētījumā galvenā hipotēze ir: tradicionālo pamatnozaru ietekme uz lauku telpu, tās sociāli ekonomisko attīstību ir ierobežota un ar lejupejošo tendenci, saikne starp pamatnozarēm un lauku apdzīvotību, lauku kopienu labklājību paliek vājāka.

Hipotēzes pārbaudes un pētījuma mērķa sasniegšanas vajadzībām tika analizēta pamatnozaru pēdējo 14 gadu attīstības dinamika, apskatot galvenos ietekmes rādītājus, to reģionālās atšķirības, grupējot lauku teritorijas atbilstoši šo rādītāju atšķirīgām izpausmēm. Konstatējumu verifikāciju nodrošinās atsevišķo pilotteritoriju padziļināta analīze, kam sekos visu datu apvienošana – plašāk par metodoloģijas aprakstā.

Pētījuma secinājumi un ieteikumi ir izmantojami pamatnozaru un lauku attīstības politikas veidošanai, nodrošinot integrētu redzējumu par līdz šim notikušām pārmaiņām lauku telpa no tradicionālo nozaru skatu punkta.

IEROBEŽOJUMI

Pētījums ir finansēts ar valsts atbalstu projekta Nr.24-00-S0INZ03-000015 ("Lauksaimniecības un mežsaimniecības ietekme uz lauku telpu – ekonomiskie un sociālie aspekti") ietvaros. Pētījumā ietvertā informācija un iegūtie rezultāti balstās uz metodoloģiju un datu avotiem, kas aprakstīti šajā ziņojumā.

Pētījumā ir analizēts plašs lauku telpas attīstības faktoru, resursu un rādītāju loks. Pētījumā ir primāri aplūkotas lauku telpas galvenās pamatnozares (lauksaimniecība, mežsaimniecība) un šo nozaru ietekme uz lauku telpu. Pārējie lauku telpas aspekti ir apskatīti kā sekas no šo nozaru lomas tautsaimniecībā mazināšanās. Tomēr pētījumu ierobežo pieejamo datu apjoms un detalizācija. Īpaši jāatzīmē, ka ir ierobežota kvantitatīvu datu pieejamība (trūkums) par pagastu līmeni, kas attiecīgi ierobežo teritoriālo atšķirību izvērtēšanu novadu iekšienē. Pētījuma autori šo jautājumi ir risinājuši, veicot pilotteritoriju gadījumu izpēti (tās metodoloģija, tvērums un apjoms aprakstīts šajā ziņojumā). Taču tā pilnībā nenovērš identificētos pētījuma ierobežojumus, jo īpaši attiecībā uz kvantitatīvo datu pieejamību pagastu līmenī.

Pētījuma ietvaros ir kombinēta makrolīmeņa un mikrolīmeņa datu analīze. Makrolīmeņa skatījums sniedz iespēju vērtēt attīstības faktoros nozaru līmenī, reģionālā līmenī – reģionālās atšķirības un tās ietekmējošos faktoros, savukārt mikrolīmeņa dati pilotteritoriju līmeņa – kvantitatīvus un kvalitatīvus datus kopienā un individuāli līmenī. Veiktās datu analīzes atšķirīgo līmeņu specifika un pieejamo datu neviendabības dēļ ir ierobežota iegūto rezultātu vispārināšana un interpretēšana ārpus attiecīgā līmeņa.

Pilotteritoriju gadījumu izpēte ir veikta konkrētās teritorijās, analizējot iespējami plašu lokāli pieejamo kvantitatīvo un kvalitatīvo datu apjomu. Gadījumu izpēte parāda, ka pastāv izteikta neviendabība starp lauku teritorijām. Tādēļ šīs izpētes rezultātus var attiecināt uz konkrētām teritorijām, bet nevar tieši attiecināt uz citām teritorijām, t.sk. ārēji līdzīgām. Ir nepieciešams plašāks datu apjoms, lai varētu izpētes rezultātus attiecināt uz citām teritorijām un īstenot "no apakšas uz augšu" pieeju (*bottom-up approach*).

Pastāvošās nenoteiktības dēļ zaļās pārejas (*green transition*) ietekme uz lauksaimniecības un mežsaimniecības nozarēm, kā arī tās plašāka ietekme uz lauku telpu pētījumā ir vērtēta vispārīgi, identificējot galvenos izaicinājumus.

1. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

1.1. Vispārējā metodoloģija

Pētījums balstās uz autoru izstrādātu pieeju (skat. 1.1. attēlu). Tās pamatā ir skatījums uz lauku telpu dažādos mērogos (līmeņos):

- 1) makro līmenī, lietojot statistiskās analīzes metodes un savietojot tās ar izvēlētu pilotteritoriju gadījumu izpēti (*case study*);
- 2) mikrolīmenī, balstoties uz mikrodatiem, kas iegūti lauku apsekojumos, intervijās un novērojumos, izmantojot antropoloģijas un socioloģijas metodes.

Secība	fokussējums	konteksts	mērogs	metodes	rezultāts	atbilde uz jautājumu	saikne ar DU
Attīstības faktori	Rādītāji	Lauku attīstība	Makro	Literat+ mat. analīze+ datu analīze	Rādītāji, klasteri, kritēriji iedzīvotājiem	2.,4. nozaru strukt., faktori	1.,2.
Attīstības resursi	Lauksaimniecība mežsaimniecība			Literat.	2 nozaru loma Lauku attīstībā - apraksts	1.pamatnozāres	3.
Politikas Analīze	Laukus ietekmēj. dok. KLP SP, ES Kohēzijas PP			Dokument. analīze	Politikas vērtējums lauku attīstībai	4.nozaru politika	3.
Gadījumu izpēte	Dzīves kvalitāte, labbūtība	Cilvēciskais	Mikro – cilvēks, kopiena	Intervijas, fokusgrupa, statistik.	Info no apkāšas -	4.politika	4.
Integrēšana	Klasteri	Lauku attīstība	Mikro – makro	ekspertu, + ???	Ieteikumi politikai, novērtēšanai	3, 5. sasaiste, daudzveidība	5.,6.

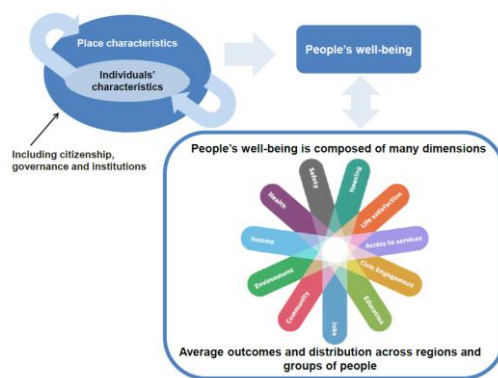
1.1. attēls. Pētījuma īstenošanas metodoloģiskā shēma

Lauku telpa (*rural space, rural area*) ir plašs jēdziens, kuru attiecina uz ģeogrāfiskām teritorijām ārpus pilsētām un urbanizētām apdzīvotām vietām. Taču šim jēdzienam nepastāv vienotas definīcijas, piem., to mēdz definēt kā teritoriju ārpus pilsētu administratīvajām robežām, to definē, balstoties uz iedzīvotāju skaita un blīvuma kritērijiem, u.c. Šajā pētījumā, ja nav norādīts citādi, lauku telpa ir definēta, balstoties uz Lauku Attīstības programmās (LAP) lietoto definīciju – Latvijas teritorija, neietverot valstspilsētas un novadu pilsētas ar iedzīvotāju skaitu virs 5 000.

Lauku telpas attīstības mērīšanai un raksturošanai var tik izmantoto ļoti dažādi rādītāji ar atšķirīgiem mērķiem un detalizācijas pakāpi. Samērā bieži tiek lietoti indeksu rādītāji, kuri balstās uz demogrāfijas (strādājošie iedzīvotāji), sociālajiem (izglītība), ekonomikas (nodarbinātības), vides (produktivitāte, ienākumi) rādītājiem (Abreu et al., 2019). Labklājības raksturošanai mēdz izmantot rādītājus, kas aptver tādas dimensijas kā (Beltramo et al., 2024):

- 1) nodarbinātība un ekonomiskā labklājība;
- 2) veselība un fiziskā drošība;
- 3) izglītība un zināšanas;
- 4) subjektīva pašsajūta (t.sk. vispārēja apmierinātība ar savu dzīvi), atpūta un sociālās attiecības;
- 5) valdība un politika;
- 6) ainava un kultūras mantojums;
- 7) vide;
- 8) pakalpojumi.

Lai ņemtu vērā dažādās labklājības dimensijas, pētījumā ir izmantots ESAO piedāvātais labklājības koncepts, kas ietver daudzdimensiju skatījumu, ietverot skatījumu individuālā, kopienas un teritorijas līmenī (skat. 1.2. attēlu).

1.2. attēls. Labklājības dimensijas

Avots: ESAO (OECD), 2018

Pētījumā ir izmantoti šādi galvenie datu avoti: Latvijas Atvērto datu portāla dati, CSP dati, nozaru un uzņēmumu dati par pakalpojumu sniedzējiem, piemēram, pakomātiem, bankomātiem, skolām, bērnudārziem, LURSOF dati par uzņēmumiem, citos pētījumos iegūtie dati, piemēram, SIA “Jāņa sēta” dati. Apkopoti 160 dažādi rādītāji, kuri izmantoti turpmākajā analizē. Ir atlasīti vairāki rādītāji, kas izmantoti klasteru analīzei un korelācijas analīzei. Ir izmantoti LĢIA ģeotelpiskie dati, lai veidotu kartes. Šie visi dati veido kvantitatīvo datu kopu.

1.2. Teritoriālo atšķirību novērtēšana

ES vadlīnijās LAP *ex-ante* novērtējumiem tiek ieteikts pārbaudīt atbalsta piešķiruma apmēru dažādās teritorijās un attiecīgi tām teritorijām, kuras ir noteiktas kā prioritāras, piešķirt lielāku “svaru” resursu piešķiršanas ziņā (ENRD, 2014). Taču jāatzīmē, ka reģionālo īpatnību novērtējums ir sarežģīts uzdevums, jo daudzos gadījumos trūkst reģionālo datu. Turklāt administratīvo reģionu iekšienē starp novadiem un/vai pagastiem pastāv izteiktas sociāli-ekonomisko rādītāju atšķirības. Lai pētījuma ietveros ņemtu vērā reģionālo īpatnību ietekmi, reģioni (teritorijas) ir grupēti novadu klasteros.

Novadu grupas (klasteri) ir veidoti, primāri balstoties uz klasteru analīzes metodi. Novadu datu kopas segmentācijai (klasterizācijai) ir lietotas divas klasterizācijas metodes:

- 1) nehierarhiskā k-vidējo vērtību klasteru analīze (klasterizācija), izmantojot divas distances metrikas – Eiklīda distanci un Manhetenas distanci;
- 2) hierarhiskā aglomeratīvā klasteru analīze (klasterizācija).

Iegūto novadu klasteru kvalitātes novērtēšanai ir izmantota Elkoņa metode (diagramma) un Calinska-Harabaša (*Calinski–Harabasz*) indekss (CHI). Papildus novadu datu kopas klasifikācijai ir lietota arī lineārā diskriminantu analīze. Plašāks klasteru analīzes un lineāro diskriminantu analīzes metodoloģijas izklāsts ir sniegts attiecīgi 3. un 4. pielikumā. Novadu (teritoriālo vienību) iedalījums klasteros ir noteikts, kombinējot visu minēto metožu rezultātus (skat. 5. pielikumu).

1.3. Pilotteritoriju gadījumu izpēte

Pilotteritoriju gadījumu izpētes mērogs ir novads, bet analīzes līmenis – pagasti. Analīzes ietvaros ir izvēlētas trīs teritorijas:

- Smiltenes novads un tā pagasti;
- Preiļu novads un tā pagasti;
- Jelgavas novads un pagasti.

Konkrētie novadi pilotteritoriju gadījumu izpētei tika izvēlēti pēc tam, kad tika veikta klasteru analīze, lai gadījumu izpētei izvēlētos novadus un pagastus dažādos Latvijas reģionos, no dažādiem klasteriem, kā arī ar atšķirīgu saimnieciskās darbības efektivitāti (BPV/iedz.). Pilotteritoriju izvēles pirmajā fāzē tika identificēti novadi, balstoties uz statistikas datiem – BVP struktūru. Šādā veidā ir atlasīti 3 savstarpēji atšķirīgi novadi (skat. iepriekš). Nākamajā fāzē katrā no novadiem tika atlasīts viens vidēji tipisks un viens netipiskais pagasts, balstoties uz teritoriju dažādības rādītāju. Tipiska un netipiska pagasta identificēšanai tika izmantoti divi rādītāji – A sektora (lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība) īpatsvars uzņēmumu kopskaitā un bruto pievienotā vērtība uz vienu iedzīvotāju. Aprēķinu metodoloģija ir sniegta 6. pielikumā.

Veiktā gadījumu atlase balstās uz šādiem vispārējiem principiem:

- Gadījumi raksturo netipiskumu, kas ļauj detalizēti un padziļināti pētīt procesus lauku telpā, taču, ņemot vērā gadījumu izpētes metodoloģiju, tomēr nav attiecināms uz visu Latviju. Tipiskie gadījumi tiek balstīti uz datu analīzi, ņemot vērā ietekmes faktorus un faktoru kopas (klasterus).
- Gadījumu mērogs atbilst iespējami zemākajam līmenim Latvijā – pagasti. Tas ļauj noteikt iespējami viendabīgākas teritorijas, kurās ir izteikti attīstības faktori vai to kopas. ņemot vērā ļoti ierobežoto datu pieejamību pagastu līmenī (dati pārsvarā pieejami augstākā līmenī – novadi (pašvaldības)), pilotteritorijas ir atlasītas divos posmos – pēc rādītājiem pašvaldību līmenī un tad no pašvaldībām, konkrētos pagastos.
- Gadījumi atspoguļo atšķirīgus saimniekošanas un lauku dzīves modeļus, kas balstās atšķirīgos resursos.

Atlasītajās pilotteritorijās ir izmantota gadījuma izpētes metodoloģija, kas ir piemērota parādību (fenomenu) padziļinātai izpētei, kur robežas starp fenomenu (lauku telpu noteicošie faktori) un kontekstu nav skaidri redzamas (Yin, 2009), jo lauku telpu noteicošie faktori, no vienas puses, ir strukturāli nosacījumi, no otras puses, atspoguļojas vietējo cilvēku pieredzēs un subjektīvajā izjūtā par dzīvi laukos. Izpētes ietvaros ir veiktas intervijas dažādās mērķa grupās, kā arī etnogrāfiskie novērojumi noteiktās organizācijās. Bez intervijām, lai noskaidrotu viedokļus, katrā gadījumu izpētē ir arī organizēta fokusa grupas diskusija (FGD). Apsekojuma dati ir dokumentēti un integrēti gadījumu izpētē. Interviju un fokusgrupu jautājumu tematika ir sniegta 2. pielikumā.

Jāatzīmē, ka publikācijās ir minēti šādi gadījumu izpētes metodes ieguvumi (Yin, 2009):

- 1) gadījuma izpēte ļauj kompleksi pētīt iedzīvotāju labbūtību dažādos Latvijas novados un pagastos, fokusējoties uz dažādu dzīves jomu aspektiem, sākot no nodarbinātības, ikdienas mobilitātes un transporta infrastruktūras līdz mājokļa pieejamības, sociālo pakalpojumu un ikdienas pakalpojumu nodrošinājumu;
- 2) iedzīvotāju labbūtība lauku telpā un tieši noteiktos pagastos kā fenomens nav atdalāma no konteksta – ne tikai no sociāli ekonomiskās situācijas Latvijā, reģionos un mobilitātes saistības ar Rīgu, bet pat arī no novada, kurā atrodas pagasts, politikas pakalpojumu un procesu organizēšanas – centralizācijas vai decentralizācijas virzienā u.tml.;
- 3) šajā kompleksās lauku telpas izpētē var izmantot dažādus datus un datu avotus, lai triangulētu rezultātus. Proti, var izmantot gan statistikas datus un indeksus par sociāli ekonomisko situāciju novados un pagastos, gan arī kvalitatīvo metožu datus no iedzīvotāju fokusa grupas diskusijām, intervijām ar iesaistītajām pusēm, vietējiem iedzīvotājiem un arī novērojuma piezīmes no lauka darba izpētes noteiktos pagastos. Iepriekš minētā datu triangulācija ietver dažādus interesējošos mainīgos – gan

kvantificējamus statistikas rādītājus, gan kvalitatīvas iedzīvotāju pieredzes un vērtējumus, dzīvojot attiecīgajā pagastā.

Šajā pētījumā ir izmantots viena gadījuma izpētes pieejas dizains (*single-case design*), jo gadījumu izpēte balstās uz atsevišķām tipiskām teritorijām, kur šīs metodes mērķis ir iedziļināties un saprast attiecīgajos pagastos dzīvojošo ikdienišķās situācijas, cilvēku un arī institūciju (no pagasta pārvaldnieku skatījuma prizmas) pieredzes (Yin, 2009, p. 46-59).

Jānorāda, ka arī Eiropas Komisijas ilgtermiņa redzējumā par ES lauku apvidiem līdz 2040. gadam (turpmāk, LTVRA – angliskā abreviatūra) (Eiropas Komisija, 2021) norādīts, ka ekonomisko, sociālo un demogrāfisko apstākļu dimensiju izpratnei, kas raksturīga tieši laukiem, ir vajadzīgs lielāks apjoms kvalitatīvu datu. Tādējādi šajā pētījumā gadījuma izpētē izmantotās fokusa grupu diskusijas, intervijas ar iesaistītajām pusēm un vietējiem iedzīvotājiem un līdzdalības novērojumos iegūtā informācija un tās analīze nodrošina šādus kvalitatīvus datus. Tāpat arī jānorāda, ka Eiropas Parlamenta rezolūcijā par LTVRA minētas bažas par “*pieaugošo neapmierinātību to lauku iedzīvotāju vidū, kuri uzskata, ka viņu vajadzības netiek pietiekami ņemtas vērā politiskajos lēmumos un kuri jūtas nepietiekami pārstāvēti*” (Eiropas Parlaments, 2022, p. 39). Līdz ar to šāda kvalitatīvo metožu izmantošanas pieeja lauku telpas izpētē ir atbilstoša.

2. LAUKU TELPAS IETEKMES ANALĪZE UN PAMATNOZARU ATTĪSTĪBAS IZVĒRTĒJUMS

2.1. Lauku telpas ietekmes komponentes un faktori

Lauku attīstība ir sarežģīts un daudzdimensionāls process, kas aptver ekonomiskos, sociālos, kultūras un vides aspektus. Mūsdienu lauku teritorijas piedzīvo būtiskas funkcionālas izmaiņas, kas saistītas ar tradicionālās lauksaimniecības lomas samazināšanos, kā arī ar pieaugošo pieprasījumu pēc vides un kultūras pakalpojumiem. Šīs izmaiņas prasa jaunu pieeju lauku attīstībai. Viena no pētījumos aktualizētām pieejām lauku attīstībai ir daudzdimensionāla pieeja, kas aptver dabas resursu, ekonomisko aktivitāšu, sabiedrības un kultūras attīstību vienlaikus. Tas ietver sabiedrisko resursu stiprināšanu, inovāciju veicināšanu un sociālās infrastruktūras uzlabošanu. Kā liecina vairāki pētījumi, ekonomisko izaugsmi laukos ir iespējams panākt, stiprinot vietējās ekonomikas dažādošanu un veicinot sadarbību starp dažādiem attīstības aģentiem – lauksaimniekiem, uzņēmējiem, pašvaldībām un valsts iestādēm.

Līdzšinējos pētījumos identificēti daudzveidīgi lauku attīstības faktori. Visi faktori ir savstarpēji saistīti un nav viennozīmīga vērtējuma par to nozīmīgumu, tas mainās, atkarībā no fokusa, uz ko ir vērsts attīstības uzsvars (10.pielikums). Makrolīmenī (valsts) attīstības faktoros grupē šādās grupās: ekonomiskie, sociālie, infrastruktūras, vides, politiskie un institucionālie, tehnoloģiskie, kultūras un vēsturiskie, sabiedriskie/kopienas faktori. Mikrolīmenī (kopiena, personu līmenis) svarīgākie ir sabiedriskie un kultūras faktori, darba iespējas, sociālie faktori (pakalpojumu pieejamība), transports un mobilitāte, mājoklis. Literatūrā tiek uzsvērti sabiedriskie faktori, kas ar vien vairāk nosaka atsevišķu vietu attīstību.

Eiropas Komisijas ziņojumā par paveikto līdz šim brīdim (2024. gadam) (EK, 2024) redzams, ka īstenotās aktivitātes ir virzībā uz lauku redzējuma kopējiem mērķiem, kas atšķirībā no ierastās nozaru politikas fokusējas uz horizontāli saistītām darbībām. Stiprinot satvaru sadarbībai starp valsti, reģionālā un vietējā līmeņa pārvaldes iestādēm, pilsoniskās sabiedrības organizācijām, uzņēmumiem, akadēmisko aprindu pārstāvjiem un iedzīvotājiem, arī lauku attīstības politikā ir būtiski ņemt vērā daudzveidīgo iesaistīto pušu (*stakeholders*) lomu. Arī OECD pētījumā par lauku labbūtību rosināts veidot tādu politiku, kas to veicinātu. Tādas politikas fokuss būtu uz ekonomiku, kas pielāgota zemam apdzīvotības blīvumam atkarībā no lauku teritoriju daudzveidības. Lai īstenotu šādu fokusu, politikas pieejā būtu jāintegrē dažādu nozaru politikas (OECD, 2020, p. 13). Latvijā, līdz šim nozaru politikā attiecībā uz lauku teritorijām relatīvi liela loma bijusi mežsaimniecībai un lauksaimniecībai. Paralēli urbanizācijai, lauku depopulācijai un pakalpojumu centralizācijai, tās veicinājušas zemju konsolidāciju, kas mazina esošo un sarūkošo kopienu darbību un turpinoši veicina lejupvērstus lauku depopulācijas procesus.

ES Kopējā lauksaimniecības politika (KLP) ir būtisks instruments, kas ietekmē lauku attīstību visā Eiropā, tostarp Latvijā. KLP nodrošina finansējumu, lai atbalstītu lauksaimniekus, veicinātu ilgtspējīgu lauksaimniecību un uzlabotu lauku reģionu ekonomisko un sociālo situāciju. Tomēr KLP nespēj un nav mērķēta atrisināt visas problēmas, ar kurām saskaras lauku teritorijas. KLP SP mērķu saistība ar labklājības rādītājiem Latvijas lauku teritorijās kopsavilkuma formā atspoguļota 2.1. tabulā. Saskaņā ar OECD, kā labklājības rādītāji izvēlēti: mājoklis, drošība, veselība, ienākumi, vide, kopiena, darbs, izglītība, sabiedriskā iesaiste, pakalpojumu pieejamība, apmierinātība ar dzīvi.

2.1. tabula. KLP SP stratēģisko mērķu vērtējums attiecībā uz labklājības rādītājiem

KLP SP mērķis	Labklājības rādītāji										
	mājoklis	drošība	veselība	ienākumi	vide	kopiena	darbs	izglītība	sabiedriskā iesaiste	pakalpojumu pieejamība	apmierinātība ar dzīvi
SMH	0	0	1	0	2	1	1	2	2	2	0
SM1	0	0	0	2	2	0	2	0	0	0	0
SM2	0	0	0	2	1	0	2	0	0	1	0
SM3	0	0	0	2	2	0	1	1	1	1	0
SM4	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0
SM5	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0
SM6	0	0	0	0	2	0	0	1	1	1	0
SM7	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1	0
SM8	0	0	1	2	2	2	2	1	2	2	0
SM9	0	0	2	0	2	0	1	1	1	1	0

Avots: autoru veidots

Kopumā KLP SP orientējas uz lauksaimniecības nozares ražošanas un attīstības vajadzībām. No labklājības raksturojošiem rādītājiem KLP SP neskar mājokli, drošību, un apmierinātību ar dzīvi. Maz ir saistība ar veselību (galvenokārt pārtikas drošības aspektā) un kopienu, kas arī vairāk ir nozares dalībnieku aspektā. Mērķu struktūrā visplašākais labklājības tvērums ir SM 8 (kas saistāms ar lauku atbalsta aktivitātēm – t.sk. LEADER) un SMH – horizontālo prioritāti, kas orientējas uz izglītību, zināšanu izplatību un inovācijām.

Nemot vērā SM8 (tajā skaitā, LEADER) aktivitātes, uzsverama tā loma lauku cilvēku labklājības sekmēšanai. Svarīgākie aspekti, uz ko tiek pievērsta uzmanība, ir vietējo attīstības stratēģiju izstrāde (AREI, 2023) un LEADER metode pievienotā vērtība (EK, 2024). Tieši SVVA/LEADER VRG ir tās, kas darbojas ar vietējām kopienām, aktivizē vietējo sabiedrību, noskaidro un virza vietējās iniciatīvas. LEADER metodikas izstrādes procesā, tika analizēta esoša situācija ieviešot LEADER metodi. Galvenie atzinumi ir saistāmi ar izpratni par pašu metodi (AREI, 2024). Izpratnes un atbilstošo rīcību nepilnības var savukārt ierobežot iespējas vietu attīstībai.

Lauku telpas attīstības sekmēšanai Latvijā pieejams arī ES Kohēzijas politikas programmas 2021-2027.g. (KPP) pasākumi. KPP mērķu sasaiste ar labklājības rādītājiem lauku teritorijās apkopota 2.2.tabulā.

2.2. tabula. KPP mērķu vērtējums saistībā ar labklājības rādītājiem

KPP mērķis	Labklājības rādītāji										
	mājoklis	drošība	veselība	ienākumi	vide	kopiena	darbs	izglītība	sabiedriskā iesaiste	pakalpojumu pieejamība	apmierinātība ar dzīvi
1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0
2	1	1	0	0	2	0	0	0	0	2	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
4	2	1	2	1	0	2	2	2	2	2	2
5	0	1	0	1	1	1	1	1	1	2	0
6	0	0	0	0	2	0	0	2	0	0	0

Avots: Autoru veidots

KPP mērķu vispārējs novērtējums liecina, ka programma orientēta uz Eiropas kopējo attīstības mērķu sasniegšanu, kas ne visos aspektos ir aktuāli Latvijā. Attiecībā uz labklājības rādītājiem izvēlētie mērķi vairāk fokusējas uz pakalpojumu pieejamību, izglītību, vides, un darba jautājumiem. Mazāk uzmanības tiek pievērsta kopienai, ienākumiem, sabiedrības iesaistei, apmierinātībai ar dzīvi. Pēdējais ir netieši vērtēts, kā potenciāla ietekme, īstenojot atbilstošo mērķi. Jāņem vērā, ka katram mērķim ir savas prioritātes un specifiskie pasākumi (SAM), kas nosaka atbalsta virzienu. KPP mērķu struktūrā visvairāk sociāli orientēts ir 4. mērķis (“Sociālāka un iekļaujošāka Eiropa, īstenojot Eiropas sociālo tiesību pīlāru”) Minētais mērķis aptver gandrīz visus labklājības rādītājus, izņemot vidi (ar to saprotot dabas vidi). Kopumā programmas mērķi ir kādā jomā specifiski, piemēram, mājokļa jautājumus risina noteiktām personu grupām vai mērķiem – sociālie mājokļi, to piemērošana cilvēkiem ar invaliditāti, vai energoefektivitātes uzlabošanai. Var sagaidīt, ka reģionālās attīstības problēmas tiktu risinātas ar 5. mērķa palīdzību (“Iedzīvotājiem tuvāka Eiropa, veicinot visu veidu teritoriju

un vietējo iniciatīvu ilgtspējīgu un integrētu attīstību”), īpaši prioritāte: “Reģionu līdzsvarota attīstība”. Tā paredz ieguldījumu reģionu attīstības programmas mērķos vairākos virzienos, tomēr pašlaik grūti spriest par konkrētiem ieguldījuma virzieniem.

Eiropas Savienības atveseļošanas un noturības plāna (AP) komponentu saikne ar labklājības rādītājiem apkopota 2.3. tabulā. Arī AP vērsts uz Eiropas politikas pamatvirzieniem, tomēr detalizācija un vajadzības ir balstītas Latvijas prioritātēs. AP ir vairāk orientēts uz pakalpojumiem un izglītību, mazāk uz kopienu, iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi, drošību. Tā kā plāns ir sadalīts komponentēs, kas katra atsevišķi ir orientēta uz noteiktām tēmām un prioritātēm, to salīdzināšana ir apgrūtināta. Tomēr, lielāka sociāla orientācija ir 3. komponentei “Nevienlīdzības mazināšana” un 1.komponentei “Klimata pārmaiņas un vides ilgtspēja”.

2.3. tabula. AP komponentu vērtējums saistībā ar labklājības rādītājiem

AP komponente	Labklājības rādītāji										
	mājoklis	drošība	veselība	ienākumi	vide	kopiena	darbs	izglītība	sabiedriskā iesaiste	pakalpojumu pieejamība	apmierinātība ar dzīvi
1	2	2	0	0	2	0	0	0	0	2	0
2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0
3	2	0	0	2	0	0	2	2	0	2	0
4	0	0	2	0	0	0	0	2	0	2	0
5	0	0	0	1	0	0	1	2	1	1	0
6	0	0	0	0	0	0	0	2	2	2	0

Avots: Autoru veidots

Apkopojot KLP SP, KPP un AP programmas var secināt, ka ārpus šīm programmām paliek vai mazā mērā tiek īstenoti tādi virzieni, kas ir būtiski labklājībai, kā mājokļu pieejamība, drošība, kopiena, cilvēku apmierinātība ar dzīvi. Kopumā ir aptvertas vairākas jomas, kas ir būtiskas arī lauku iedzīvotājiem, piemēram saistībā ar pakalpojumu pieejamību, zināšanām, veselības aprūpi, uzņēmējdarbības attīstību, nevienlīdzības mazināšanu, tomēr neviena no šīm programmām nav orientēta uz lauku telpas aktualitāšu un problēmu tiešu risināšanu un vēl mazāk – uz lauku labklājības rādītājiem kā mērķi. Labklājības rādītāji tiek skarti tiktāl, cik tie saistīti ar dokumentos definētajām prioritātēm. Programmas ir ar vispār nacionālu satvaru un nozaru politikas mērķu un vajadzību īstenošanu. Lai noskaidrotu lauku politikas ietekmes pašvaldības līmenī, veiktas intervijas ar pašvaldības politiķiem, darbiniekiem un vietējo rīcības grupu pārstāvjiem (9. pielikums). Ekspertu vērtējumā Latvijā pietrūkst mērķtiecīgas lauku attīstības politiskā redzējuma. Tiek akcentēta sarūkšanas nenovēršamība un veiktas atbilstošas kompensējošas rīcības. Lauksaimniecības politikā nav skaidri definēta lauku telpa, līdz ar to nav vienotas politikas dažādu nozaru (ne tikai lauksaimniecības) attīstībai. Laukiem tiek piešķirta funkcija "ražot," nevis nodrošināt daudzpusīgas aktivitātes. Klimata pārmaiņu, zaļās ekonomikas un digitalizācijas prasības bieži tiek uztvertas kā mākslīgi uzspiestas. Attīstībai nozīmīgā vietējā identitāte un vietas veidošana ("place shaping") netiek novērtēta esošajos plānos (9.pielikums).

Būtisks faktors, kas nākotnē ietekmēs gan lauksaimniecības un mežsaimniecības, gan lauku telpas kopumā attīstību ir zaļā pāreja jeb pārkārtošanās (*green transition*). Zaļā pāreja ir cieši saistīta vairākiem politikas aspektiem:

- Parīzes nolīgums (*Paris Agreement*) – nosaka mērķi sasniegt klimatneitralitāti 21. gadsimta otrajā pusē (4.panta 1.punkts), kā arī izvirza mērķi finanšu plūsmas pieskaņot izvirzītajam kursam uz mazākām siltumnīcefekta gāzu emisijām un klimatnoturīgu attīstību (2.panta 1.punkta c) apakšpunkts);
- Eiropas Zaļais kurss (*European Green Deal*) – ES politikas iniciatīvu kopums, kas nosaka vairākus svarīgus mērķus, piem., klimatneitralitātes sasniegšana līdz 2050.g., pāreja uz aprites ekonomiku, bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu aizsardzība un atjaunošana utt.

- Ilgtspējīgu finanšu ietvars (*Sustainable Finance Framework*) – šī ietvara pamatu veido ES rīcības plānu ilgtspējīgas izaugsmes finansēšanai (*Action Plan: Financing Sustainable Growth*) jeb ilgtspējīgu finanšu rīcības plāns (*EU Action Plan on Sustainable Finance*), kas vērsts uz kapitāla plūsmu pārvirzīšanu uz ilgtspējīgiem ieguldījumiem, kā arī finanšu risku, kas izriet no klimata pārmaiņām, resursu noplicināšanas, vides degradācijas un sociālajām problēmām, pārvaldīšanu, t.i., ņemšanu vērā kreditēšanā, investīciju produktos u.c. Šo ietvaru veido vairāki būtiski ES tiesību akti (piem., Ar ilgtspēju saistītās finanšu informācijas atklāšanas regula, Taksonomijas regula, Direktīva par korporatīvo ilgtspējas ziņu sniegšanu, Direktīva par uzņēmumu pienācīgu rūpību attiecībā uz ilgtspēju, dažādas deleģētās regulas), kā arī vairāki tiesību akti (jo īpaši deleģētās regulas) ir vēl tapšanas stadijā.

Šobrīd pastāv būtiska nenoteiktība, kāda tieši būs zaļās pārejas ietekme uz lauksaimniecību, it īpaši konvencionālo lauksaimniecību, jo nav skaidrs, kādi tehnoloģiskie risinājumi un lauksaimniecība prakses tiks izmantotas nozares dekarbonizācijai (virzībai uz klimatneitralitāti), pirmreizējo resursu (*virgin resources*), piem., fosfātu, izmantošanas (patēriņa) būtiskai samazināšanai, bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu sekmēšanai u.tml. Līdzīga situācija ir arī attiecībā uz mežsaimniecību, kā arī saistītajām nozarēm (piem., pārtikas pārstrādi, kokapstrādi). Tāpat sagaidāma ietekme arī uz citām tautsaimniecības nozarēm, kurai arī attiecīgi būs tieša vai netieša ietekme uz lauku telpu. Var prognozēt, ka šī ietekme būs kompleksa un būtiska, it īpaši ilgākā termiņā. Atkarībā no īstenotajiem tehnoloģiskajiem risinājumiem un saimnieciskās darbības praksēm zaļā pāreja var dažādi ietekmēt lauku kopienu labbūtību.

2.2. Lauksaimniecības un mežsaimniecības loma lauku telpas veidošanā

Šajā nodaļā apskatīsim lauku telpas galveno pamatnozaru attīstības tendences un to saistību ar lauku telpas attīstību. Par pamatnozarēm šī pētījuma kontekstā tiek uzskatītas lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība – nozares, kas atbilst NACE 2.0 A sadaļas klasifikācijai.

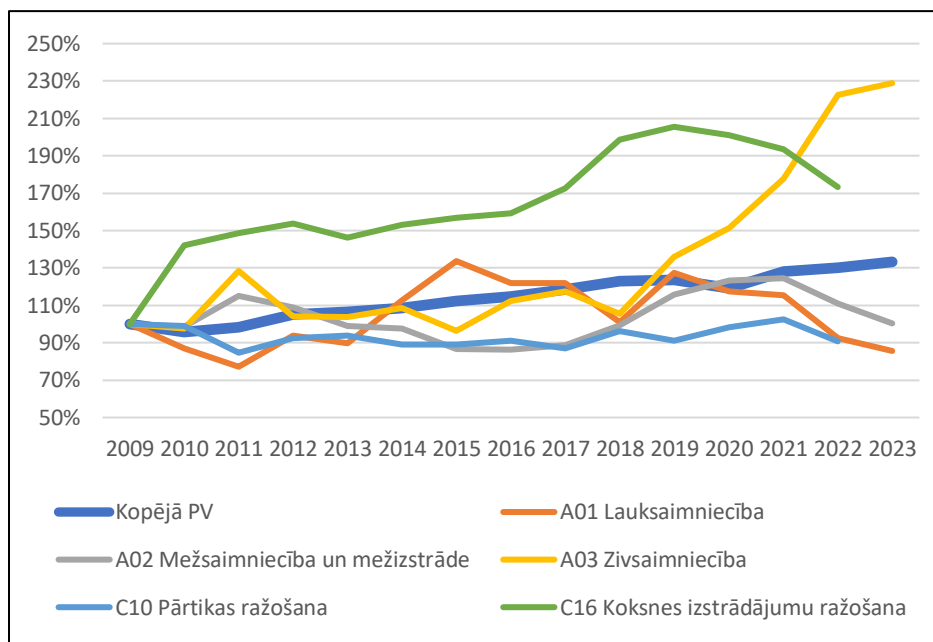
Par pamatnozarēm tās ir uzskatāmas, jo lauksaimniecības un mežsaimniecības gadījumā šīs nozares cieši mijiedarbojas ar lauku telpas dominējošiem elementiem – zemi un mežiem. No vienas puses, zeme un meži tiek izmantoti kā dabas resurss saimnieciskās darbības veikšanai, savukārt, no otrās puses, šīs darbības rezultātā ne tikai tiek iegūta produkcija, bet arī tiek veidota attiecīgai darbībai raksturīga ainava, tiek ietekmēta bioloģiskā daudzveidība un vides kvalitāte. Zivsaimniecības (zvejniecības un akvakultūras) ietekme uz lauku telpu ir teritoriāli mazāk izplatīta, tā ir pamanāma galvenokārt piekrastes reģionos.

Visas trīs pamatnozares vēsturiski būtiski ietekmē lauku sabiedrības nodarbinātību, ienākumus un dzīves stilu, tomēr nozaru attīstība, kas ietver sevī ražīguma un efektivitātes celšanu, palielina tehnoloģiju nozīmi un samazina fiziska darba nepieciešamību, kas rezultējas darba vietu samazinājumā. Šī tendence ir globāla, savukārt attiecīgo procesu padziļināta analīze Latvijā tika veikta 2012. gada pētījumā **Latvijas lauku telpas attīstība un tās iespējamie nākotnes scenāriji**.

Pētījuma ietvaros tika analizēti lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības, kā arī ar šīm nozarēm saistītās pārstrādes nozares. Tika apkopoti un analizēti vairāki rādītāji, kas ļauj sekot līdzi pēdējo gadu tendencēm, novērtēt 2012. gada pētījuma prognožu piepildījumu un to sekas/ietekmi uz situāciju lauku telpā.

Analizējot nozaru pievienoto vērtību, tās dinamiku salīdzināmajās cenās pēdējo 14 gadu laikā, var secināt, ka kopējai pievienotai vērtībai ir vērojama stabila pieauguma tendence,

savukārt individuālie nozaru rādītāji ir svārstīgi un kopumā iedalāmi divās grupās – 1) zivsaimniecībā un kokapstrādē pievienotā vērtība ir būtiski palielinājusies un palielinājums pārsniedz arī kopējās pievienotās vērtības dinamiku; 2) lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un pārtikas ražošanā pievienotās vērtības izaugsme ne tikai ir bijusi zemāka par kopējo tendenci, bet, izņemot mežsaimniecību, tā ir par samazinājusies (skat. 2.1. attēls). Jāpiezīmē, ka pārtikas ražošanai un kokapstrādei dati ir pieejami tikai līdz 2022.gadam.

2.1. attēls. Pievienotās vērtības dinamika 2020.gada salīdzināmās cenās, 2009.g.=100%

Avots: CSP

Nemot vērā, ka lauksaimniecības un mežsaimniecības darbība ir pakļauta ikgadējām svārstībām, pētījumā ir veikti papildus aprēķini, lai mazinātu apskatāmo datu individuālas īpatnības. Šim nolūkam tika aprēķināti 3 gadu vidējie rādītāji bāzes periodam (2009.-2011.gadi) un 3 gadu vidējie rādītāji pētāmajam periodam (2021.-2023. gadi, pārtikas ražošanai un kokapstrādei 2021.-2022.g.). Aprēķinu rezultāti atspoguļoti 2.4. tabulā.

Veiktie aprēķini ievieš korekcijas iepriekš izteiktos konstatējumos – zivsaimniecības un kokapstrādes pievienotās vērtības rādītāji joprojām demonstrē izaugsmi, kaut arī nedaudz mazāk intensīvu. Savukārt pārējās 3 nozares, operējot ar vidējiem rādītājiem, parāda nelielu pozitīvu dinamiku, tomēr joprojām būtiski atpaliek no kopējās pievienotās vērtības dinamikas. Likumsakarīgi, ka tas atspoguļojies arī struktūras rādītājos – lauksaimniecības, mežsaimniecības un pārtikas ražošanas īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā ir samazinājies (kopā 1.4 p.p.), bet zivsaimniecības un kokapstrādes nozares demonstrēja īpatsvara summāro pieaugumu no 2.6% līdz 2.9%. Ir jāatzīmē, ka abos apskatītajos laika periodos vislielākais īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā ir bijis tirdzniecības un apstrādes rūpniecības nozarēm, pie kam abos gadījumos laika gaitā šīs nozares palielināja savu nozīmi attiecīgi no 14.5% līdz 17.7% un no 12.0% līdz 12.8% (pat neskatoties uz pārtikas apakšnozares daļas sarukumu). Pozitīvi vērtējams, ka ar 2.straujāko izaugsmes rādītāju savu vietu kopējā pievienotajā vērtībā ir palielinājusi IKT nozare.

2.4. tabula. Pievienotās vērtības dalījums pa nozarēm, tūkst. EUR (2020.g. salīdzināmās cenās)

Rādītāji	Vidēji		Struktūra		Izaugsme	
	2009-2011 (V1)	2021-2023 (V2)	2009-2011	2021-2023	V2/V1	2023/2009

Kopējā pievienotā vērtība	20 840 045	27 736 604	100.0%	100.0%	133.1%	133%
A Lauksaimniecība, mežsaimniecība un zivsaimniecība	925 964	1 056 454	4.4%	3.8%	114.1%	98%
A01 Augkopība un lopkopība, medniecība un saistītas palīgdarbības	482 338	535 837	2.3%	1.9%	111.1%	85%
A02 Mežsaimniecība un mežizstrāde	414 373	443 944	2.0%	1.6%	107.1%	100%
A03 Zivsaimniecība	42 549	82 137	0.2%	0.3%	193.0%	229%
B Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	112 244	126 567	0.5%	0.5%	112.8%	100%
C Apstrādes rūpniecība	2 498 320	3 563 684	12.0%	12.8%	142.6%	154%
C10 Pārtikas produktu ražošana	534 558	546 593	2.6%	2.0%	102.3%	91%
C16 Koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles, salmu un pito izstrādājumu ražošana	504461	710070	2.4%	2.6%	140.8%	173%
D Elektroenerģija, gāzes apgāde, siltumapgāde un gaisa kondicionēšana	757 031	539 041	3.6%	1.9%	71.2%	62%
E Ūdens apgāde, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošana un sanācija	238 598	195 847	1.1%	0.7%	82.1%	64%
F Būvniecība	1 302 813	1 506 535	6.3%	5.4%	115.6%	103%
G Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu remonts	3 029 110	4 921 171	14.5%	17.7%	162.5%	164%
H Transports un uzglabāšana	1 694 683	1 894 902	8.1%	6.8%	111.8%	107%
I Izmitināšana un ēdināšanas pakalpojumi	351 478	427 594	1.7%	1.5%	121.7%	150%
J Informācijas un komunikācijas pakalpojumi	1 067 785	1 984 019	5.1%	7.2%	185.8%	195%
K Finanšu un apdrošināšanas darbības	1 096 826	967 379	5.3%	3.5%	88.2%	76%
L Operācijas ar nekustamo īpašumu	1 826 091	2 527 565	8.8%	9.1%	138.4%	154%
M Profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi	1 084 999	1 476 886	5.2%	5.3%	136.1%	129%
N Administratīvo un apkalpojošo dienestu darbība	492 440	823 992	2.4%	3.0%	167.3%	179%
O Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	1 882 254	2 237 456	9.0%	8.1%	118.9%	115%
P Izglītība	1 101 563	1 266 087	5.3%	4.6%	114.9%	110%
Q Veselība un sociālā aprūpe	851 399	1 429 913	4.1%	5.2%	167.9%	182%
R Māksla, izklaide un atpūta	393 927	536 676	1.9%	1.9%	136.2%	170%
S Citi pakalpojumi	193 632	276 936	0.9%	1.0%	143.0%	194%
T Mājsaimniecību kā darba devēju darbība, pašpatēriņa preču ražošana un pakalpojumu sniegšana individuālajās mājsaimniecībās	50 676	41 712	0.2%	0.2%	82.3%	85%

Avots: CSP, autoru aprēķins

Nemot vērā pēdējo 14 gadu **lauksaimniecības attīstības tendencēm**, var secināt, ka nozares teritoriālā izplatība ir pietuvojusies savam maksimumam, kas kļūst par limitējošo faktoru ekstensīvai (attīstība galvenokārt uz platības pieauguma rēķina) attīstībai. Līdz ar to saimniecību līmenī ir bieži izplatīta platību pārdales stratēģija, kuras rezultātā 2023. gadā,

salīdzinot ar 2020. gada datiem, saimniecību skaits ir samazinājies par 31%, bet vidējā platība pieauga par 35%.

LIZ pašreiz aizņem 35 % no Latvijas platības. Analizējamā laika periodā izmantotā LIZ platība ir pieaugusi par 8%, kas, ņemot vērā iepriekš apskatīto informāciju, ir tikai nedaudz mazāk par pievienotās vērtības vidējo svērto pieaugumu 11.1%.

Papildus ir jāatzīmē, ka lauksaimniecības nozari veido daudzas specializācijas, kas rada atšķirīgus produktus ar atšķirīgiem ekonomiskiem rezultātiem un ar atšķirīgu resursu, tai skaita zemes, izmantošanu. Datu analīze apstiprina empīriski novērotus procesus – notiek pārmaiņas lauksaimniecības nozares ietvaros, attīstoties vienam un sarūkot citām specializācijām.

LIZ izmantošanas dati parāda, ka kopš 2009. gada graudaugu audzēšanai izmantotā LIZ platība ir pieaugusi par 46%, tās īpatsvars kopējā LIZ ir pieaudzis par 10.3 p.p., sasniedzot gandrīz 40% līmeni (2.5. tabula). Vienlaikus platības ziņā uz pusi samazinājusies kartupeļu audzēšana, atklāta lauka dārzeņu platības saruka par 18%, par 43% pārejo aramzemes kultūraugu platības.

Vienlaikus ir jāatzīmē, ka ir būtiski samazinājušas lopbarības zaļbarības kultūru audzēšana (-32%) un pļavu un ganību platība (-7%). Tas liek secināt, ka lauksaimniecībā ir notikušas strukturālās pārmaiņas, dominējošo lomu nostiprinot graudkopībai, mazinoties citu augkopības produktu ražošanai, kā arī piena un ganību mājlopu lopkopības produktu ražošanai.

2.5. tabula. LIZ izmantošanas dinamika pa izmantošanas veidiem

	2009	2010	2011	2021	2022	2023	V1 (2009- 2011)	V2 (2021- 2023)	V2/V1	V1, %	V2, %
Izmantotā LIZ	1833.0	1805.5	1815.9	1970.1	1970.4	1970.7	1818.1	1970.4	108%	100%	100%
...aramzeme	1167.7	1173.5	1158.1	1362.2	1356.7	1359.9	1166.4	1359.6	117%	64.2%	69.0%
...graudaugi	540.8	541.5	526.6	776.4	780.1	797.4	536.3	784.6	146%	29.5%	39.8%
...pākšaugi	2.5	2.7	3.8	50.1	48.7	74.4	3.0	57.7	1924%	0.2%	2.9%
...tehniskie kultūraugi	96.5	114.4	125.4	152.0	168.0	157.3	112.1	159.1	142%	6.2%	8.1%
...kartupeļi	30.0	30.1	29.7	16.3	14.9	14.0	29.9	15.1	50%	1.6%	0.8%
...atklātā lauka dārzeņi	8.2	8.1	8.1	7.4	6.5	6.1	8.1	6.7	82%	0.4%	0.3%
...zemenes	0.3	0.5	0.4	0.5	0.5	0.5	0.4	0.5	125%	0.0%	0.0%
...lopbarības zaļbarības kultūraugi	430.7	400.7	387.8	296.6	280.8	251.2	406.4	276.2	68%	22.4%	14.0%
...papuves	53.3	69.9	70.4	59.2	53.7	56.6	64.5	56.5	88%	3.5%	2.9%
...siltumnīcas	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	100%	0.0%	0.0%
...pārējie aramzemes kultūraugi	5.3	5.5	5.8	3.7	3.4	2.4	5.5	3.2	57%	0.3%	0.2%
...ilggadīgie stādījumi (t.sk., stādu audzētavas, neieskaitot zemenes)	5.9	6.8	6.6	9.3	10.3	10.3	6.4	10.0	155%	0.4%	0.5%
...pļavas un ganības	659.4	625.2	651.2	598.6	603.4	600.5	645.3	600.8	93%	35.5%	30.5%

Avots: CSP, autoru aprēķins

Strukturālās pārmaiņas lauksaimniecībā veicināja ne tikai izmaiņas specializāciju teritoriālajā izplatībā un attiecīgas izmaiņas ainavā, bet arī izmainīja tehnoloģiskus procesus un resursu iesaistīšanu, kā arī ietekmēja saimnieciskās darbības rezultātus. To apstiprina SUDAT datu analīze specializāciju griezumā (2.6. tabula).

Dati ir pārrēķināti uz 100 ha, lai specializāciju rādītāji savā starpā būtu salīdzināmi. Jāņem vērā, ka cūkkopības un putnkopības gadījumā intensīvas audzēšanas tehnoloģija praktiski neparedz LIZ izmantošanu šo dzīvnieku audzēšanai, tāpēc iegūtais pārrēķins raksturo attiecīgā laika perioda attiecīgas izlases saimniekošanas īpatnības, kas iekļauj arī LIZ apsaimniekošanu. Nākotnē šis nozares apjomu kāpināšanai šāds LIZ apjoms var nebūt nepieciešams. Savukārt dārzenkopības specializācijas gadījumā svarīgi ņemt vērā, ka tā neiekļauj lauka dārzeņus, tie iekļauti laukkopības specializācijā.

2.6. tabula. SUDAT galvenie rādītāji pa specializācijas virzieniem uz 100ha, EUR

	Vidēji	Lauk- kopība	Dārzen- kopība	Ilggadīgie stādījumi	Piena lopkopība	Ganību mājlopi	Cūkkopība un putnkopība
2021.-2023.g.							
Neto pievienotā vērtība	39049	33164	723768	98906	51356	25171	378079
Ražošanas atbalsts	23602	18491	16035	60483	30321	30473	120697
Saimniecību neto ienākumi	24352	20974	163813	55108	32469	21516	159158
Saimniecību ienākumi bez atbalsta	750	2483	147779	-5374	2148	-8957	38461
Algoto darbu strādājošo skaits, LDV	0.8	0.6	42.3	4.4	1.4	0.3	6.4
Algu fonds uz 1 LDV	14562	14345	16660	8460	12030	10639	22892
Nealgoto darbu strādājošo skaits, LDV	1.4	0.8	7.1	2.0	2.4	1.7	5.3
Nodokļi bez PVN	7256	6015	211421	19433	9883	2643	92243
NPV uz 1 LDV	17272	24457	14639	15399	13536	12866	32514
2009.-2011.g.							
Neto pievienotā vērtība	20782	15313	335371	25792	23880	19265	130666
Ražošanas atbalsts	20179	17503	14368	19618	22145	27078	44569
Saimniecību neto ienākumi	15716	10935	35604	20283	19298	19859	55705
Saimniecību ienākumi bez atbalsta	-4463	-6568	21236	666	-2847	-7219	11136
Algoto darbu strādājošo skaits, LDV	1.0	0.8	35.8	1.6	1.0	0.5	7.3
Algu fonds uz 1 LDV	6103	5956	8126	5031	5036	4341	9732
Nealgoto darbu strādājošo skaits, LDV	1.9	0.8	8.0	3.2	2.9	1.5	2.4
NPV uz 1 LDV	4420	6466	6470	3208	3529	5412	10789

Avots: SUDAT, autoru aprēķins

Ir apskatīti rādītāji, kas skar gan nodarbinātības un darbaspēka atalgojuma aspektus, gan ražošanas atbalsta un aprēķināto nodokļu aspektus u.c.

Kopumā saimniecību darbības ekonomiskie rādītāji 2021.-2023.gadā, salīdzinot ar 2009.-2011.g. datiem, ir būtiski uzlabojušies:

- Neto pievienotā vērtība ir augusi visās specializācijās, vidēji gandrīz 2 reizes. Visstraujākā izaugsme ir notikusi ilggadīgo stādījumu specializācijā un cūkkopībā/putnkopībā;
- Saimniecību ienākumi ir būtiski pieauguši, kas galvenokārt saistīts ar saimniekošanas efektivitātes pieaugumu un augstākām produkcijas cenām, bet mazākā mērā no ražošanas atbalsta pieauguma. Kaut arī ražošanas atbalsts 2021.-

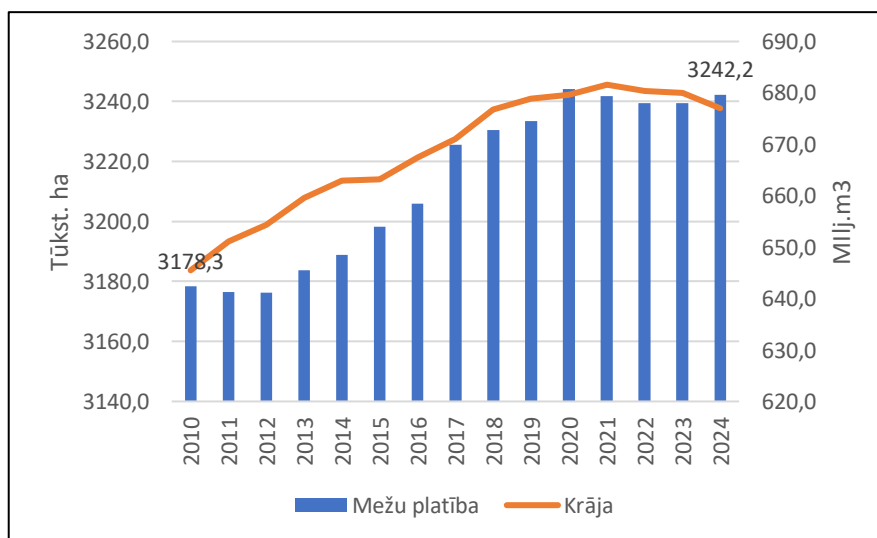
2023. gadā vidēji joprojām veido dominējošo daļu no saimniecības neto ienākumiem (97%), tomēr 2009.-2011. gadā vidēji tas pārsniedza 128%, tādējādi nosedzot zaudējumus no saimnieciskās darbības;;

- Lauksaimniecībā strādājošo skaits saimniecībās ir būtiski samazinājies laukkopībā, pārējās specializācijās tas būtiski nav mainījies, izņemot ilggadīgo stādījumu specializāciju, kur ir pieaugums. Vienlaikus ir pamanāma nodarbināto pāreja no nealgotā darbaspēka uz algoto darbu strādājošo grupu, kas vērtējams pozitīvi;
- Darbaspēka atalgojuma izmaksas uz 1 algoto darbu strādājošo personu ir pieaugušas vairāk kā 2 reizes, visaugstāko līmeni tās sasniedza cūkkopības/putnkopības un dārzenkopības saimniecībās;
- Neto pievienotā vērtība uz 1 lauksaimniecībā nodarbināto pieauga 2-5 reizes atkarībā no specializācijas. Visaugstākie rādītāji ir sasniegti cūkkopības/putnkopības un laukkopības specializācijas saimniecībās.

Vērtējot šo rādītāju saistību ar sociāli ekonomiskās attīstības procesiem laukos, ir jāatzīmē, ka, no vienas puses, nozare ir veicinājusi labklājības izaugsmi – ir pieaudzis gan atalgojuma līmenis, gan saimniecības neto ienākumu līmenis. No otras puses, ir samazinājusies lauksaimnieciskā darbībā iesaistītā darbaspēka iesaiste, attīstoties mehanizācijai. Tas notika galvenokārt laukkopības specializācijā, tomēr, ņemot vērā tās dominējošo stāvokli, tas atstāja ietekmi arī uz visas izlases vidējo rādītāju.

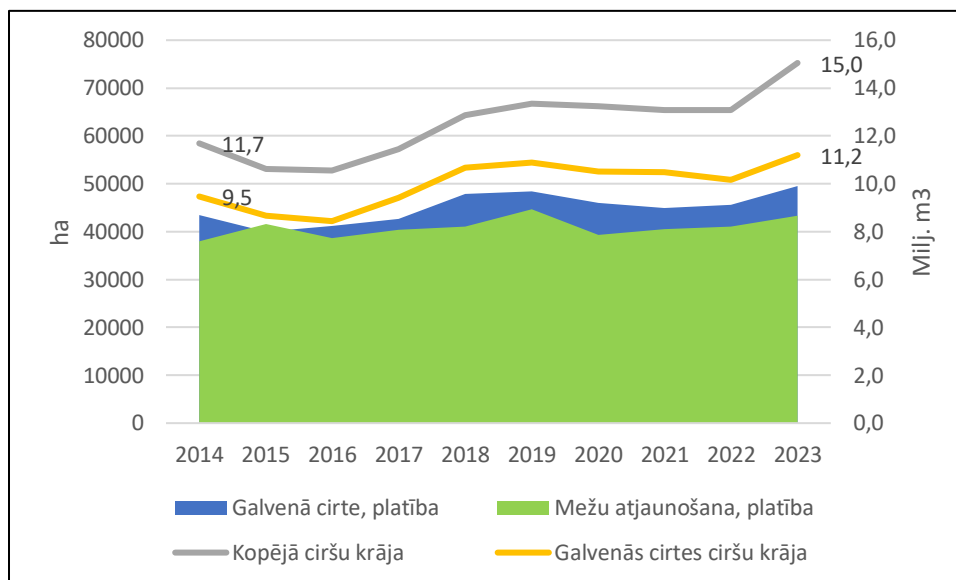
Ir jāatzīmē, ka SUDAT metodoloģijas īpatnību kombinācija ar atsevišķu specializācijas virzienu zemu izplatību var padarīt tādu specializācijas virzienu kā dārzenkopība, ilggadīgo stādījumu audzēšana, cūkkopība/putnkopība datu ekstrapolāciju par riskantu, jo katra gada rādītāji var būtiski svārstīties, mainoties kaut vienai izlases saimniecībai. Datu stabilitātei būtu ieteicams palielināt šo specializācijas virzienu izlases apjomu virs SUDAT metodoloģijā noteiktā līmeņa.

Mežsaimniecības potenciālu, to devumu lauku telpas attīstībai nosaka arī mežu teritoriālā izplatība, kā arī tajā augošā meža resursa apjoms, tā struktūra un kvalitāte. Mežu kopējā platība Latvijā veido vairāk par 50 % no kopējās valsts teritorijas, kopš 2010. gada tā ir pieaugusi tikai par 2%. Savukārt mežu koksnes kopkrāja šajā laika posmā ir pieaugusi par 5% (2.2. attēls). Tas nozīmē, ka mežsaimnieciskais potenciāls Latvijas mežiem no resursu apjoma viedokļa ir nedaudz palielinājies. Daļēji to apstiprina arī jau iepriekš apskatītais neliels pievienotās vērtības pieaugums mežsaimniecībā.

2.2. attēls. Mežu platības un kopkrājas dinamika, 2010.-2024. gads

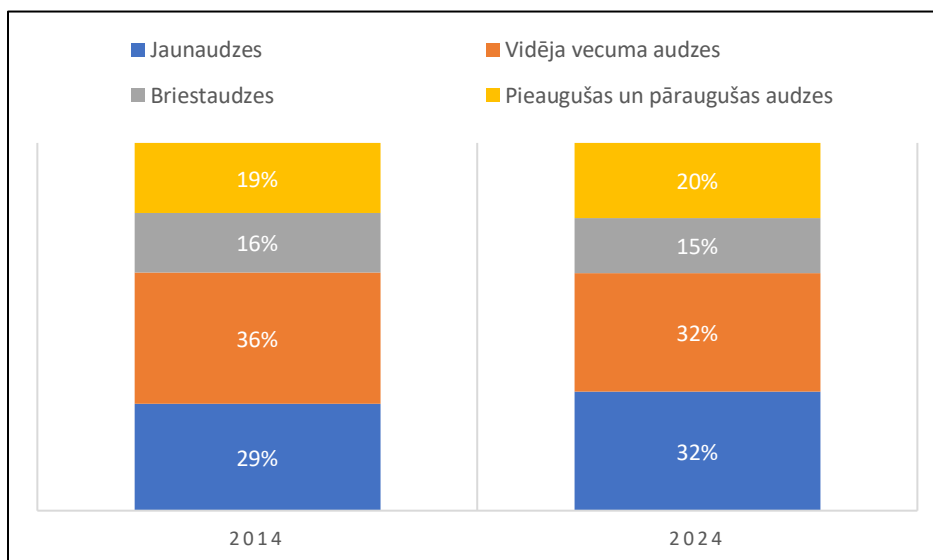
Publiski pieejami dati par koksnes iegūšanas apjomiem kopš 2014. gada parāda, ka ir pieaugusi gan kopējā ciršu krāja, gan kailcirtē pakļautā platība un ar šo metodi iegūtais koksnes apjoms (2.3. attēls). Kopumā katru gadu kailcirtē tiek izzāģēti 1.3-1.5% no kopējās meža platības, iegūstot vidēji 9-11 milj.m3 koksnes, kas tiek izmantota gan realizācijai neapstrādātā veidā, gan arī kā izejviela tālākai pārstrādei.

2.3. attēls. Meža ciršanas un atjaunošanas rādītāji, 2014.-2024. gads

Avots: CSP

Diskusijas un viedokļi sabiedrībā par šā brīža meža politiku aizvien saasinās un polarizējas, mežu ieguves rādītājiem pietuvojoties saviem dabīgiem “griestiem”. Vienlaikus ir jāatzīmē, ka pieaug arī apmežošanas aktivitātes – 2024. gadā, salīdzinot ar 2014. gadu, apmežota tika par 14% lielāka platība. Šāds temps sakrīt ar kailcirtes platības pieauguma tempu, tomēr jāpiezīmē, ka meža atjaunošanas platības parasti par vidēji 10% atpaliek no izcirstas platības rādītāja.

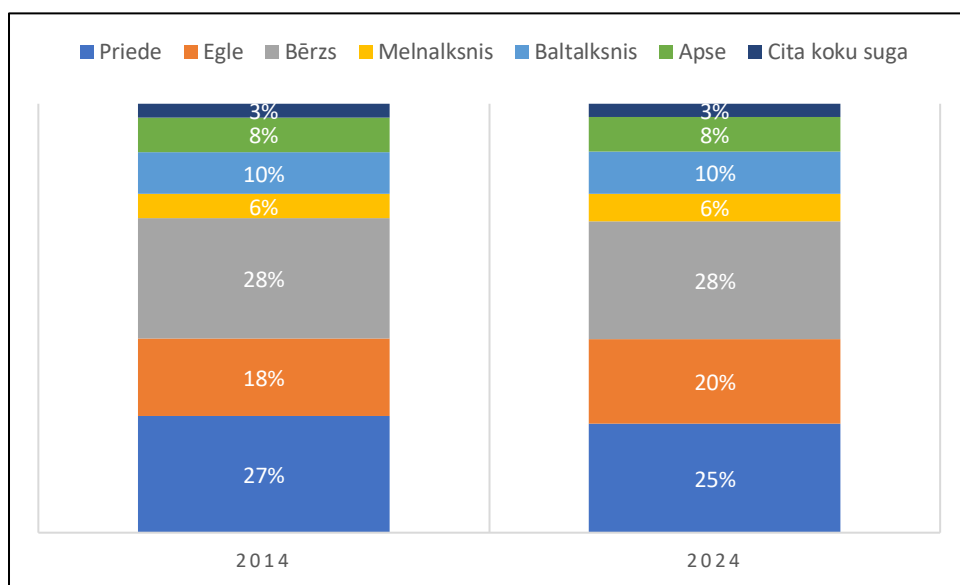
2.4. attēls. Mežu vecuma struktūras pārmaiņas, 2014.-2024. gads

Avots: CSP

Koksnes ieguve un mežu atjaunošana kopumā ir diezgan labi sabalansētas darbības, kas nodrošina pamatu ilgtspējīgai un plānveidīgai mežsaimniecībai. Mežu sadalījums pa vecuma grupām ir nedaudz mainījies, pieaugot jaunaudzes īpatsvaram un samazinoties vidējā vecuma

audzēm, tomēr disbalanss no tā nerodas (2.4. attēls). Vienlaikus jaunaudzū īpatsvari variē no 25%-28% robežās Latgales novados (Augšdaugavas, Krāslavas, Rēzeknes, Preiļu novados) līdz 31%-35% robežās dienvidu Kurzemes novados (Dienvidkurzemes, Kuldīgas, Saldus un Dobeles novados), kā arī 31%-33% robežās atsevišķos Vidzemes novados (Cēsu, Smiltenes, Gulbenes novados) no visas mežu platības (<https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/noz/mezsaimnieciba/kartes/k428-jaunaudzes>).

Tiek ievērots arī mežu sadalījums pa sugām-struktūra nav būtiski mainījiesies pēdējo 10 gadu laikā, tikai nedaudz samazinājies priedes īpatsvars, ko kompensēja egles platību īpatsvara pieaugums (2.5. attēls). Tas nozīmē, ka mežu apsaimniekošana notiek, vienmērīgi izmantojot visus Latvijas mežos sastopamus koksnes veidus.

2.5. attēls. Mežu platību struktūra pēc koku sugas

Avots: CSP

Kopumā var secināt, ka mežsaimniecība ir sasniegusi trauslu līdzsvaru starp resursu pieejamību un mežistrādes apjomiem. Šo apjomu palielināšana var mazināt mežu ekosistēmas ilgtspēju, savukārt vides aizsardzības prasību pieaugums (liegumi, aizsargjoslas utml) noved pie mežistrādes apjomu samazinājuma. Ņemot to vērā, noteicošais faktors visas meža nozares attīstībai būs spēja radīt pēc iespējas lielāku pievienoto vērtību no šī ierobežotā meža resursu apjoma.

Meža nozares ražošana ir ciešā mērā saistīta ar produkcijas eksportu, ko veido vairākas preču grupas ar atšķirīgu pārstrādes pakāpi un pievienoto vērtību. Analizējot eksporta strukturālās izmaiņas ir iespējams novērtēt nozares attīstību, ko raksturo pievienotās vērtības palielināšana (2.7. tabula).

2.7. tabula. Mežu nozares galveno eksporta produktu dinamika

Galvenie eksporta produkti	2023-2021 pret 2009-2011		Vērtības struktūras dinamika	
	Apjomu izmaiņas	Vērtības izmaiņas	2009-2011	2021-2023
Kurināmā koksne	135.6%	332.6%	15.2%	18.3%
Apalkoki	90.7%	168.1%	14.6%	8.9%
Zāgmateriāli	170.6%	296.3%	29.4%	31.5%
Finieris un saplāksnis	188.2%	302.1%	9.6%	10.5%
Skaidu plātnes	164.8%	266.5%	8.7%	8.4%
Laminēti koksnes materiāli	161.9%	281.4%	9.5%	9.6%

Koka izstrādājumi	121.3%	274.1%	13.0%	12.9%
--------------------------	--------	--------	-------	-------

Avots: autoru aprēķins pēc CSP datiem

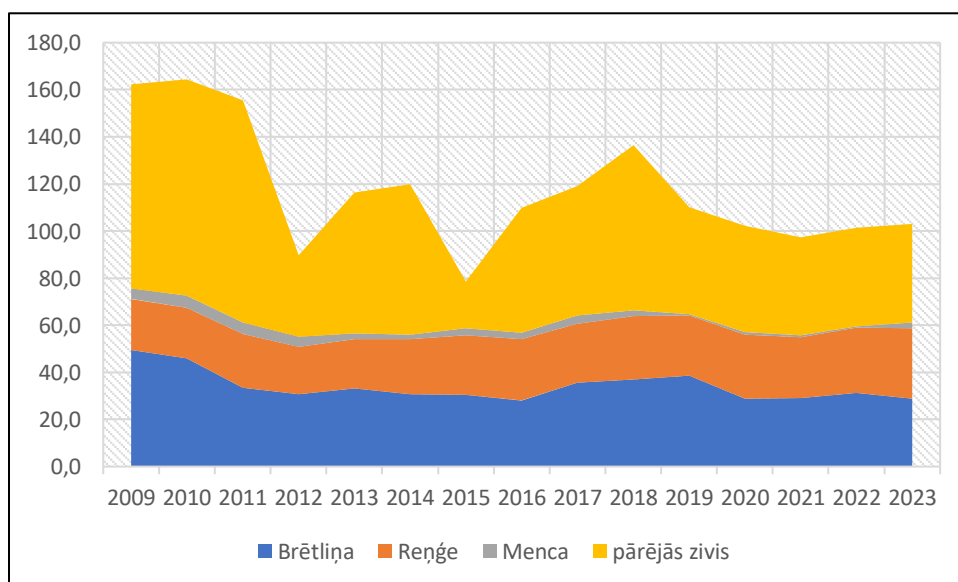
Aplūkojot meža nozares eksporta rādītājus, kā pozitīvu tendenci var atzīmēt apaļkoku eksporta fizisko apjomu samazinājumu par 9%. Resursu cenu pieaugums ir ļāvis šai pozīcijai sasniegt vērtības pieaugumu, tomēr daudz svarīgāk, ka lielāks apaļkoku apjoms ir nonācis Latvijas kokapstrādes uzņēmumos, kas visvairāk sekmēja finiera/saplākšņa un zāģmateriālu apjomu pieaugumu eksportā. Vērtības izteiksmē šīs 2 produktu grupas ir pieaugušas 3 reizes.

Rezultātā ir notikušas pozitīvas pārmaiņas eksporta vērtības struktūrā – zāģmateriālu īpatsvars ir pieaudzis par 2.1 procentu punktiem, finiera/saplākšņa vērtība par nepilnu 1 p.p. Par 3 p.p. pieauga kurināmās koksnes īpatsvars, kas daļēji saistīts ar iepriekšējo divu pozīciju izaugsmi – lielāks pārstrādes apjoms nozīmē lielāku blakusproduktu (skaidu) apjomu.

Kopumā var secināt, ka ražošanas strukturālās pārmaiņas sasaucas ar iepriekš apskatīto pievienotās vērtības dinamiku – mežsaimniecībā tā ir nedaudz augusi, bet kokapstrādē ir bijis ievērojams pieaugums, ko var saistīt ar izejvielas novirzi produktu radīšanai ar augstāku pārstrādes pakāpi un pievienoto vērtību.

Zivsaimniecības nozares ietekme uz lauku telpu ir daudz ierobežotāka, salīdzinot ar lauksaimniecību un mežsaimniecību – tā neaptver visu Latviju, bet tikai piekrastes joslu gar Baltijas jūru un Rīgas jūras līci. Atšķirībā no 2 pamatnozarēm, tās fiziska ietekme uz lauku telpu nav tiešā veidā saistīta ar zemi, jo resursa/produkta ieguve notiek jūrā, bet piekrastē rodas zvejnieku ciemi, zvejnieku saimniecības ar tradicionālām palīgēkām, mazas ražotnes un tirdziņi.

Vēl viena būtiska atšķirība no lauksaimniecības un mežsaimniecības ir tā, ka galvenais resurss ir ne tikai ierobežots, bet rūkošs, kas noved pie tā izmantošanas politiskiem regulējumiem un ikgadējiem lēmumiem, kas stingri nosaka zvejas apjomus. Rezultātā nozvejas apjoms Baltijas jūrā un Rīgas jūras līcī kopš 2009. gada ir samazinājies par 22% līdz 61 tūkst. t. (skat. 2.6. attēlu). Zivju nozvejas apjomā tradicionāli galvenās pozīcijas ir brētliņai, reņģei un mencai.

2.6. attēls. Zivju nozvejas apjomu dinamika 2009.-2023.gads, tūkst. t

Avots: CSP

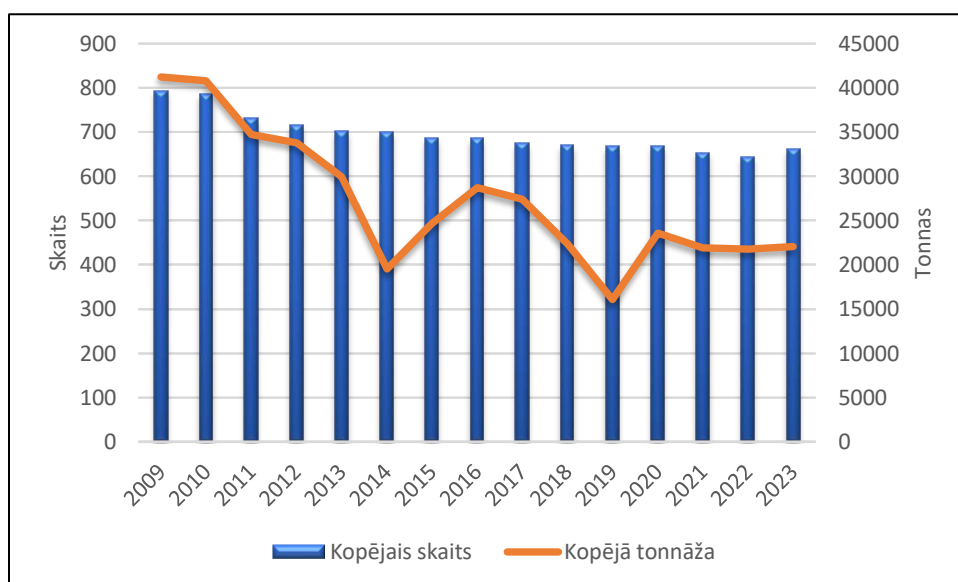
Latvijas zvejnieki veic zveju arī citur (tāljūrā), kuras apjomi ir svārstīgi un kopumā arī ar lejupejošo tendenci – 2023. gadā tās apjoms veidoja tikai 48% no 2009. gada līmeņa. Tomēr ir

jāatzīmē, ka zvejniecībai tālējūrā ir daudz mazāka (pat nebūtiska) ietekme uz lauku telpu tās norises vietas dēļ.

Nemot vērā to, ka pieejamais zivju resurss samazinās, ir notikušas pārmaiņas arī zvejas flotē. Kopš 2009. gada zvejas kuģu un laivu skaits ir samazinājies par 17%, bet kopējā ietilpība par 46% (skat. 2.7. attēlu). Flotes sarūkšana notika galvenokārt uz salīdzinoši lielāku kuģu rēķina – praktiski izzuduši kuģi ar ietilpību 50-99 tonnas, par 75% samazinājies kuģu ar ietilpību 100-150 tonnas.

Kuģu sagriešanai tika veikti kompensāciju maksājumi, ko saņēma gan kuģa īpašnieks, gan arī apkāpes locekļi. Kuģu īpašnieku gadījumā kompensācijas ir bijušas pietiekami apjomīgas, lai radītu iespējas citu biznesa ideju attīstībai, tādējādi kompensējot īpašniekam un kopienai zvejas pārtraukšanu.

Kopumā ir jāatzīmē, ka nozvejas apjomu samazinājums no vienas puses un flotes izmantošanas efektivitātes celšana no otras puses veicināja strauju pievienotās vērtības kāpumu zivsaimniecībā, tomēr noteicošais faktors varētu būt globālais zivju resursu deficīts (pieprasījuma pārsniegums par piedāvājumu), kura rezultātā produkcijas cenas ir kāpušas straujāk par izmaksām.

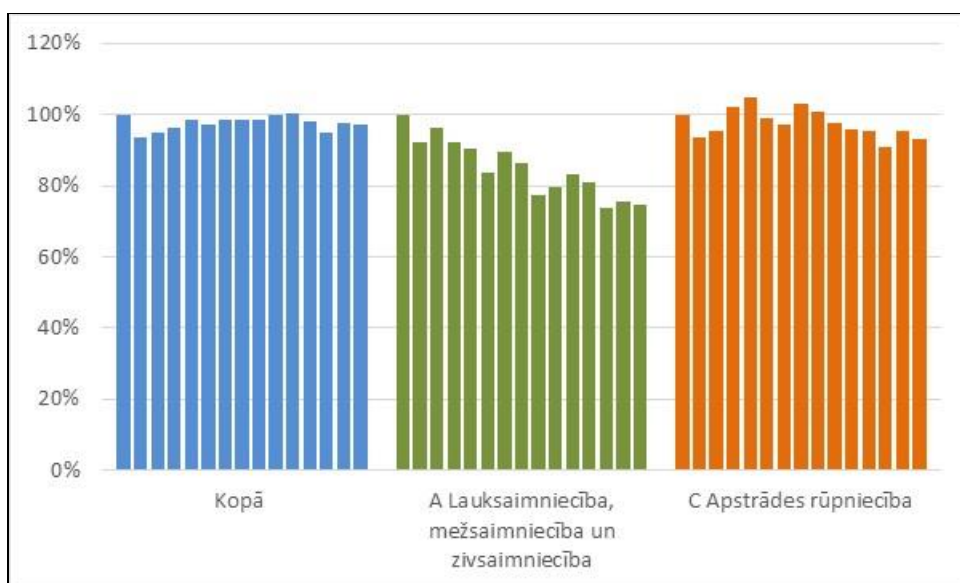

2.7. attēls. Zvejas kuģu skaita un ietilpības dinamika 2009.-2023.gads

Avots: CSP

Apkopojot iepriekš veikto analīzi par pamatnozaru līdzšinējo attīstību, varēja prognozēt, ka pievienotās vērtības zemie izaugsmes rādītāji nevarēs nodrošināt pienācīgi apmaksātu darba vietu saglabāšanu. 2012. gadā veiktajā pētījumā **Latvijas lauku telpas attīstība un tās iespējamie nākotnes scenāriji** tika prognozēts, ka atkarībā no alternatīvā scenārija nodarbināto skaits primārajā ražošanā līdz 2020. gadam varētu samazināties par 45 - 54 tūkst.

Statistikas dati liecina, ka kopš 2009.gada nodarbināto kopskaits Latvijā ir samazinājies par 3%, savukārt lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zivsaimniecībā kopā par 25%. Apstrādes rūpniecībā, kurā ietilpst pārtikas nozare un kokapstrāde, kopējais nodarbināto samazinājums bija par 7% (skat. 2.8. attēlu).

2.8. attēls. Nodarbinātības izmaiņas 2009.-2023.g., 2009. =100%

Avots: CSP

Absolūtā izteiksmē samazinājums par 25% nozīmēja zaudētus 20.2 tūkstošus darba vietu.

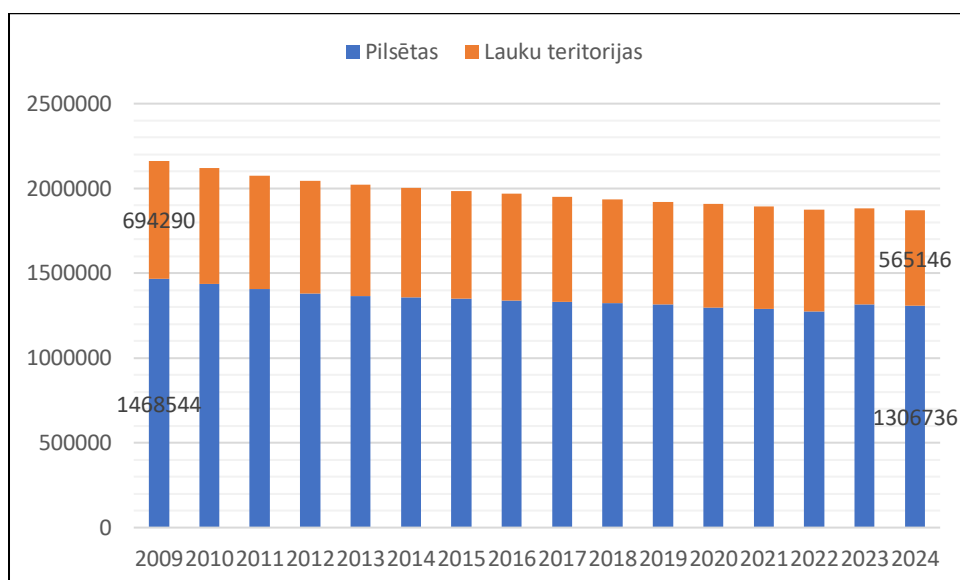
Šajā laika posmā attīstoties nozarēm ir mainījies arī atalgojuma līmenis. Kopumā valstī tas kopš 2009. gada ir pieaudzis no EUR 655 līdz EUR 1537 jeb 2.4 reizes (2.8. tabula). Ir jāatzīmē, ka visās trīs pamatnozarēs un ar to saistītajās apstrādes rūpniecības nozarēs atalgojuma izaugsme ir bijusi ar augstāku tempu (2.6 – 3.1 reize).

2.8. tabula. Bruto atalgojuma līmeņa izmaiņas pa nozarēm, EUR mēnesī

Nozares	2009	2023	2023/2009	Pret vidējo algu	
				2009	2023
Vidēji valstī	655	1537	235%	100%	100%
Augkopība un lopkopība, medniecība un saistītās palīgdarbības	479	1297	271%	73%	84%
Mežsaimniecība un mežizstrāde	679	1748	257%	104%	114%
Zivsaimniecība	496	1539	310%	76%	100%
Pārtikas produktu ražošana	507	1317	260%	77%	86%
Koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles, salmu un pīto izstrādājumu ražošana	534	1469	275%	82%	96%

Avots: CSP, 2024

Pēdējo 14 gadu laikā atalgojuma līmenis visās apskatāmajās nozarēs ir samazinājies negatīvu starpību ar vidējo atalgojuma līmeni valstī, izņemot mežsaimniecības nozari, kur tas jau ir bijis virs vidējā līmeņa un attiecīgajā laika periodā palielināja šo pārsvaru. Tas noteikti palielināja šo nozaru pievilcību un nodrošināja augstāku labklājības līmeni.

2.9. attēls. Iedzīvotāju skaita izmaiņas pilsētās un laukos, 2009-2024.gads

Avots: CSP

Noslēdzot pamatnozaru rādītāju un to ietekmes analīzi uz lauku telpu, var secināt, ka ir notikusi virzība uz augstāku mehanizācijas un specializācijas līmeni, kas noveda, no vienas puses, pie nodarbināto skaita samazinājuma, bet, no otras puses, pie palikušo nodarbināto labklājības līmeņa pieauguma. Nodarbināto skaita samazinājums apskatītajās nozarēs varētu būt viens no pamatfaktoriem lauku iedzīvotāju skaita samazinājuma ātrākam tempam nekā pilsētās (2.9. att.).

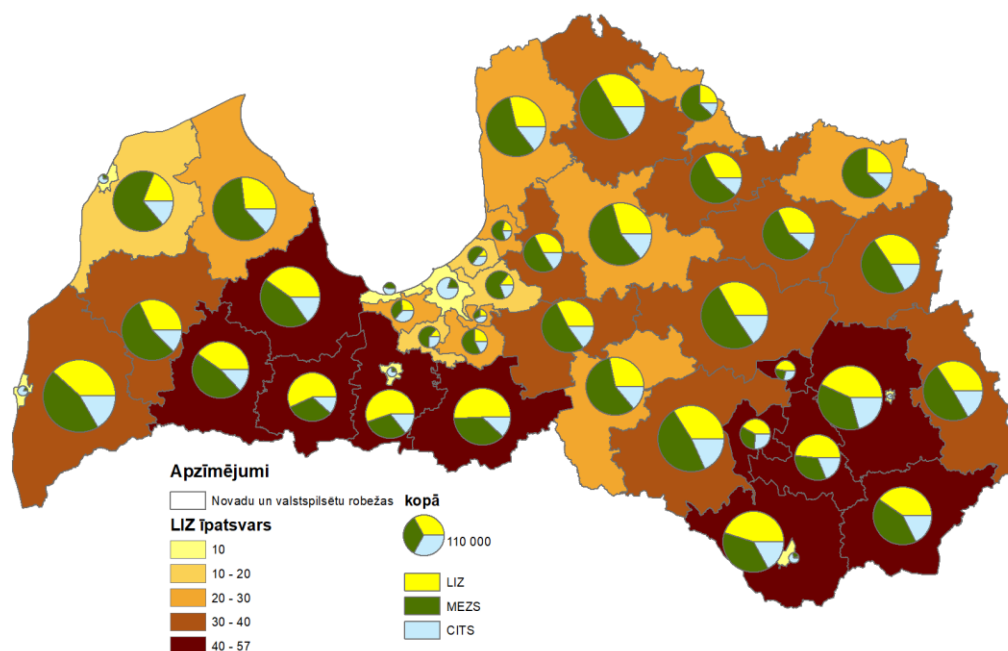
2.3. Teritoriālās atšķirības lauksaimniecības un mežsaimniecības ietekmē uz lauku telpu

2.3.1. Lauksaimniecības un mežsaimniecības teritoriālās atšķirības

Iepriekšējā nodaļā apskatītie pamatnozaru rādītāji raksturo situāciju lauku telpā kopumā, tomēr pat salīdzinoši nelielu reģionu, novadu vai pat pagastu ietvaros situācija var būtiski atšķirties, atsevišķas nozares ietekmes pakāpe uz konkrētu teritoriju un tās iedzīvotājiem var būtiski pieaugt vai samazināties, salīdzinot ar vidējiem rādītājiem.

Primāri šīs atšķirības nosaka attiecīgā resursa teritoriālā izplatība – LIZ kā pamatresurss lauksaimniecībai, meži kā pamatresurss mežsaimniecībai un citas platības, ko veido krūmāji, ūdeņi, apbūvētā teritorija. Zemes izmantošanas veida transformācija no viena uz citu būtiskos apjomos ir maziespējama un/vai laikietilpīga, tāpēc novērotais dalījums ir uzskatāms par *status quo* 5-10 gadu attīstības procesu plānošanai.

Atbilstoši aktuālai situācijai, nozīmīgākās LIZ teritorijas ir Latgales augstienē, Zemgales līdzenumā (skat. 2.10. attēlu), kas likumsakarīgi kombinējas ar salīdzinoši zemu mežu īpatsvaru. Savukārt visaugstākais mežu platību īpatsvars ir Ventspils un Talsu novadā, bet pilsētās dominē apbūvētā teritorija.

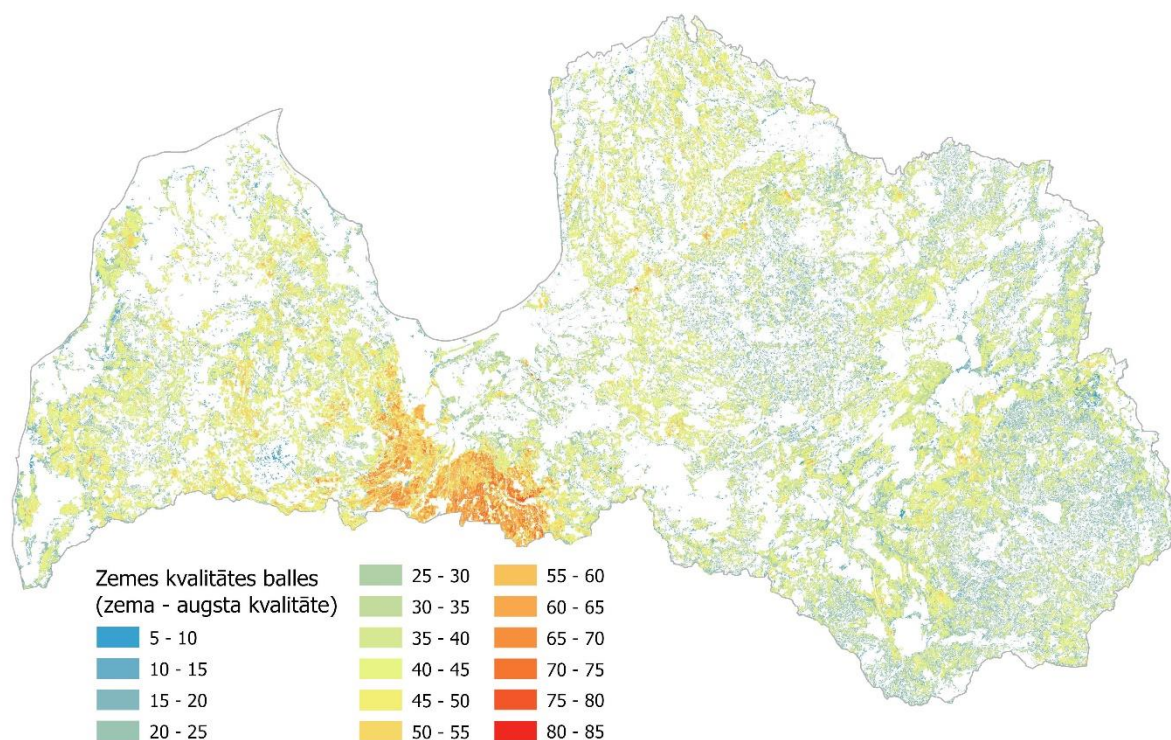

2.10. attēls. Zemes izmantošanas struktūra

Avots: www.kadastrs.lv

Savukārt LIZ lietošanas veids nozīmē tikai zemes izmantošanas veidu, bet tas nenosaka tās kvalitātes rādītāju – produktivitāti, kas tiek izteikta ballēs un reģistrēta Kadastra informācijas sistēmā. Lauksaimniecībā izmantojamās zemes produktivitāti jeb kvalitatīvo novērtējumu nosaka pēc 100 baļļu skalas, kur viena zemes vērtības balle atbilst 70 kg rudzu (ražas daudzums, ko augsne var dot īpašniekam, ja tā tiek pareizi apstrādāta un izmantota). Lauksaimniecībā izmantojamās zemes, atkarībā no kvalitatīvā novērtējuma, iedala kvalitātes grupās.

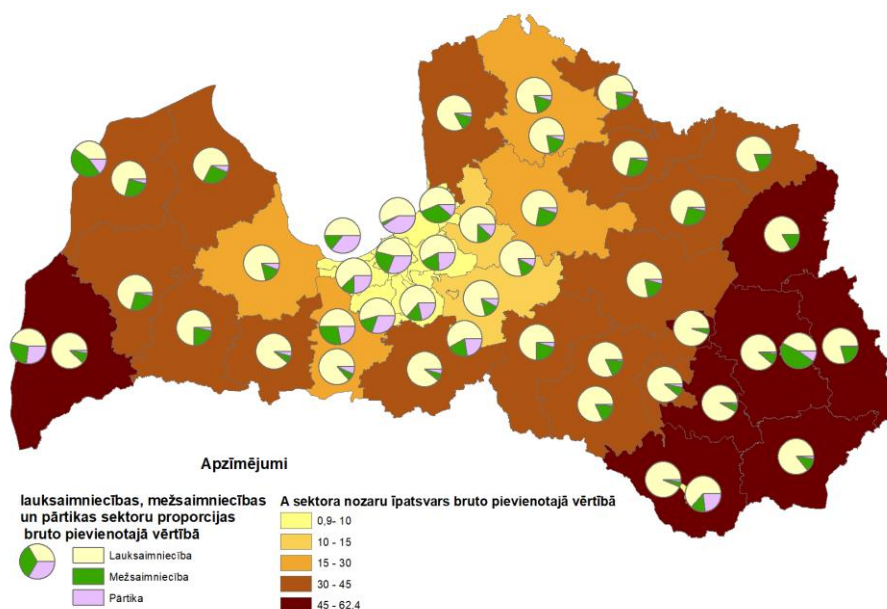
LIZ ar augstu kvalitātes novērtējumu koncentrējas galvenokārt Zemgalē (skat. 2.11. att.), savukārt Latgales augstienē, kur ir arī augsts LIZ īpatsvars, zemes kvalitātes vērtējums ir būtiski zemāks, tādējādi ir zemākas arī ienākumu gūšanas iespējas no lauksaimnieciskās darbības.

2.11. attēls. LIZ kvalitātes novērtējums ballēs

Avots: <https://geolativija.lv/>

Iepriekš minētie faktori (platība un kvalitāte) nosaka attiecīgās teritorijas lauksaimnieciskās ražošanas potenciālu – izlaidi un pievienoto vērtību no primārās ražošanas (skat. 2.12. att.), kas veido ieguldījumu vietējā ekonomikā. Savukārt pievienotās vērtības īpatsvaru kopējā masā nosaka arī citu nozaru attīstības pakāpe konkrētajā teritorijā.

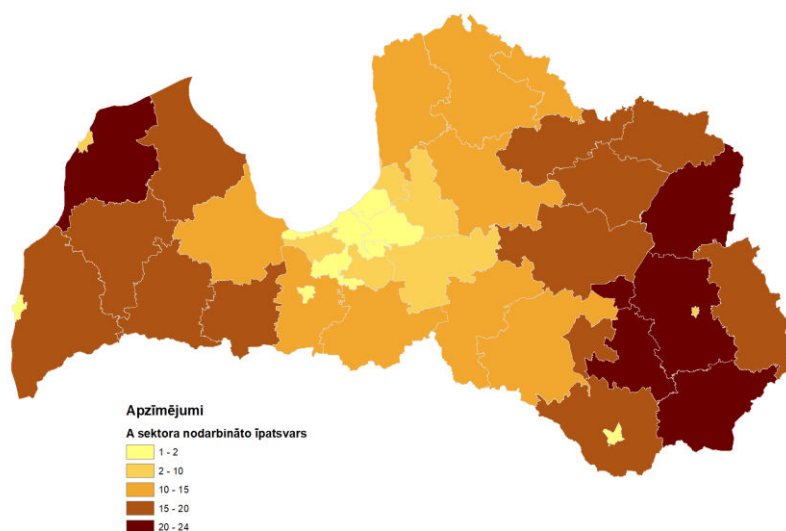
2.12. attēls. A sektora īpatsvars BPV un lauksaimniecības, mežsaimniecības un pārtikas sektoru salīdzinošā struktūrā

Avots: CSP

Attēlā ir redzams, ka Latgalē ir viens no augstākiem A sektora īpatsvaram kopējās pievienotajā vērtībā. Vienlaikus ir zināms, ka augsnes kvalitātes rādītāji ir zemāki nekā Zemgalē, kur savukārt ir zemāks A sektora īpatsvars. Tas nozīmē, ka Latgales gadījumā ir vāji attīstīta citu nozaru uzņēmējdarbība. To pierāda arī pārtikas nozares minimāla klātbūtne pievienotās vērtības struktūrā. Pēc būtības šādas teritorijas ar augstu A sektora īpatsvaru pievienotajā vērtībā ir kļuvušas par resursa-izejvielas “eksportētāju” uz citām Latvijas teritorijām vai valstīm. Savukārt garākas pievienotās vērtības ķēdes veidojas valsts centrālajā daļā un valstspilsētās, kur ir būtiska pārtikas nozares klātbūtne.

Salīdzinot **A sektora pievienoto vērtību** ir atzīmējama mežsaimniecības un mežsaimniecības nozīme, kur vairākās pašvaldībās tā pārsniedz $\frac{1}{2}$ no pievienotās vērtības A sektorā. Piemēram, Smiltenes, Gulbenes, Balvu novados. Pretēji tam, Zemgales novados (Jelgavas, Bauskas, Dobeles, Tukuma novadā) dominējoša ir lauksaimniecība. Savukārt Piekrastes pašvaldībās – zivsaimniecība – Liepāja, Ventspils, Roja (vecais administratīvais iedalījums). Ja salīdzina rūpniecības atsevišķas nozares ar primāro sektoru (A) pievienoto vērtību, tad kokapstrādei un mēbeļu ražošanai ir nozīmīga vieta primārā sektorā iegūtās produkcijas pārstrādē, veidojot augstāku pievienoto vērtību. Šajā salīdzinājumā kokapstrāde dominē Smiltenes, Gulbenes, Rēzeknes novadi. Savukārt, Saldus, Jelgavas, Tukuma, Dobeles, Bauskas novados dominē primārais sektors.

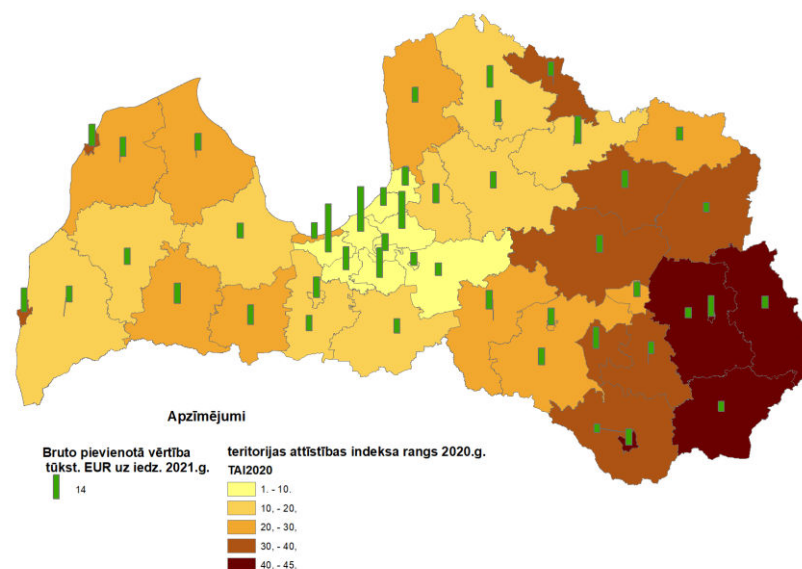
Nodarbinātība lauku pamatsektoros (A sektora nozares) izteikti atšķiras starp Rīgu un Pierīgu 01-2 % un pārējiem Latvijas laukiem līdz 24% (2023.g.) Preiļu novadā. Lielā mērā tas saistāms ar attālumu no Rīgas, kur ap Rīgu veidojas cita saimnieciskās struktūra ar nelielu primārā sektora nozaru īpatsvaru nodarbinātībā un arī BPV. Iespējams, ka nodarbinātības rādītāji ir saistāmi arī ar atšķirīgām lauksaimniecības specializācijām un intensitātes pakāpi (skat. 2.13. attēlu).

2.13. attēls. Nodarbinātība A sektorā no kopējās nodarbinātības

Avots: CSP

Lauksaimniecības un mežsaimniecības teritoriālās atšķirības atspoguļojas arī integrētajā attīstības rādītājā – teritorijas attīstības indeksā (TAI). TAI augstākie rangi koncentrējas Pierīgā, zemākie – Latgalē, kopumā tas diezgan cieši korelē ar A sektora pievienotās vērtības īpatsvaru. Ar augstu varbūtības pakāpi var apgalvot, ka teritorijās ar augstu A sektora pievienotās vērtības īpatsvaru būs augsts TAI rangs, kas norāda uz zemu attīstības līmeni (2.14. attēls).

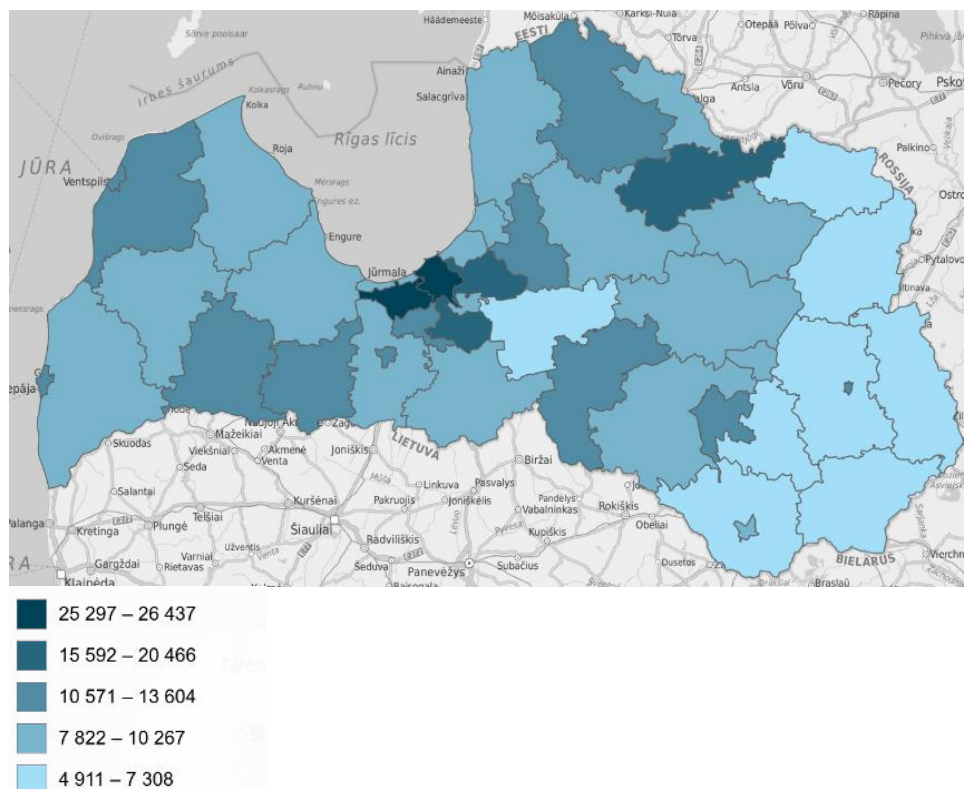
2.14. attēls. Teritorijas attīstības indekss un bruto pievienotā vērtība

Avots: CSP un www.vdaa.gov.lv

2.3.2. Teritoriju sociālekonomiskās atšķirības

Teritoriju sociālekonomisko atšķirību izpētei ir izmantoti dati par pēdējo pieejamo gadu (2021.-2024. gads, atkarībā no rādītāja). Lai arī šie dati ir konkrēta gada dati, tie sniedz priekšstatu par teritoriālajām īpatnībām. Analīzei ir izmantoti dati novadu un valstspilsētu griezumā.

BPV dati, kas raksturo teritorijās radīto ienākumu (no darba resursiem un no citiem ražošanas resursiem), liecina par būtiskām reģionālām atšķirībām (skat. 2.15. attēlu).

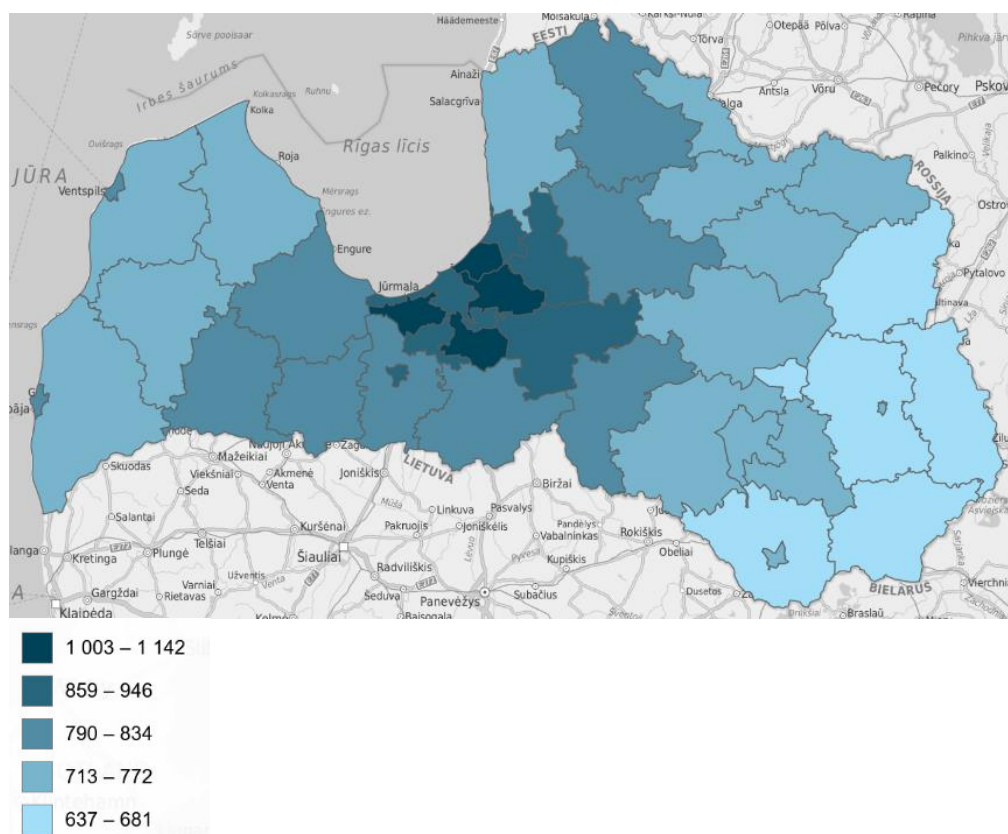

2.15. attēls. Bruto pievienotā vērtība (EUR/iedz.), administratīvās teritorijas

Avots: CSP dati, 2021

Visaugstākā BPV uz 1 iedzīvotāju ir novērojama Rīgā un Mārupes novadā, kā arī tā ir augsta Ķekavas, Ropažu un Smiltenes novados. Savukārt viszemākā BPV uz 1 iedzīvotāju ir novērojama Latvijas austrumos (Alūksnes, Balvu, Ludzas, Rēzeknes, Krāslavas, Preiļu un Augšdaugavas novados), kā arī Ogres novadā.

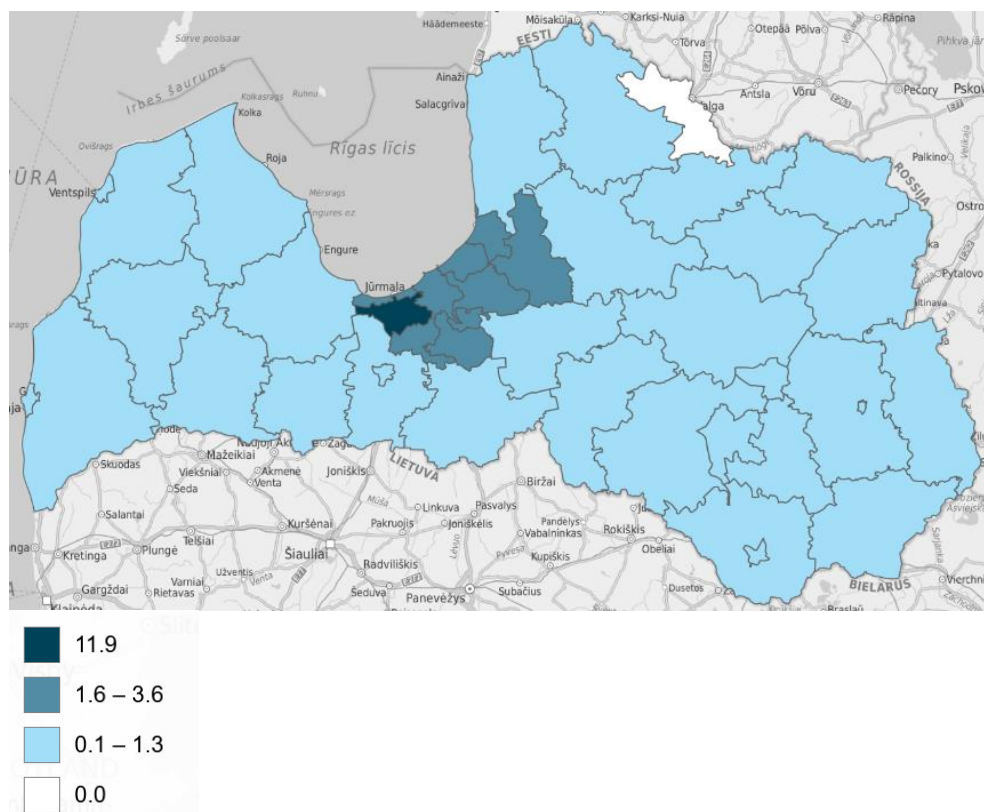
Darba samaksas mediāna tiek uzskatīta par precīzāku rādītāju strādājošo ienākumu raksturošanai nekā vidējā darba samaksa, jo tā ir stabilāka un to mazāk ietekmē dažādas svārstības novērojumu (apsekojamu) datus. Tādēļ pētījumā teritoriju atšķirības ir vērtētas, aplūkojot darba samaksas mediānu (skat. 2.16. attēlu). Darba samaksas mediānas teritoriālās atšķirības ir līdzīgas BPV atšķirībām, taču ir vairākas atšķirības. Piemēram, Rīgā nav augstākā darba samaksas mediāna. Visaugstākā darba samaksas mediāna ir četros Pierīgas novados – Ādažu, Ropažu, Ķekavas un Mārupes novados. Smiltenes novadā, kur ir augsta BPV uz 1 iedzīvotāju, ir samērā zema darba samaksas mediāna. Savukārt Ogres un Preiļu novados nav viszemākā darba samaksas mediāna. Ogres novadā tā ir pat otra augstākā līmeņa grupā (859-946 EUR/mēn.). Šādām atšķirībām starp BPV uz 1 iedzīvotāju un darba samaksas mediānu var būt dažādi iemesli. Taču par ticamāko iemeslu uzskatāms, ka novados ar zemu BPV būtiska daļa iedzīvotāju daļa strādā teritorijās ar augstu BPV (piem., Rīgā).

2.16. attēls. Mēneša neto darba samaksas mediāna pēc dzīvesvietas

Avots: CSP dati (eksp. statistika), 2023

Mājokļu būvniecības ziņā novērojamas ļoti lielas teritoriālās atšķirības. Piemēram, Valkas novadā 2023.gadā nebija nodots ekspluatācijā neviens jaunais dzīvoklis, kamēr Mārupes novadā bija nodoti ekspluatācijā 11,9 jaunie dzīvokļi uz 1 000 iedzīvotājiem (skat. 2.17. attēlu). Vairumā pārējo teritoriju ekspluatācijā nodoto dzīvokļu skaits ir bijis robežās 0,1-1,3 dzīvokļi uz 1 000 iedzīvotājiem. Augtāks līmenis ir bijis tikai Jūrmalā, Rīgā, Olaines, Ķekavas, Salaspils, Ropažu, Ādažu, Saulkrastu un Siguldas novados.

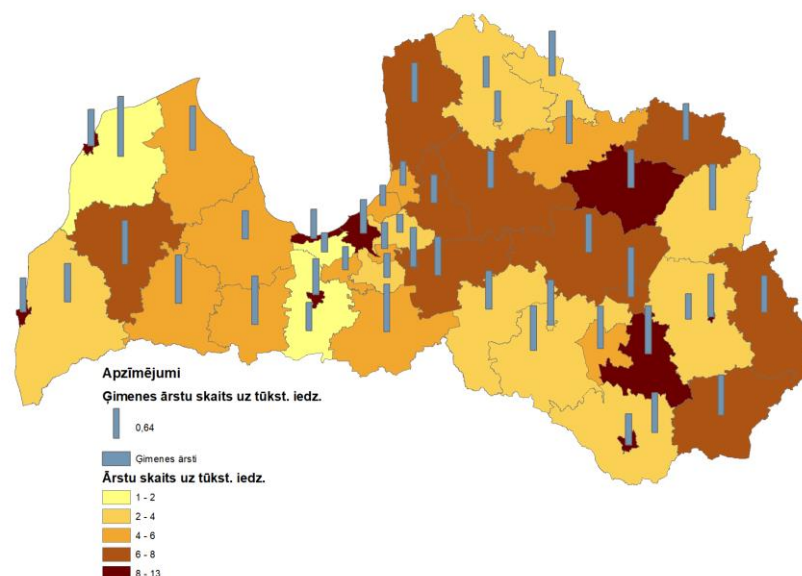

2.17. attēls. Eksploatācijā pieņemto jauno dzīvokļu skaits uz 1 000 iedzīvotāju

Avots: CSP dati, 2023

Teritoriālo atšķirību analīzei papildus ir lietoti tādi sociālie rādītāji kā ārstu skaits (nodrošinājums), izglītības līmenis, reģistrētie automobiļi, veikalu pieejamība.

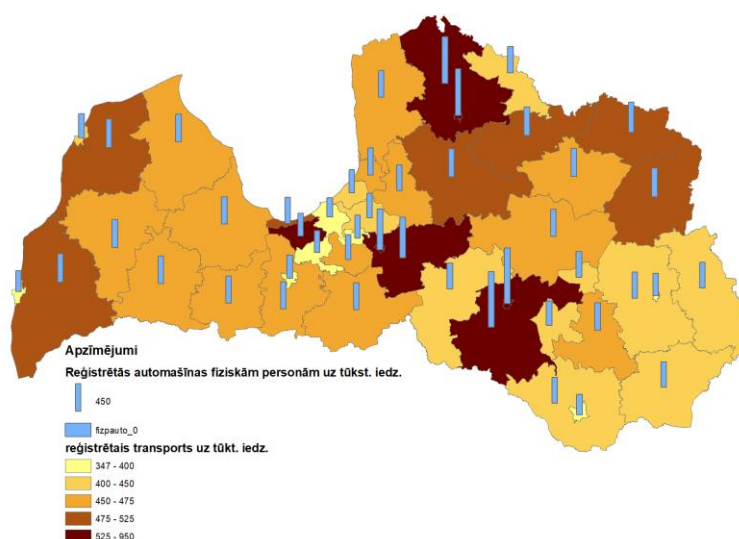
Viszemākais ārstu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem ir Jelgavas novadā, Mārupes novadā un Ventspils novadā (skat. 2.18. attēlu). Visaugstākais šis rādītājs ir Rīgā, Jūrmalā, Jelgavā, Ventspilī, Liepājā, Daugavpilī, Preiļu novadā un Gulbenes novadā. Tādējādi nav novērojams, ka teritorijās ar zemu BPV uz 1 iedzīvotāju būtu zems ārstu skaits. Ludzas un Krāslavas novados ārstu skaits otrajā augstākajā līmenī (6-8 uz 1 000 iedzīvotājiem). Vienaļikus jāatzīmē, ka pagastu līmenī ārstu nodrošinājums var atšķīties no novada vidējā līmeņa.

2.18. attēls. Ārstu skaits uz 1 000 iedzīvotāju

Avots: Autoru veidots, balstoties uz NVD datiem, 2024

Reģistrēto vieglo automobiļu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem (automobilizācija) raksturo gan sabiedrības labklājību, gan mobilitāti. Šis rādītājs svārstās samērā plašā intervālā (skat. 2.19. attēlu). Viszemākā automobilizācija ir novērojama Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Liepājā, Rēzeknē, Olaines novadā un Salaspils novadā. Savukārt visaugstākā automobilizācija novērojama Mārupes novadā, Ogres novadā, Jēkabpils novadā un Valmieras novadā. Samērā augsta automobilizācija (otrs augstākais līmenis – 475-525 viegļie automobiļi uz 1 000 iedzīvotājiem) ir arī Jūrmalā, Dienvidkurzemes novadā, Ventspils novadā, Cēsu novadā, Smiltenes novadā, Alūksnes novadā un Balvu novadā. Jāatzīmē, ka augsts reģistrēto automobiļu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem ne vienmēr liecina par augstu nodrošinājumu ar transporta līdzekļiem, bet var būt arī saistīts ar to, ka daļa reģistrēto automobiļu nepiedalās satiksmē, bet nav noņemta no uzskaites. Tas varētu būt īpaši izteikts lauku teritorijās.

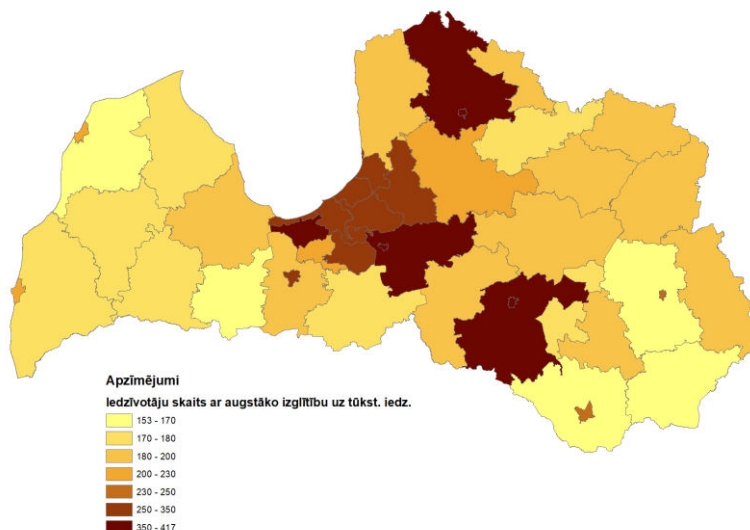

2.19. attēls. Reģistrētie viegļie automobiļi uz 1 000 iedzīvotājiem

Avots: Autoru veidots, balstoties uz CSDD datiem, 2023

Iedzīvotāju skaits ar augstāko izglītību tiek uzskatīts būtisku resursu teritoriju, t.sk. lauku teritoriju attīstībai. Šis rādītājs būtiski atšķiras starp teritorijām (skat. 2.20. attēlu). Visaugstākais iedzīvotāju ar augstāko izglītību relatīvais līmenis ir novērojams Mārupes

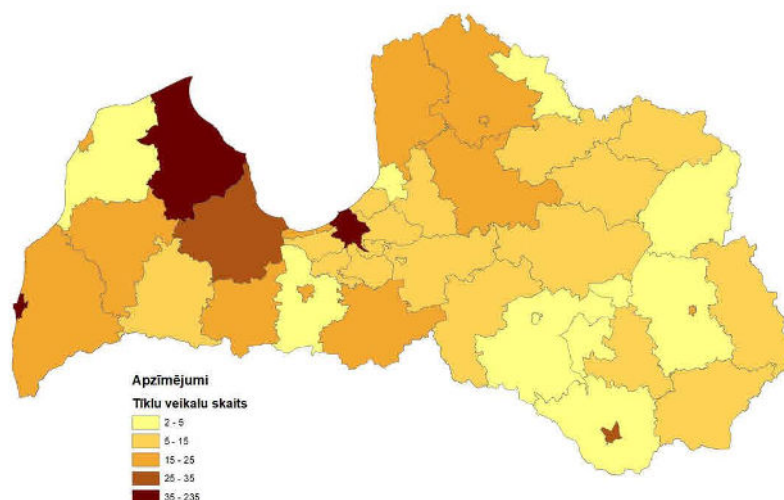
novadā, Ogres novadā, Valmieras novadā un Jēkabpils novadā. Augsts šī rādītāja līmenis novērojams arī Jelgavā, Jūrmalā, Rīgā, Ķekavas novadā, Salaspils novadā, Ropažu novadā, Ādažu novadā, Saulkrastu novadā un Siguldas novadā. Savukārt viszemākais šī rādītāja līmenis novērojams Ventspils novadā, Dobeles novadā, Rēzeknes novadā, Krāslavas novadā un Augšdaugavas novadā. Atšķirība starp augstāko līmeni (417, Ogres novads) un zemāko līmeni (154, Ventspils novads) ir aptuveni 2,7 reizes. Kopumā jāatzīmē, ka zems iedzīvotāju ar augstāko izglītību līmenis nav tikai teritorijās ar zemu BPV uz 1 iedzīvotāju (piem., Dobeles un Ventspils novadi). Vienlaikus ir teritorijas, kur ir zema BPV uz 1 iedzīvotāju, bet vidējs vai pat samērā augsts šī rādītāja līmenis (attiecīgi Ludzas novads un Ogres novads).

2.20. attēls. Iedzīvotāju skaits ar augstāko izglītību uz 1 000 iedzīvotājiem

Avots: Autoru veidots, balstoties uz CSP datiem, 2023

Veikalu pieejamību mēdz uzskatīt par faktoru, kas ietekmē cilvēku labbūtību, t.sk. lauku teritorijās. Taču pieejamie telpiskie dati par veikalu izvietojumu ir ierobežoti. Pētījuma ietvaros ir izdevies iegūt datus par galvenajos mazumtirdzniecības tīklos (Rimi, Maxima, Lidl, Mego, Elvi, Top, Citro) ietilpstošajiem veikaliem. Taču šis apkopojums nav pilnīgs, jo neietver visus mazumtirdzniecības tīklus (piem., AIBE), kā arī veiklus, kas neietilpst tīklos (neatkarīgos veikalus). Jāatzīmē, ka atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem rādītājiem šis rādītājs ir absolūtais rādītājs – ir analizēts veikalu skaits konkrētajā teritorijā (novadā vai valstspilsētā). Tādēļ šī rādītāja interpretāciju ietekmē dažādi specifiski faktori, piem., novada platība, pilsētu (it īpaši valstspilsētu) esamība novadā, iedzīvotāju blīvums utt.

2.21. attēls. Veikalu (tirdzniecības tīklos ietilpstošu) pieejamība

Avots: Autoru veidots, 2024

Veikalu skaits būtiski atšķiras teritoriālā griezumā: no 2 veikaliem Varakļānu novadā līdz 37 Talsu novadā (skat. 2.21. attēlu). Vēl augstāks veikalu skaits ir Rīgā, kur koncertējas būtiska Latvijas iedzīvotāju daļa. Ļoti augsts mazumtirdzniecības tīklu veikalu skaits ir arī Liepājā. Augsts šis rādītājs (25-35) ir Tukuma novadā un Daugavpilī. Bez Varakļānu novada zems šī rādītāja līmenis (2-5) ir arī Ventspils novadā, Jelgavas novadā, Saulkrastu novadā, Valkas novadā, Balvu novadā, Rēzeknes novadā, Līvānu novadā, Jēkabpils novadā un Augšdaugavas novadā. Jāatzīmē, ka tādos pierobežas novados kā Ludzas novads un Krāslavas novads veikalu skaits ir augstāks (5-15). Minētie dati nesniedz informāciju par veikalu skaitu novadu teritoriālo vienību – pilsētu un pagastu – līmenī. Tādējādi veikalu pieejamība novadu iekšienē var būtiski atšķirties (piem., mazumtirdzniecības tīklos ietilpstoši veikali mēdz koncentrēties pilsētās). Papildus jāatzīmē, ka lauku teritorijās, it īpaši pagastos, samērā izplatīti ir neatkarīgie veikali, lai gan tie arī pakāpeniski iesaistās dažādos mazumtirdzniecības tīklos, kā arī AIBE tīklā ietilpstošie veikali. Tādēļ faktiskā veikalu pieejamība lauku teritorijās visdrīzāk, ka ir augstāka.

2.3.3. Lauku teritoriju analītiska klasifikācija

Iepriekš minētā lauku teritoriju atšķirības identificē nepieciešamību pēc analītiskas klasifikācijas, kas ņemtu vērā dažādo teritoriju savstarpējas līdzības un atšķirības. Tādēļ saskaņā ar izstrādāto metodoloģiju (skat. 1.2. apakšnodaļu) ir veikta klasteru analīze. Klasterizācijai ir izmantoti šādi rādītāji (klasterizācijas mainīgie):

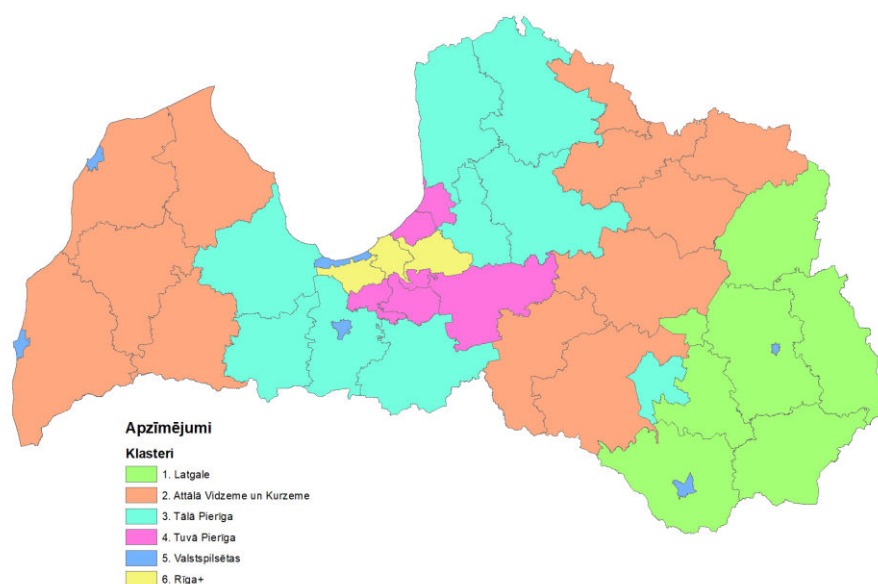
- 1) lauksaimniecības (NACE 2.0 kods A01) īpatsvars kopējā BPV;
- 2) mežsaimniecības (NACE 2.0 kods A02) īpatsvars kopējā BPV;
- 3) pārtikas pārstrādes īpatsvars (NACE 2.0 kods C10) kopējā BPV;
- 4) TAI rangs;
- 5) BPV (tūkst. EUR/iedz.).

Minēto rādītāju vērtības aprēķinātas 36 novadiem un 10 valstspilsētām (skat. 8. pielikumu). Pamatojoties uz līdzībām vai atšķirībām starp klasterizācijas mainīgajiem, ir identificēti seši klasteri, tiem piešķirot šādus aprakstošos nosaukumus:

- klasteris Nr.1 – “Austrumi” ar zemāko BPV uz vienu iedzīvotāju, augstu lauksaimniecības īpatsvaru uzņēmumu kopskaitā un otro zemāko TAI (pārsvarā aptver Latgales reģionu);
- klasteris Nr.2 – “Ziemeļaustrumi un Rietumi” ar zemu IKP uz vienu iedzīvotāju, otro augstāko lauksaimniecības īpatsvaru uzņēmumu kopskaitā un vidēju TAI (aptver attālas Vidzemes un Kurzemes teritorijas);
- klasteris Nr.3 – “Ziemeļaustrumi un Dienvidi” (arī “Tālā Pierīga”) ar otro zemāko IKP uz vienu iedzīvotāju, trešo augstāko lauksaimniecības īpatsvaru uzņēmumu kopskaitā un diezgan augstu TAI;
- klasteri Nr.4 un Nr.6 – “Galvaspilsēta un satelīti” (arī “Tuvā Pierīga” un “Rīga+”) ar augstāko IKP uz vienu iedzīvotāju, zemāko lauksaimniecības īpatsvaru uzņēmumu kopskaitā un augstāko TAI;
- klasteris Nr.5 – “Valstspilsētas” ar augstu IKP uz vienu iedzīvotāju, zemāko lauksaimniecības īpatsvaru uzņēmumu kopskaitā un zemāko TAI.

Jāatzīmē, ka Latvijas Ziemeļaustrumu daļas novadi pieder divām atšķirīgām kopām (klasteriem) – klasterim Nr.2 un Nr.3. Šāds teritoriju sadalījums klasteros labāk atspoguļo reģionu īpatnības nekā lauku teritoriju klasificēšana saskaņā ar administratīvo iedalījumu (piem., plānošanas reģionos) vai kultūrvēsturiskajiem novadiem. Izveidotā teritoriju klasifikācija šādos klasteros ir izmantota par pamatu tālākajā izpētē, t.sk. pilotteritoriju gadījumu izpētē.

Analizēto teritoriju piederība minētajiem klasteriem ir noteikta, primāri piemērojot divas klasteru analīzes metodes (k-vidējo vērtību klasteru analīzes gadījumā lietotas divas distances metrikas). Vairumam teritoriju dažādās metodes ir sniegušas vienādu rezultātu, t.i., teritorijas piederība klasterim neatšķiras atkarībā no piemērotās klasteru analīzes metodes (skat. 5. pielikumu). Tomēr jāatzīmē, ka sešām teritorijām (Talsu novads, Alūksnes novads, Jēkabpils novads, Līvānu novads, Dienvidkurzemes novads un Jelgava) tika iegūti atšķirīgi rezultāti. Tādēļ papildus ir veikta diskriminantu analīze, lai precizētu piederību attiecīgajam klasterim. Šīs sešas teritorijas netika iekļautas sākotnējā analīzē, un tās tika izmantotas vienīgi prognozēšanai. Gala izvēle par teritoriju piederību attiecīgajam klasterim noteikta ekspertu vērtējuma ceļā (skat. 5. pielikumu). Klasteru sastāvs atspoguļots 2.11. tabulā un telpiskais attēlojums ir sniegts 2.22. attēlā.

2.22. attēls. Klasteri administratīvajās vienībās

Klasteru vidējie rādītāji (lauksaimniecības īpatsvars kopējā BPV, mežsaimniecības īpatsvars kopējā BPV, pārtikas pārstrādes īpatsvars kopējā BPV, TAI vidējais rangs un BPV uz 1 iedz.) ir atspoguļoti 2.9. tabulā. Trijos klasteros (Nr.1, Nr.2 un Nr.3) novērojams būtiski augstāks lauksaimniecības un mežsaimniecības (mazāk izteikti) īpatsvars kopējā BPV nekā pārējos 3 klasteros (Nr.4, Nr.5 un Nr.6). Vienlaikus jāatzīmē, ka pārtikas pārstrādes īpatsvara atšķirības starp klasteriem nav tik izteiktas: klasteros Nr.2 un Nr.3. tas ir augstāks nekā citos klasteros, bet klasterī Nr.1 tas ir zemāks nekā Nr.4. Papildus jāatzīmē, ka viszemākā BPV uz 1 iedzīvotāju novērojama klasteros ar augstu lauksaimniecības īpatsvaru kopējā BPV (klasteros Nr.1, Nr.2 un Nr.3).

2.9. tabula. Klasteru pamata rādītāji (vidējie rādītāji)

Rādītāji	Nr.6	Nr.4	Nr.2	Nr.3	Nr.5	Nr.1
Lauksaimniecības īpatsvars kopējā BPV (%)	1,6	3,4	28,1	23,6	2,0	45,3
Mežsaimniecības īpatsvars kopējā BPV (%)	0,5	1,2	9,1	3,5	1,6	5,7
Pārtikas pārstrādes īpatsvars kopējā BPV (%)	0,7	1,0	1,4	1,5	0,6	0,8
TAI vidējais rangs	3,3	8,2	25,6	16,9	37,7	33,5
BPV (tūkst. EUR/iedz.)	24,3	11,6	10,5	9,6	11,2	7,4

Klasteriem aprēķināti teritorijas attīstību raksturojoši rādītāji šādās kategorijās (7. pielikumu):

- skolas (izglītības iestādes) – 5 rādītāji;
- darījumi ar nekustamo īpašumu – 24 rādītāji;
- reģistrētie transporta līdzekļi – 20 rādītāji;
- iedzīvotāji – 5 rādītāji;
- viesnīcas – 9 rādītāji;
- jaunie mitekļi – 3 rādītāji;

- ekonomiski aktīvie uzņēmumi – 12 rādītāji;
- izglītība – 6 rādītāji;
- mūzikas mākslas skolas – 3 rādītāji;
- citi rādītāji (IKP, platība) – 4 rādītāji.

2.10. tabula. Teritorijas attīstību raksturojošu rādītāju kopsavilkums klasteru griezumā uz 1 iedz.

Rādītāji	Nr.6	Nr.4	Nr.2	Nr.3	Nr.5	Nr.1
Fiziskām personām reģistrētie transportlīdzekļi	0,37	0,47	0,56	0,54	0,43	0,54
Nekustamā īpašuma darījumu summa (EUR)	1 915	993	723	823	941	700
Gultasvietu skaits viesnīcās (perioda beigās)	0,02	0,01	0,02	0,03	0,03	0,01
Apkalpotās personas viesnīcās	1,94	0,33	0,79	1,12	1,72	0,45
Jaunie mitekļi	0,003	0,003	0,000	0,001	0,001	0,000
Iedzīvotāji ar augstāko izglītību (ISCED 5.-8. līmenis)	0,335	0,270	0,177	0,198	0,249	0,171

Teritoriju attīstību raksturojošu rādītāju kopsavilkums ir sniegts 2.10. tabulā. Ņemot vērā, ka atšķiras klasteru lielums pēc teritorijas, iedzīvotāju skaita utt., minētie rādītāji ir aprēķināti uz 1 iedzīvotāju, lai nodrošinātu datu salīdzināmību. Rādītāji uzrāda pretrunīgu ainu. Piemēram, reģistrēto transporta līdzekļu skaits uz 1 iedzīvotāju teritorijās ar augstu lauksaimniecības īpatsvaru BPV (klasteri Nr.1, Nr.2 un Nr.3) ir augstāks nekā pārējās teritorijās. Taču vienlaikus šajās teritorijās ir zema nekustamo īpašumu darījumu summa.

Viesnīcu darbību raksturojošie rādītāji uzrāda mazāk izteiktas atšķirības. Piemēram, klasteros Nr.2 un Nr.3 (augsts lauksaimniecības īpatsvars BPV) gultas vietu skaits viesnīcās un apkalpoto personu skaits uz 1 iedzīvotāju ir līdzīgs vai pat augstāks nekā klasteros ar zemu lauksaimniecības īpatsvaru BPV (skat. 2.10. tabulu). Kā izņēmums, jāatzīmē klasteri Nr.1, kurā pārsvarā ietilpst Latgales reģiona novadi. Šajā klasterī ir vienlaikus gan augsts lauksaimniecības īpatsvars BPV, gan zemi viesnīcu darbību raksturojošie rādītāji. Papildus jāatzīmē, ka apkalpoto personu skaita un gultas vietu skaitu attiecība liecina, ka lauku teritorijās ir zemāks viesnīcu noslogojums. Kopumā secināms, ka, vērtējot relatīvos rādītājus, lauku teritorijās ir pieejama infrastruktūra potenciālai tūrisma attīstībai.

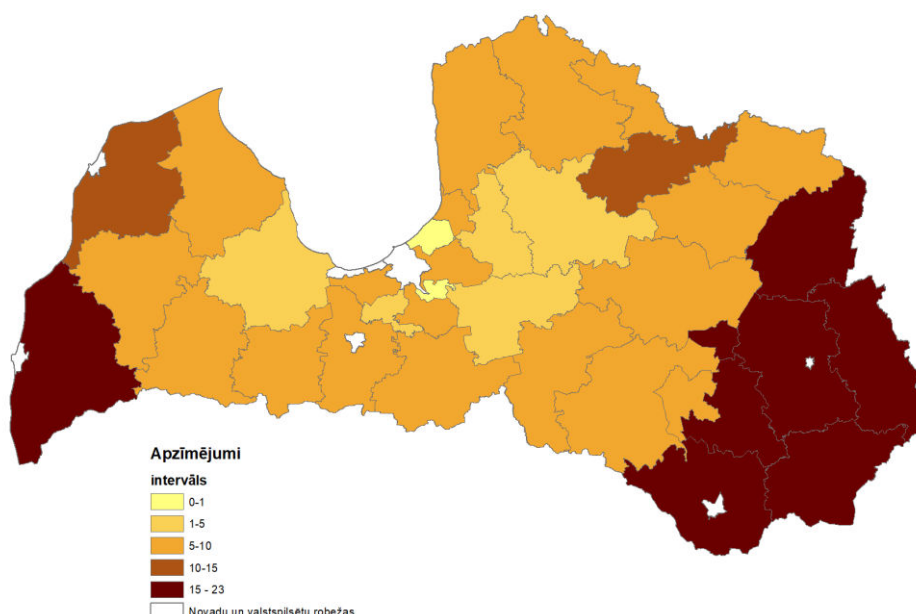
Jauno mitekļu rādītāji ir zemi visos klasteros (2.10. tabula). Taču viszemākie tie ir teritorijās ar augstu lauksaimniecības īpatsvaru BPV, piem., klasterī Nr.1 un Nr.2 šis rādītājs ir gandrīz 0 līmenī. Taču jāatzīmē, ka ļoti zems šis rādītājs ir arī klasterī Nr.5 (6 valstspilsētas). Vērtējot iedzīvotāju ar augstāko izglītību skaitu, iezīmējas izteikta atšķirība starp teritorijām ar augstu lauksaimniecības īpatsvaru BPV (klasteri Nr.1, Nr.2 un Nr.3) un pārējām teritorijām. Šajās teritorijās šis relatīvais rādītājs ir par 20%-31% zemāks nekā klasterī Nr.5 (atšķirība ir vēl lielāka, ja salīdzina ar citiem klasteriem).

2.11. tabula. Klasteru sastāvs

Rādītāji	Klasteru nosacītais nosaukums					
	Rīga+	Tuvā Pierīga	Attālā Vidzeme un Kurzeme	Tālā Pierīga	Valstspilsētas	Latgale
Klastera Nr.	6	4	2	3	5	1
Vienību skaits klasterī	3	9	9	8	6	11
Klastera sastāvs:						
x	Mārupes novads	Ādažu novads	Aizkraukles novads	Bauskas novads	Daugavpils	Alūksnes novads
x	Rīga	Jelgava	Gulbenes novads	Cēsu novads	Jēkabpils	Augšdaugavas novads
x	Ropažu novads	Ķekavas novads	Kuldīgas novads	Dobeles novads	Jūrmala	Balvu novads
x		Ogre	Madonas novads	Jelgavas novads	Liepāja	Dienvidkurzemes novads
x		Ogres novads	Saldus novads	Limbažu novads	Rēzekne	Jēkabpils novads
x		Olaines novads	Smiltenes novads	Siguldas novads	Ventspils	Krāslavas novads
x		Salaspils novads	Talsu novads	Tukuma novads		Līvānu novads
x		Saulkrastu novads	Valkas novads	Valmieras novads		Ludzas novads
x		Valmiera	Ventspils novads			Preiļu novads
x						Rēzeknes novads
x						Varakļānu novads

3. SOCIĀLĀS UN EKONOMISKĀS IETEKMES ANALĪZE INDIVIDUĀLĀ UN KOPIENAS LĪMENĪ PILOTTERITORIJĀS

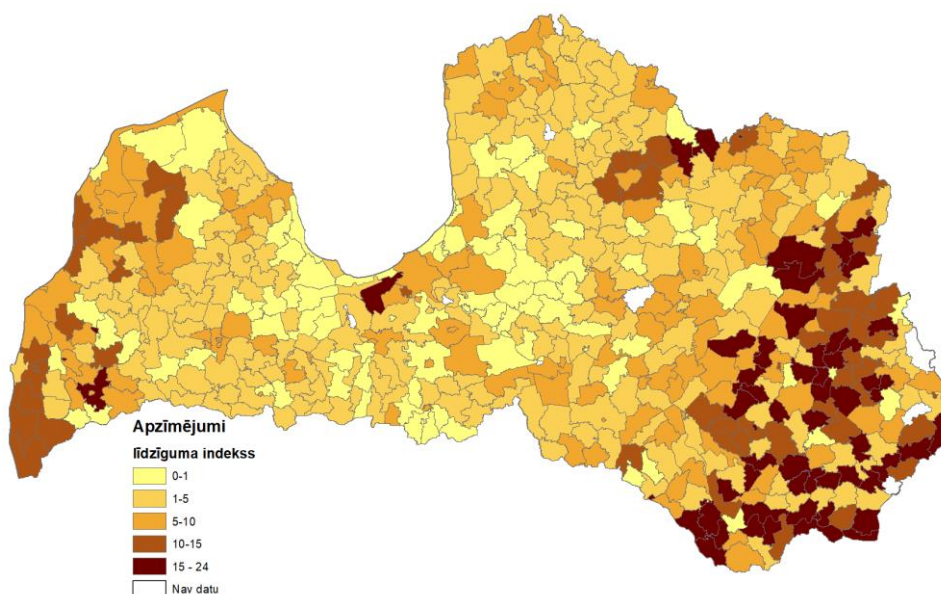
Klasteru analīzes metode ļāvusi identificēt *ārēji* līdzīgas pašvaldību (teritoriju) grupas, tomēr to iekšienē novērojamas būtiskas teritoriālas sociālekonomisko rādītāju atšķirības, analizējot datus pašvaldību (novadu) un pagastu/pilsētu līmenī. Izprast iekšējās atšķirības klasteru grupu ietvaros, kas formāli tiek uzskatītas par līdzīgām, ir svarīgi, lai identificētu vietas, kas saskaras ar lielāku sociālekonomisko spriedzi un veidotu efektīvākas attīstības stratēģijas, ņemot vērā katras teritorijas specifiku, šim nolūkam pētījumā veikts teritoriju dažādības/līdzīguma novērtējums. Novadu dažādības/līdzīguma rādītāji raksturo, cik atšķirīgas ir teritorijas iekšēji katrā no pašvaldībām. Teritoriju atšķirību/ līdzīguma intervāli ļauj spriest par to, cik katra teritorija ir atšķirīga iekšēji salīdzinot ar citām teritorijām viena klastera vai vienas pašvaldības ietvaros. Šajā gadījumā analīze parāda, ka teritorijas, kuras var būt līdzīgas pēc vidējiem rādītājiem (izmantotas klasteru analīzē), var stipri (neviendabīga teritorija) vai arī nedaudz (viendabīga) atšķirties iekšēji. Novadu dažādības/līdzīguma indeksa izstrādei tika izvēlēti divi rādītāji no CSP eksperimentālajiem datiem – A sektora īpatsvars novada saimnieciskajā struktūrā un kopējā BPV uz iedzīvotāju novadā. Rezultātā var secināt (skat. 3.1. attēlu), ka tālākās no Rīgas teritorijas ir vairāk nevienmērīgas iekšēji.

3.1. attēls. Novadu BPV un A sektora īpatsvara līdzīguma intervāli

Avots: autoru aprēķini pēc CSP, 2024

Analizējot datus pagastu, pilsētu līmenī (skat. 3.2. attēlu) teritoriju dažādības/līdzīguma indekss atklāj, vai konkrētā teritorija – pilsēta, pagasts atšķiras no vidējā rādītāja novadā.

3.2. attēls. Pagastu un pilsētu BPV un A sektora īpatsvara līdzīguma intervāli

Avots: autoru aprēķini pēc CSP, 2024

Nevienādība pret vidējo vērtību novadā var izpausties kā pozitīvā (ir labāki rādītāji), tā arī negatīvā (sliktāki rādītāji) ziņā. Lai skaidrotu cēloņus, ir nepieciešama izpēte konkrētās vietās, ko iespējams nodrošināt veicot gadījumu izpēti izvēlētajās teritorijās. Novadu dažādības/līdzīguma analīze kalpojusi par pamatu gadījumu izpētes pilotteritoriju atlasei šī pētījuma vajadzībām.

Saskaņā ar izvēlēto metodoloģiju, gadījumu izpētei mikrolīmeņa (vietējā kopiena un indivīds) informācijas ieguvei, kas hipotētiski ļautu analizēt atšķirīgas teritoriālās attīstības tendenču iemeslus, izvēlēti trīs pagasti, kuros novērota augsta atšķirība salīdzinājumā ar novada vidējo rādītāju, atšķirīgās klasteru grupās: Launkalnes pagasts Smiltenes novadā (2. klasteris, salīdzinājumam Drustu pagasts), Elejas pagasts Jelgavas novadā (3. klasteris, salīdzinājumam Sesavas pagasts) un Riebiņu pagasts Preiļu novadā (1. klasteris, salīdzinājumam Silajāņu pagasts). Gadījumu izpētē tika iesaistītas vairākas vietējā līmeņa mērķgrupas - pagastu pārvaldnieki, kultūras jomas darbinieki, bibliotekāri, jaunieši aktivitāšu organizētāji, senioru aktivitāšu organizētāji, pamatnozaru un lauku attīstības eksperti, veiktas fokusgrupas diskusijas un intervijas. Gadījumu izpētes rezultātu nodaļas struktūru veido katra gadījuma – Launkalnes pagasta, Elejas pagasta, Riebiņu pagasta raksturīgu aspektu analītisks apraksts, kopīgie un atšķirīgie raksturojumi un to saistība ar resursiem lauku telpu konceptuālā ietvarā:

- 1) analītiskais apraksts piedāvā vietas uztveres, ikdienas nodarbinātības mobilitātes, infrastruktūras un mājokļu pieejamības ietvaru, un labi raksturo pilotteritorijām specifiskās īpašības, kas tālāk aplūkotas ar citām pilotteritorijām kopīgajos un atšķirīgajos aspektos;
- 2) kopīgie un atšķirīgie raksturojumi izriet no intervijās un fokusa grupu diskusijās iegūtajiem rezultātiem. Tie strukturēti šādās tēmās:
 - apdzīvotība un kopiena;
 - mobilitāte un infrastruktūra;
 - nodarbinātība un saimniekošana (lauksaimniecība, mežsaimniecība);
 - pakalpojumi;
 - mājokļi;

- izglītība un kultūra;
- tūrisms;
- lauku telpas un pilsētu mijiedarbība.

3.1. Pilotteritoriju sociālās un ekonomiskās situācijas raksturojums

3.1.1. *Launkalnes pagasts, Smiltenes novads*

Launkalnes pagasts, kas atrodas Smiltenes novadā, tiešā robežojas ar Smiltenes pilsētu (14km Launkalnes ciems – Smiltene, 113km Launkalnes ciems – Rīga), aizņem 221,3 km² lielu platību, un 2024. gada sākumā tajā dzīvoja 1107 iedzīvotāji. Pagasta attīstības centrs ir Launkalnes ciems. Pagasts izceļas ar savu bagātību meža resursos – 72,6% no teritorijas ir meža zeme. Lauksaimniecībā izmantojamā zeme aizņem 3770,9 ha.

Launkalnes pagasta administratīvie pakalpojumi tiek nodrošināti Brantu un Launkalnes pagasta apvienības pārvaldē (Launkalnes ciemā). Iedzīvotājiem pieejami sociālie pakalpojumi, nekustamo īpašumu nodaļas un bāriņtiesas atbalsts. Kultūras dzīvi nodrošina Launkalnes tautas nams, kur darbojas sieviešu vokālais ansamblis "Anemones", kā arī pagasta bibliotēka. Raunas pamatskola piedāvā pirmsskolas un sākumskolas izglītību, 2023./2024. mācību gadā šajā skolā mācības apguva 67 bērni. Pagastā nav ģimenes ārstu prakses, bankomātu, pasta, pakomātu un pārtikas veikalu, tādēļ iedzīvotāji izmanto tuvākās pilsētas (Smiltenes) un ciemu pakalpojumus.

Launkalnes pagastā vadošās ekonomikas nozares, kas veido nodarbinātības pamatu vietējiem iedzīvotājiem ne tikai pagastā, bet novada līmenī, ir mežsaimniecība, mežizstrāde, kokapstrāde un lauksaimniecība (graudkopība, lopkopība). Launkalnes pagastā darbojas vairāki lieli kokapstrādes uzņēmumi, kā piemēram, AS "Stora Enso Latvia", SIA "Graanul Invest", SIA "Vudlande", SIA "Smiltene Impex", kā arī AS "PATA Strenči" un citi, kas nodrošina būtiskas darba iespējas pagastā. Pagasta vidējā darba bruto samaksa ir augstāka nekā vidēji Smiltenes novadā – 2024. gadā tā bija par 9,14% lielāka. Neraugoties uz to, 2023. gadā no 880 pagasta iedzīvotājiem, kas bija vecāki par 15 gadiem, tikai nedaudz vairāk nekā puse - 496 bija nodarbinātie, 22 – bezdarbnieki, bet 363 ekonomiski neaktīvi. Izglītības līmenis norāda uz kvalificētu darbaspēku: 23% iedzīvotāju ir augstākā izglītība.

Kopumā Launkalnes pagasta sociālekonomiskā situācija un tendences atšķiras no Vidzemes reģiona, Smiltenes novada un Drustu pagasta, kā arī no Latvijas kopumā (15.pielikums). Salīdzinot ar valsts vidējiem rādītājiem, Launkalnes pagastā periodā kopš 01.03.2011. līdz 01.01.2024. raksturīgas iekšējās migrācijas tendences: tikai 53% iedzīvotāju saglabājuši savu mājvietu pagastā (dzīvo tajā pašā teritorijā), kas ir zems rādītājs salīdzinājumā ar 75% Latvijā un 66% Vidzemē. Gandrīz ¼ (23%) pagasta iedzīvotāju šajā periodā izvēlējušies mainīt dzīves vietu un pārcēlušies uz citu teritoriju Latvijā, vienlaikus tikpat (24%) cilvēku ir pārcēlušies uz Launkalni no citām Latvijas teritorijām, kas ir izteiktāka tendence nekā jebkur citur un varētu norādīt uz to, ka Launkalnes pagastā pēdējo desmit gadu laikā notikušas būtiskas pārmaiņas nodarbinātības struktūrā, pieejamo pakalpojumu, mājokļu un infrastruktūras klāstā, kas ietekmējušas iedzīvotāju migrāciju – gan cilvēku aizplūšanu, gan arī ienākšanu pagastā. Ārzemju migrācijas rādītāji Launkalnē ir tuvu vidējiem – 6% iedzīvotāju ir pārcēlušies uz ārzemēm, kas ir līdzīgi kā Vidzemes reģionā un Smiltenes novadā. Ieceļošana no ārzemēm ir salīdzinoši zema – tikai 3%, kas atbilst Vidzemes un Smiltenes novada līmenim, bet ir zemāka nekā valstī kopumā. Launkalnes pagastā, līdzīgi kā citur Latvijā kopš 2011 pieaudzis iedzīvotāju vidējais vecums, tomēr salīdzinot ar Vidzemes reģionu un Smiltenes novadu, te tas ir nedaudz zemāks (42 gadi pret 47 gadiem, piemēram, Drustu pagastā).

Iedzīvotāju skaits 15-74 gadu vecuma grupā Launkalnes pagastā ir nedaudz samazinājies, kas atbilst reģiona un valsts tendencēm, tomēr ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars (56%) ir salīdzinoši augsts un pārsniedz Smiltenes novada un Drustu pagasta rādītājus. Bezdarbnieku skaits ir samazinājies par 19%, kas norāda uz pozitīvām nodarbinātības tendencēm, lai gan darba vietu skaits ir pieticīgs, un aizpildīto darbvieta īpatsvars ir zemāks nekā citviet. Launkalnes pagasts izceļas ar augstākiem darba ražīguma rādītājiem – pievienotā vērtība uz nodarbināto sasniedz 34,443 eiro, kas ir ievērojami vairāk nekā gan reģionā, gan valstī kopumā. Neraugoties uz šo, vidējā bruto mēnešalga ir 1337 eiro, kas ir augstāka nekā Smiltenes novadā un Drustu pagastā, tomēr atpaliek no valsts vidējā rādītāja.

3.1. tabula. Launkalnes un Drustu pagasta ekonomisko un sociālo parametru apkopojums

Kritērijs	Launkalnes pagasts	Drustu pagasts
Dažādības indekss	11.9	5.2
Platība, km ²	221,3	156,7
Iedzīvotāju skaits, 2024	1107	722
Iedzīvotāju blīvums, iedz.km ²	5	5
Iedzīvotāju skaita dinamika 2024/2009	-11	-23
Ainava	Bagāta ar mežiem (72,6% teritorijas), lauksaimniecības zemes	Mozaīkveida ainava: pauguri, lauksaimniecības zemes, meži un ezeri
Pieejamie pakalpojumi pārvaldē	Sociālā palīdzība, nekustamo īpašumu nodaļa, bāriņtiesa	Sociālā palīdzība, nekustamo īpašumu nodaļa, bāriņtiesa
Kultūras un sabiedriskās aktivitātes	Tautas nams, vokālais ansamblis "Anemones", bibliotēka	Tautas nams, līnijdeju grupa "Jestrie soli", ansamblis "Dienvidvējš", bibliotēka, Novadpētniecības muzejs
Izglītības iespējas	Pirmsskola un sākumskola Launkalnē (Raunas pamatskola)	Izglītības iestādes pieejamas citur Smiltenes novadā
Ģimenes ārsta prakse	Nav pieejama	Pieejama Drustos
Mazumtirdzniecības veikali	Nav pieejami, tuvākais 15 km attālumā Smiltēnē	Pieejami divi veikali Drustos
Bankomāti, pasta un pakomāti	Nav pieejami	Nav pieejami
Nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	56%	46%
Bezdarbnieku īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	2%	3%
Izglītības līmenis, 2023	47% vidējā, 23% augstākā, 21% pamatzglītība	49% vidējā, 15% augstākā, 26% pamatzglītība
Vidējā darba bruto alga, 2024	Par 9% augstāka nekā vidēji Smiltenes novadā	Par 8,4% zemāka nekā vidēji Smiltenes novadā
Galvenās nozares	Mežizstrāde, kokapstrāde, lauksaimniecība, atpūtas nozare, tirdzniecība, enerģētika	Lauksaimniecība, mazumtirdzniecība, kokapstrāde (mazāk attīstīta)

Publiski pieejamo statistikas datu un citas informācijas izpēte (detalizētu Smiltenes novada, Launkalnes pagasta un Drustu pagasta ekonomiski demogrāfisko aprakstu skatīt 14. pielikumā) ļauj secināt, ka Launkalnes pagasts ir mežsaimniecības un kokapstrādes centrs ar attīstītu ekonomiku, bet izaicinājumi saistīti ar atsevišķu pakalpojumu pieejamības trūkumu. Salīdzinājumā ar Drustu pagastu (skatīt 3.1. tabulu), Launkalnes pagastam ir lielāks

ekonomiskais potenciāls, ko noteic pagasta novietojums tuvu novada centram, šosejas A2 tiešais tuvums, un vairāku lielu ražojošu uzņēmumu klātbūtne; tomēr darbavietu piedāvājums ir vienveidīgs, tāpat pagasta attīstību var bremzēt iedzīvotājiem lokālā līmenī pieejamās infrastruktūras un pakalpojumu nepilnības.

Fokusgrupas diskusijas ar iedzīvotājiem, un intervijas ar vietējiem lauku attīstības, pārvaldes un kultūras jomas ekspertiem (9. pielikums) sniedz kvalitatīvu skatījumu, kas papildina kvantitatīvo analīzi, izgaismojot procesus un nianšes, kuras nevar atklāt ar kvantitatīviem ekonomiskiem rādītājiem. Diskusiju gaitā iegūtie novērojumi ir balstīti konkrētās pieredzēs un lokālās vajadzībās, un palīdz labāk izprast cēloņus un formulēt potenciālos risinājumus, kā arī ļauj redzēt uzņēmējdarbības, mobilitātes, infrastruktūras, izglītības, veselības un citu pakalpojumu novērtējuma savstarpējo saistību (3.2. tabula).

3.2. tabula. Fokusa grupu un interviju sniegtās atziņas par dzīvi Launkalnes pagastā

Apdzīvotība un kopiena	• Launkalnes pagastā raksturīga izkļiedēta apdzīvotība, ciemi atrodas atstatus viens no otra, kas apgrūtina socializēšanās iespējas savā starpā. • Launkalnes pagastā ir 2 ciemi – Launkalne un Silva. Silva ir uzskatāma par Smiltenes priekšpilsētu. • Daudzveidīga apdzīvotība – no viensētām, daudzdzīvokļu māju kopumiem līdz Launkalnes ciemam. • Pagastā dzīvo ģimenes ar bērniem, īpaši jaunākos vecumos (pirmskolas līdz pamatskolas vecuma bērni). Taču, salīdzinot ar agrāko periodu, ir novērojama jauniešu aizbraukšana un izteikta vecāka gadagājuma iedzīvotāju klātbūtne. • Vietējie iedzīvotāji izjūt, ka novada pašvaldība vairāk koncentrējas uz pilsētas attīstību, atstājot laukus novārtā. Tāpēc tiek uzsvērtā nepieciešamība pēc ciešākas sadarbības, lai risinātu vietējās problēmas un uzlabotu attīstības iespējas arī lauku teritorijās. • Agrāk Launkalnes pagastā bija spēcīgāka kopienas izjūta, taču tagad cilvēki biežāk ir orientēti uz individuālismu un mazāk iesaistās kopīgās aktivitātēs. Aktīvākie cilvēki ("lokomatīves"), kas cenšas veicināt vietējās aktivitātes, saskaras ar līdzdalības trūkumu. • Trūkst pasākumu un iniciatīvu, kas vienotu kopienas. Kopienas saliedētība agrāk bija stiprāka, bet maiņu darbs un dzīves intensitāte kavē sabiedrisko aktivitāti. • Iedzīvotāji lepojas ar pagasta dabas bagātībām un ainavu.
Mobilitāte un infrastruktūra	• Launkalnes pagasts atrodas Vidzemes šosejas (A2) malā, kas sniedz labas transporta iespējas. Tas palīdz iedzīvotājiem piekļūt tuvākajām pilsētām un citiem reģioniem un izdevīga vieta uzņēmējdarbības attīstībai. • Smiltenes pilsēta atrodas tuvu, tomēr infrastruktūras trūkums ierobežo attīstības iespējas pagastā citās nozarēs ārpus lauksaimniecības un mežsaimniecības, jo īpaši ārpus pagasta centra. • Sabiedriskais transports ir nepietiekams, īpaši brīvdienās un skolēnu brīvdienas laikā, kas apgrūtina iedzīvotāju mobilitāti. (4 reisi dienā no Launkalnes uz Smiltienu un 10 reisi no Launkalnes pagrieziena uz A2 šosejas) Tāpat ir nepieciešamība pēc drošākiem gājēju ceļiem, jo ceļi ir bīstami gājējiem un riteņbraucējiem, īpaši ziemā. Tāpat tiek akcentēta nepieciešamība uzlabot infrastruktūru, piemēram, ūdens un kanalizācijas sistēmas. • Kopumā būtisko aģentu (pagasta pārvalde, kultūras dzīves vadītāji, izglītības jomas darbinieki, iedzīvotāji) skatījumā novada pārvaldes resursi un uzmanība pārlietu koncentrējas novada centrā - Smiltēnē. • Launkalnes ciems ieguvis "viedā ciema" statusu, kas ir potenciāls pagasta atpazīstamībai, taču joprojām trūkst izpratnes par to, kā šo statusu izmantot vietējās dzīves kvalitātes uzlabošanai. Launkalnes ciemā būtu nepieciešams uzlabot vietējo infrastruktūru, piemēram, ūdensapgādi un kanalizāciju.
Nodarbinātība un saimniekošana	• Launkalnes pagastā dominē lielākas, intensīvākas saimniecības, kas ir aizstājušas mazās saimniecības. Šādas saimniecības ir vairāk tehnoloģiju, mazāk cilvēka darba, tādējādi samazinās pieprasījums pēc tehniskā darbaspēka, savukārt pieaug nepieciešamība pēc ziņošākiem cilvēkiem.

(lauksaimniecība, mežsaimniecība)	• Vairākas kokapstrādes rūpnīcas ir augošas un nodrošina arvien jaunas darba vietas (kopā ap 300), taču tās bieži vien ir saistītas ar maiņu darbu un naktsmaiņām, kas apgrūtina sabiedrisko aktivitāti. • Mežizstrāde ir plaši izplatīta (ap 150 darba vietas), tomēr bažas ir par šīs nozares attīstību turpmāk, tostarp iespējamu negatīvo ietekmi uz vidi un izmaiņām ainavā. • Pieaug IT un ar datoru saistīta “zilo apkaklīšu” nodarbinātība, attālinātās darbavietas.
Pakalpojumi	• Vietējie iedzīvotāji saskaras ar ierobežotu piekļuvi veikaliem un ģimenes ārsta pakalpojumiem, kas apgrūtina ikdienas dzīvi. • Bērniem un jauniešiem piemērotas ārpus skolas aktivitātes ir pieejamas tikai pilsētā, pakalpojumu pieejamība ģimenēm ir atkarīga no iedzīvotāju patstāvīgās mobilitātes, jo daudzi vecāki izmanto personīgo transportu, lai bērnus nogādātu uz ārpusskolas aktivitātēm. • Agrāk nozīmīgi pakalpojumi, piemēram, pasts, samazinās vai izzūd, radot sarežģījumus gan praktisku, gan sociālu vajadzību nodrošināšanā noteiktām sabiedrības grupām, piemēram, senioriem.
Mājokļi	• Pagastā ir mājokļu trūkums, īpaši vecākās paaudzes iedzīvotājiem un tiem, kas vēlas dzīvot attālākajos ciemos. Pastāv iespēja attīstīt dzīvojamās platības bijušajos kolhoza ciematos, kas varētu veicināt kopienas saliedēšanu un dzīvesvietu pieejamību.
Izglītība un kultūra	• Pagastā esošās pamatskolas un bērnudārzu saglabāšana ir būtiska, jo tās nodrošina izglītības ieguves iespējas tuvu mājām un palīdz saglabāt ģimenes laukos. • Iedzīvotāju iesaiste kultūras dzīvē ir zema, arī sabiedriskā dzīve ir mierīga, un nepieciešama lielāka iedzīvotāju iniciatīva dažādu aktivitāšu organizēšanai. • Trūkst spēcīgu iniciatīvu sabiedriskajā dzīvē, un cilvēki, īpaši tie, kas strādā maiņu darbos, nav motivēti piedalīties kultūras aktivitātēs. Vietējie pasākumi (piemēram, pagalmu svētki) tiek atzīti par labiem mēģinājumiem atjaunot sabiedrisko saliedētību, taču aktivitātes ir ierobežotas.
Tūrisms	• Tūristi ir ieinteresēti, taču pagasta infrastruktūra un pakalpojumi nespēj pilnībā apmierināt šīs vajadzības. Ir nepieciešams attīstīt tūrisma piedāvājumu, lai izmantotu dabas resursus un viedā ciema statusu. • Sabiedriskās aktivitātes, piemēram, pagalmu svētki, palīdz stiprināt kopienas un var veicināt arī tūrisma attīstību.
Lauku un pilsētu mijiedarbība	• Launkalnes pagasta iedzīvotāji lielā mērā izmanto Smiltenes pilsētu pakalpojumu un darba iespēju dēļ. • Ikdienas dzīvē Smiltene nodrošina izglītības, veselības aprūpes un iepirkšanās iespējas, jo pagastā šo pakalpojumu pieejamība ir ierobežota. • Vecāki ved bērnus uz ārpusskolas aktivitātēm pilsētā, jo pagastā to trūkst. • Sabiedriskā transporta ierobežotais piedāvājums apgrūtina mobilitāti, tāpēc daudzi iedzīvotāji paļaujas uz privāto transportu, lai nokļūtu uz darbu vai pakalpojumiem pilsētā. • Smiltenes pilsētas iedzīvotāji izmanto Launkalnes pagasta dabas resursus atpūtai un tūrismam. • Launkalnes pagasts kā esoša vai potenciāla dzīvesvieta Smiltenes iedzīvotājiem, kuri vēlas dzīvot lauku vidē, bet saglabāt saikni ar pilsētu.
Avots: fokusa grupas diskusija un intervijas, 2024, 9. pielikums; pētījuma noslēguma diskusija ar ekspertiem 13.02.2025.	

Labbūtības veicināšanai pagastā iedzīvotāji un vietējie eksperti pauž, ka nepieciešama **lielāka iedzīvotāju iesaiste un sadarbība**, lai Launkalnes pagasts attīstītos. Tiek minēta iespēja veidot mazas, cieši saistītas kopienas, kas balstītos uz vietējām iniciatīvām, piemēram, apvienojoties ap tūrisma objektiem vai kultūras aktivitātēm. Lai uzlabotu dialogu starp pagasta iedzīvotājiem un novada pašvaldību, **iedzīvotāju padome** var būt efektīvs instruments, taču tās veidošanai un vadībai nepieciešama līderība, skaidrība un uzticība.

Saistībā ar pilsētas un lauku mijiedarbību Launkalnes pagasta un Smiltenes pilsētas sasaiste ir cieša galvenokārt dēļ teritoriju tiešā tuvuma. Iedzīvotāju mobilitāte ekonomisko faktoru ietekmē ir abpusēja un tā varētu stiprināties, pateicoties pārmaiņām darba tirgū – hibrīddarba iespējām un citiem digitalizācijas procesiem, tomēr fizisko pakalpojumu pieejamība, padara lauku teritorijas iedzīvotājus atkarīgus no pilsētas un iespējas tajā nokļūt. Turpmākai attīstībai ir nepieciešami infrastruktūras uzlabojumi, piemēram, labāki ceļi,

ūdensapgāde un kanalizācija, kas veicinātu pagasta kā dzīvesvietas pievilcību. No otras puses šie pārmaiņu procesi jo vairāk rada izaicinājumus vietējai kopienai – tā kļūst arvien mazāk saliedēta, vienā teritorijā dzīvojošiem arvien atšķirīgākas kļūst intereses un vēlmes pēc apkārtējām vērtībām.

3.1.2. Elejas pagasts, Jelgavas novads

Elejas pagasts atrodas Jelgavas novada dienvidos, pie Lietuvas robežas. Tā platība ir 66,8 km², un 2024. gada sākumā tajā dzīvoja 1871 iedzīvotājs, vidējais iedzīvotāju blīvums – 28 iedz./km². Lielāko daļu iedzīvotāju veido vecuma grupa 15–64 gadi (62%), bet seniori no 65 gadu vecuma – 22%. Tikai 16% iedzīvotāju ir augstākā izglītība, 59% - vidējā un 21% - pamatzglītība. Elejas muižas parks ir nozīmīgs dabas un kultūras mantojuma objekts. Parkā aug 15 dižkoki, un tas ir novērtēts kā būtisks vides objekts Latvijas un Eiropas mērogā.

Elejas pagastā darbojas pirmsskolas izglītības iestāde "Kamenīte" un Elejas vidusskola, kas piedāvā gan pamatzglītību, gan vispārējo vidējo izglītību. 2022./2023. mācību gadā Elejas vidusskolā mācījās 260 skolēnu. Kultūras dzīve pagastā ir aktīva un daudzveidīga. Elejas ciemā, saieta namā darbojas bibliotēka, amatiereteātris, jauniešu deju kolektīvs "Tracis", senioru vokālais ansamblis "Varavīksne", līniju deju kolektīvs "Sunshine" un romu tautas deju kolektīvs "Rademila". Jaunieši aktīvi iesaistās iniciatīvu centra darbībā, piedaloties radošās darbnīcās, projektos un pasākumos. Elejā darbojas sporta bāze, kas iekārtota Elejas vidusskolas telpās.

Elejas pagasta ekonomiskā struktūra ir daudzveidīga, bet dominējošā nozare ir lauksaimniecība un ar to saistītie pakalpojumi. Lielākie uzņēmumi ietver kooperatīvu LATRAPS (179 nodarbinātie), zemnieku saimniecību "SĪLĪ" (14), u.c. Tirdzniecība ir koncentrēta Elejas ciemā, kas ir pagasta centrs un kur atrodas vairāk nekā pieci mazumtirdzniecības veikali, pieejami pasta pakalpojumi, bankomāts, pakomāti un degvielas uzpildes stacija. Rūpniecības nozarē izceļas KIMSS un KO SIA (20 darbinieki), bet ēdināšanas nozarē strādā gan mazi, gan lieli uzņēmumi, piemēram, IK "Kanto" (65 darbinieki). Neraugoties uz daudzveidīgo ekonomisko iesaisti, 2023. gadā vidējā mēneša darba bruto alga Elejas pagastā bija par 16,2% zemāka nekā vidēji Jelgavas novadā.

Pagastā darbojas Elejas doktorāts, kurā pieejama ģimenes ārstu un zobārstniecības prakse, kā arī laboratoriskie izmeklējumi un aptieka. Sociālās aprūpes un rehabilitācijas centrs "Eleja" sniedz atbalstu senioriem, bērniem bez vecāku gādības, personām ar invaliditāti un cilvēkiem krīzes situācijās.

Elejas pagasts uzrāda stabilu attīstību, pieejamā infrastruktūra, ekonomiskā aktivitāte, un jauniešu aktivitātes rada labvēlīgu pamatu turpmākai izaugsmei. Pagasta unikālā kultūras dzīve un dabas vērtības stiprina tā pievilcību kā dzīvesvietai un tūrisma galamērķim.

Atšķirībā no Launkalnes pagasta, Elejas ciems veido lielu daļu no Elejas pagasta abpus Rīga-Jelgava un Dobeles-Jelgava-Bauska šosejām. Tas ir mērogā liels ciems platības ziņā relatīvi nelielajā Elejas pagastā.

Lai gan kopējās attīstības tendences ir līdzīgas, Elejas pagasta sociālekonomiskie rādītāji liecina par vairākām būtiskām atšķirībām un izaicinājumiem, salīdzinot ar Latvijas vidējiem rādītājiem, Zemgales reģionu un Jelgavas novadu, kā arī blakus esošo Sesavas pagastu, kas izvēlēts Elejas pagasta pilotteritorijas salīdzināšanai (15.pielikums). Elejas pagasta iedzīvotāju skaita izmaiņu dati periodā kopš 01.03.2011. līdz 01.01.2024. norāda uz vairākām negatīvām demogrāfiskām tendencēm, kas liecina par iedzīvotāju skaita samazināšanos un novecošanos (Elejas pagastā iedzīvotāju vidējais vecums palielinājies no 40 gadiem 2011. gadā līdz 43 gadiem 2024.gadā). Elejas pagastā iedzīvotāju skaits samazinās straujāk nekā vidēji Latvijā un Zemgalē – tikai 54% iedzīvotāju joprojām dzīvo tajā pašā teritorijā, kas ir krietni zemāks

rādītājs nekā vidēji Latvijā (75%) un Zemgales reģionā (66%). Arī Jelgavas novadā šis rādītājs ir augstāks – 60%. Liela daļa iedzīvotāju (19%) ir pārcēlušies uz citām Latvijas vietām, un lai gan tieši tikpat daudz ir ieradusies no citām teritorijām, kopējā iedzīvotāju skaita samazināšanās norāda uz aizplūšanas pārsvaru. Pārcelšanās uz ārzemēm (7%) ir līdzīga valsts vidējam līmenim, taču atgriezušos skaits ir ļoti mazs (2%), kas nozīmē, ka emigrācija pārsvarā ir vienvirziena process. Dzimstības līmenis (14%) ir salīdzinoši stabils, taču mirstība (19%) ir augstāka nekā vidēji Jelgavas novadā un valstī, kas norāda uz iedzīvotāju novecošanos un demogrāfisko lejupslīdi.

Iedzīvotāju skaits darbspējas vecumā (15–74 gadi) Elejas pagastā ir sarucis par 2%, kas ir straujāk nekā Latvijā kopumā (-0,5%) un Zemgalē (-1%), bet mazāk nekā Sesavā, kur kritums sasniedz 5%. Tikmēr Jelgavas novads kopumā uzrāda pat 1% pieaugumu, kas norāda, ka Elejas un Sesavas pagasti kā lauku teritorijas piedzīvo iedzīvotāju samazināšanos ātrāk nekā novads kopumā. Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars Elejā ir vien 49%, kas ir būtiski zemāks nekā vidēji Latvijā (58%), Zemgalē (57%) un Jelgavas novadā (56%). Pat Sesavas pagastā šis rādītājs ir augstāks – 55%. Bezdarbs Elejas pagastā ir samazinājies par 21%, kas ir ievērojami lielāks kritums nekā vidēji valstī, reģionā un novadā. Lai gan šis rādītājs šķiet pozitīvs, pastāv iespēja, ka samazinājums varētu būt vairāk saistīts ar iedzīvotāju aizplūšanu uz citām teritorijām, nevis jaunu darbavietu izveidi. Nodarbināto skaits Elejā ir 800 cilvēku, taču darba vietu skaits (930) ir lielāks nekā nodarbināto skaits, kas var norādīt uz to, ka daļa šo darbavietu aizpilda iedzīvotāji no citiem reģioniem. Aizpildīto darbavietu īpatsvars ir 14%, kas ir zemāks nekā vidēji Latvijā (18%), Jelgavas novadā (15%) un Zemgalē (16%), bet līdzīgs Sesavas rādītājam (13%).

Pievienotās vērtības īpatsvars kopējā izlaidē Elejas pagastā ir 39%, tas ir līdzīgs kā reģionā un novadā, norādot uz līdzīgu saimnieciskās darbības struktūru, kas nav mainījusies, jo pievienotās vērtības īpatsvars kopējā izlaidē nav mainījies kopš 2017. gada. Savukārt Latvijā vidēji šajā periodā novērots pievienotās vērtības īpatsvara pieaugums kopējā izlaidē, norādot uz strukturālām pārmaiņām saimnieciskajā darbībā. Vidējā bruto alga Elejā 2023. gadā bija 1137 eiro, kas ir mazāk nekā Latvijā (1444 eiro), Zemgalē (1303 eiro) un Jelgavas novadā (1358 eiro). Tā ir arī gandrīz identiska Sesavas algas līmenim (1136 eiro). Tomēr algu pieaugums kopš 2011.gada bijis augsts (+240%), kas ir tuvu rādītājiem citviet Latvijā un Zemgalē.

Esošā sociālekonomisko rādītāju un to dinamikas analīze sniedz priekšstatu par iedzīvotāju skaita izmaiņām, ekonomisko aktivitāti un citām būtiskām tendencēm Elejas pagastā, taču tā neatklāj šo izmaiņu cēloņus un lokālās vajadzības. Cēloņu izzināšana ir būtiska, jo tikai saprotot, kas tieši ietekmē pārmaiņas, iespējams izstrādāt mērķtiecīgus risinājumus. Kvantitatīvie dati par iedzīvotāju skaita samazināšanos, ekonomiskās aktivitātes līmeni vai migrācijas tendencēm norāda uz problēmām, taču neatklāj, kādi faktori tās izraisa – vai tā ir darba vietu trūkums, nepietiekama infrastruktūra, zemie ienākumi, izglītības iespēju ierobežojumi vai citi iemesli. Ja šie faktori netiek noskaidroti, pastāv risks, ka politikas iniciatīvas būs vispārīgas un ar zemu efektivitāti. Lai izprastu, kādi faktori veicina iedzīvotāju aizplūšanu, zemo ekonomisko aktivitāti vai citus demogrāfiskos procesus, ir nepieciešama padziļināta izpēte, kas ietver iedzīvotāju motivāciju, sociālekonomiskās struktūras izmaiņas un vietējās attīstības iespējas. Šī iemesla dēļ vietēji orientētas politikas veidošanai ir būtiski papildināt kvantitatīvos datus ar kvalitatīvajiem pētījumiem, kas ietver intervijas, fokusa grupu diskusijas un citas iesaistošas metodes. Tikai apvienojot dažādu datu avotu sniegto informāciju, iespējams īstenot datu triangulāciju, kas ļautu veidot efektīvus risinājumus, pielāgotus konkrētās teritorijas vajadzībām.

3.3. tabula. Elejas un Sesavas pagasta ekonomisko un sociālo parametru apkopojums

Kritērijs	Elejas pagasts	Sesavas pagasts
Dažādības indekss	0.05	4.60

Platība, km²	66.8 km²	98.5 km²
Iedzīvotāju skaits, 2024	1871	1334
Iedzīvotāju blīvums, iedz./km²	28	14
Iedzīvotāju skaita dinamika 2024/2012, %	-20	-22
Ainava	Zemgales līdzenums, Elejas muižas parks ar 15 dižkokiem	Zemgales līdzenums
Pieejamie pakalpojumi pārvaldē	Elejas pagasta pakalpojumu centrs	Sesavas pagasta pakalpojumu centrs
Kultūras un sabiedriskās aktivitātes	Amatierteātris, deju kolektīvi, vokālais ansamblis, bibliotēka, sporta bāze	Sieviešu vokālais ansamblis, senioru deju kolektīvs, bērnu un amatierteātris
Izglītības iespējas	Elejas vidusskola, pirmsskolas iestāde "Kamenīte"	Elejas vidusskola, pirmsskolas iestāde "Kamenīte" Sesavā
Veselības aprūpe	Elejas doktorāts ar ģimenes ārstu un zobārstniecības praksēm, aptieka	Ģimenes ārsta prakse un aptieka
Mazumtirdzniecības veikali	5 mazumtirdzniecības veikali	2 mazumtirdzniecības veikali
Bankomāti, pasta un pakomāti	Bankomāts, pasta nodaļa, pakomāti, degvielas stacija	-
Nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	49%	55%
Bezdarbnieku īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	3%	4%
Izglītības līmenis, 2023	16% augstākā izglītība, 59% vidējā izglītība, 21% pamatzglītība	14% augstākā izglītība, 46% vidējā izglītība, 28% pamatzglītība
Vidējā darba bruto alga, 2024	Par 16.2% zemāka nekā vidēji Jelgavas novadā	Par 16.3% zemāka nekā vidēji Jelgavas novadā
Galvenās nozares	Lauksaimniecība, tirdzniecība	Lauksaimniecība

Publiski pieejamo statistikas datu un citas informācijas izpēte (detalizētu Jelgavas novada, Elejas pagasta un Sesavas pagasta ekonomisko un demogrāfisko aprakstu skatīt 12. pielikumā) ļauj secināt, ka Elejas pagasts ir izteikts transporta mezgls ar lieliskām savienojamībām (šosejas uz Jelgavu, Rīgu, Dobeli, Bausku, Lietuvu). Salīdzinājumā ar Sesavas pagastu (skatīt 3.3. tabulu), Elejas pagasta centrs Elejas ciems ir urbanizētāks, ar plašāku pakalpojumu klāstu un aktīvu mobilitāti. Ir laba autobusu satiksme ar Jelgavu (14 reisi dienā), Bausku (4 reisi), Tērveti (3 reisi). Sesavas pagasta iedzīvotāji bieži izmanto Elejas piedāvātos pakalpojumus. Eleja piesaista reģionālos darba meklētājus, piemēram, LATRAPs uzņēmumā, ciemā ir attīstītāka sociālā infrastruktūra (pansionāti, jauniešu mājas), kas piesaista arī blakus pagastu iedzīvotājus. Sesavai vairāk raksturīgs ciemata līmeņa kopienas modelis bez tik lielas ietekmes uz apkārtni. Abos pagastos raksturīgas lielas ģimenes saimniecības ar augsti attīstītu tehnoloģisko līmeni.

Fokusgrupas diskusijas ar iedzīvotājiem, un intervijas ar vietējiem lauku attīstības, pārvaldes un kultūras jomas ekspertiem (9. pielikums) sniedz kvalitatīvu skatījumu, kas papildina kvantitatīvo analīzi, izgaismojot procesus un nianšes, kuras nevar atklāt ar kvantitatīviem ekonomiskiem rādītājiem. Diskusiju gaitā iegūtie novērojumi ir balstīti konkrētās pieredzēs un lokālās vajadzībās, un palīdz labāk izprast cēloņus un formulēt potenciālos risinājumus, kā arī ļauj redzēt uzņēmējdarbības, mobilitātes, infrastruktūras, izglītības, veselības un citu pakalpojumu novērtējuma savstarpējo saistību (3.4. tabulu).

3.4. tabula. Fokusa grupu un interviju sniegtās atziņas par dzīvi Elejas pagastā

--	--

Apdzīvotība un kopiena	• Elejas pagasta iedzīvotājiem ir kopienas izjūta, taču iesaistīšanās kopīgās aktivitātēs ir kūtra, kas savukārt padara pasākumu organizēšanu ekonomiski neizdevīgu. • Elejas ciems ir nozīmīgs pagasta attīstības centrs, kas nodrošina dzīvesvietu, pakalpojumu pieejamību, infrastruktūru un ekonomisko aktivitāti ne tikai pagasta iedzīvotājiem, bet arī ārpus tā. • Tomēr pagastā nav tikai viens izteikts apdzīvotības centrs, diskusijās tiek pieminēti vairāki "rajoni" jeb apdzīvotu vietu puduri – gan ap Muižas parku, gan lielā mērā ap reģionālajām šosejām. • Sociālās problēmas, piemēram, alkoholisms un agresīva uzvedība, negatīvi ietekmē dzīves kvalitāti un pazemina vietas pievilcību, izvēloties to kā savu dzīves vietu. • Jauniešiem, kas nemanto saimniecību, nav intereses atgriezties lauku teritorijā, dzīvot dzīvoklī, jo pilsētā ikdienu ir lētāka. • Papildus tam intervijās izskanējusi tēze, ka laukos dzīvojot ir jābūt gudriem, uzņēmīgiem, tādējādi raksturojot jauniešu vēlmi un arī nevēlēšanos izvēlēties laukus.
Mobilitāte un infrastruktūra	• Elejas pagasts ir labi savienots ar reģionālajām šosejām, kas nodrošina piekļuvi Jelgavai, Rīgai, Dobelei, Bauskai, Lietuvai un citām vietām. • Transporta infrastruktūras kvalitāte ir augsta, nodrošinot mobilitātes iespējas gan pagasta iedzīvotājiem uz pilsētu, gan pilsētas iedzīvotājiem uz pagastu, galvenokārt mobilitāte saistīta ar darbu un izglītību. Īpaši saistībā ar Jelgavu (14 autobusu reisi dienā). • Pagastā īstenoti vietējās infrastruktūras uzlabojumi, piemēram, gājēju celiņi un apgaismojums, tie ir būtiski drošībai, īpaši skolas vecuma bērniem.
Nodarbinātība un saimniekošana (lauksaimniecība, mežsaimniecība)	• LATRAPS tiek pieminēts kā veiksmes faktors pagastā, kas pozitīvi ietekmē pagasta atpazīstamību un ir nozīmīgs darba devējs. • Nodarbinātībā raksturīga migrācija: pagasta iedzīvotāji dodas strādāt uz pilsētu un pilsētas iedzīvotāji dodas strādāt uz Eleju (galvenokārt LATRAPS). • Darba iespējas pagastā ir ierobežotas, īpaši augsti kvalificētiem darbiniekiem, tomēr atrašanās vieta un ceļu kvalitāte sniedz iespēju strādāt Jelgavā vai citur ārpus pagasta. • Lauksaimniecības nozare ir attīstīta, taču tās modernizācija un saimniecību konsolidācija rada nelielu darba vietu skaitu, ģimene tiek galā pati. • Relatīvi maz privāto mežu īpašumu, kas ierobežo mežsaimniecības nozīmi pagasta ekonomiskajās norisēs.
Pakalpojumi	• Elejas ciems aizņem samērā lielu teritoriju pagastā, ir nozīmīgs pakalpojumu centrs, iedzīvotājiem pieejami benzīntanks, veikali, kafejnīcas, frizētava, kosmētikas pakalpojumi, pasta pakalpojumi, bankomāts, pakomāts u.c. • ES fondu atbalsts ir ļāvis izveidot svarīgas iestādes, piemēram, pansionātu un deinstitutionalizētās jauniešu mājas. • Pakalpojumu pieejamība piesaista iedzīvotājus arī no blakus pagastiem. • Pakalpojumus saņem arī kravas automašīnu vadītāji - LATRAPS graudus nodevušie zemnieki, minerālmēslu uzņēmumi, tālbraucēji.
Mājokļi	• Dzīvokļu pieejamība ir laba, un cenas ir zemas, kas rada pievilcību, tomēr sociālās problēmas mazina mājokļu pievilcību.
Izglītība un kultūra	• Elejas vidusskolā iespējas iegūt gan pamatizglītību, gan vidējo izglītību, pirmskolas etapā pieejams bērnudārzs. • Elejā darbojas pašdarbības kolektīvi un tomēr kultūras pasākumi un iniciatīvas netiek plaši apmeklētas. • Jaunieši aktīvi līdzdarbojas brīvā laika aktivitāšu organizēšanā (piemēram, orientēšanās sacensības, kas ir raksturīga tradīcija šai vietai).
Tūrisms	• Lauksaimniecības un vietējās kultūras piedāvājums varētu tikt izmantots tūrisma attīstībai.
Lauku un pilsētu mijiedarbība	• Pilsēta sniedz vairāk darba vietas, plašākas mājokļu iespējas, plašāku pakalpojumu pieejamību, izglītības, jo īpaši augstākās izglītības un interešu izglītības apguves iespējas. • Elejas pagasts kā lauku teritorija nodrošina dabas atpūtas un kultūrvēsturisku objektu tūrisma iespējas, tomēr tās ir ierobežotas. Neraksturīgi citām lauku teritorijām, Elejas pagasts sniedz darba iespējas pilsētniekiem (LATRAPS).

Avots: fokusa grupas diskusija un intervijas, 2024, 9. pielikums, pētījuma noslēdzošā diskusija ar ekspertiem 13.02.2025.

Elejas ciems kā Elejas pagasta attīstības centrs ir būtisks ne tikai pagasta, bet arī apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem, piedāvājot plašu pakalpojumu klāstu (veikali, kafejnīcas, bērnudārzi,

frizētavas, pansionāts). Tas nostiprina Eleju kā nozīmīgu ekonomisko un sociālo centru novadā. LATRAPs veido pagasta atpazīstamību vēl plašākā teritorijā. Gājēju celiņu un apgaismojuma izbūve demonstrē centienus uzlabot iedzīvotāju drošību, tomēr atsevišķiem rajoniem raksturīgās sociālās problēmas negatīvi ietekmē kopienu un dzīves kvalitāti pagastā un būtu jārisina, lai piesaistītu teritorijai jaunus iedzīvotājus. Vietējo, **mazo uzņēmēju investīciju atbalsts**, t.sk., produkcijas pārstrādei un pārdošanai varētu radīt **jaunas darba vietas**, tāpat turpmāku pagasta attīstību varētu veicināt **reģionāla sadarbība** ar citiem pagastiem, piemēram, Sesavu un Vilci, Lielplatonu un Platonu.

No diskusijas dalībniekiem, raksturojot vietējo iedzīvotāju nodarbinātības migrāciju, redzams, ka darbaspēka mobilitāte ir samērā izteikta. Ja graudu apstrādes uzņēmumā LATRAPs un tā administrācijā strādā ikdienā Jelgavā dzīvojošie iedzīvotāji, tad daudz no pašas Elejas ciema un pagasta iedzīvotājiem strādā ikdienā Jelgavā.

3.1.3. Riebiņu pagasts, Preiļu novads

Riebiņu pagasts, kas atrodas Preiļu novadā, aptver 110 km² teritoriju ar 1080 iedzīvotājiem (2024. gadā). Iedzīvotāju blīvums ir 10 iedzīvotāji uz km². Pagastā īpašs dabas un kultūras mantojums ir Riebiņu muiža un parks, kas saistīti ar gleznotāja Nikolaja Konstantīna Čurloņa darbību. Muiža tiek uzskatīta par vietu ar radošu un vēsturisku nozīmi.

Pagasta ekonomiskajā aktivitātē dominē lauksaimniecība, gan lopkopības, gan laukkopības saimniecības. Riebiņos darbojas arī SIA "NARLEKSS", kas nodarbojas ar koksnes apstrādi un kravu pārvadājumiem. Pagasta uzņēmējdarbības attīstību veicina biedrība "KŪPĀ", kas atbalsta iniciatīvas ilgtspējīgai lauku attīstībai. Pagasta ekonomiska situācija rāda vidēju nodarbinātību, vidējā darba samaksa Riebiņos ir par 5.4% zemāka nekā vidēji Preiļu novadā. Pēc izglītības līmeņa 48% iedzīvotāju ir vidējā izglītība, bet augstāko izglītību ieguvuši 15%.

Kultūras dzīve pagastā ir dinamiska, pateicoties tādiem kolektīviem kā folkloras kopa "Jumaleņa" un jaunatnes iniciatīvu centram "Pakāpieni". Izglītības iespējas nodrošina Riebiņu vidusskola ar 120 skolēniem. Tomēr veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība ir ierobežota – tuvākā ģimenes ārsta prakse atrodas Preiļos (8 km attālumā).

Salīdzinājumā ar Latviju kopumā, Latgales reģionu, Preiļu novadu un Silajāņu pagastu, Riebiņu pagastā novērojamas gan pozitīvas, gan izaicinošas sociālekonomisko rādītāju attīstības tendences (15.pielikums). Riebiņu pagasta iedzīvotāju skaita izmaiņas atspoguļo tos pašus migrācijas un demogrāfijas procesus, kas raksturīgi Latgales reģionam, tomēr ar dažām specifiskām iezīmēm. Tikai 56% iedzīvotāju periodā kopš 01.03.2011. līdz 01.01.2024. palikuši dzīvot tajā pašā teritorijā, kas ir ievērojami zemāks rādītājs nekā vidēji Latvijā un liecina par augstu migrācijas līmeni. Salīdzinot ar Latgales reģionu un Preiļu novadu, no Riebiņu pagasta vairāk cilvēku pēdējo trīspadsmit gadu laikā pārcēlušies uz citām Latvijas vietām, kas varētu būt saistīts ar labāku nodarbinātības un dzīves apstākļu meklējumiem. Tajā pašā laikā Riebiņu pagastā novērojams viens no augstākajiem rādītājiem Latgalē attiecībā uz iedzīvotāju pieplūdumu no citām Latvijas teritorijām, kas savukārt varētu norādīt uz to, ka daļa cilvēku tomēr atgriezušies vai izvēlējušies šo vietu kā savu jauno dzīvesvietu. Iedzīvotāju skaita samazināšanos Riebiņu pagastā noteikusi ne tikai migrācija, bet arī negatīvais dabiskais pieaugums. Dzimstība bijusi zema, bet mirstības līmenis sasniedzis 24%, kas ir augstāks nekā valstī vidēji, un tas norāda uz iedzīvotāju novecošanos un arī iespējamu jauniešu aizplūšanu. Vidējais vecums Riebiņu pagastā kopš 2011.gada pieaudzis no 43 līdz 45 gadiem, tomēr Silajāņu pagastā vidējā vecuma paaugstināšanos desmit gadu periodā no 45 līdz 49 gadiem norāda uz kritiskākām tendencēm apdzīvotības struktūrā.

Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits Riebiņu pagastā turpina sarukt, salīdzinot ar 2021.gadu, tas ir samazinājies par 4%, kas ir līdzvērtīgi Preiļu novadam un nedaudz sliktāks rādītājs nekā Latgalē kopumā (-3%). Tomēr šis kritums ir ievērojami mazāks nekā Silajāņu pagastā (-11%). Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars Riebiņu pagastā ir 49%, kas ir zemāks nekā Latvijā (58%) un Latgalē (55%), bet augstāks nekā Silajāņu pagastā (44%). Atšķirībā no citām teritorijām, kur bezdarbs ir samazinājies, Riebiņu pagastā bezdarbnieku skaits ir pieaudzis par 2% 2023.gadā pret 2021.gadu. Neskatoties uz to, nodarbināto skaits saglabājas stabils, un darba vietu aizpildījuma rādītājs (16%) ir līdzvērtīgs citām Latgales teritorijām.

Pievienotās vērtības īpatsvars kopējā izlaidē Riebiņu pagastā veido 32%, salīdzinājumā ar 2021.gadu tas ir samazinājies par 2% punktiem un ir zemāks rādītājs nekā vidēji Latgales reģionā vai Preiļu novadā. Interesanti, ka Silajāņu pagastā novērojams pievienotās vērtības īpatsvara pieaugums kopējā izlaidē pēdējo trīs gadu laikā no 40% 2021.gadā līdz 43% 2023.gadā, kas varētu norādīt uz strukturālām pārmaiņām saimnieciskajā darbībā. Vidējā bruto alga Riebiņu pagastā 2023.gadā reģistrēta 1,087 EUR, kas ir zemāka nekā vidēji Latvijā (1,444 EUR) un Preiļu novadā (1,149 EUR), bet augstāka nekā Silajāņu pagastā (850 EUR). Kopš 2011.gada Riebiņu un Silajāņu pagastos bruto atalgojums pieaudzis straujāk nekā vidēji Latvijā, Latgalē vai Preiļu novadā, attiecīgi gandrīz trīs reizes. Savukārt nodarbināto produktivitāte Riebiņu pagastā novērtēta 15,837 EUR 2023.gadā uz vienu nodarbināto, kas ir augstāka nekā Latgalē kopumā un Preiļu novadā, taču būtiski atpaliek no Latvijas vidējā līmeņa (24,338 EUR).

3.5. tabula. Riebiņu un Silajāņu pagasta ekonomisko un sociālo parametru apkopojums

Kritērijs	Riebiņu pagasts	Silajāņu pagasts
Dažādības indekss	3.68	21.0
Platība, km ²	110,00	70,52
Iedzīvotāju skaits, 2024	1080	293
Iedzīvotāju blīvums, iedz./km ²	10	4
Iedzīvotāju skaita dinamika 2024/2012, %	-20	-34
Ainava	Daudzfunkcionāla lauku ainava ar mežiem, ūdenstilpēm, lauksaimniecības zemēm un kultūrvēsturiskām vietām	Daudzfunkcionāla lauku ainava ar mežiem, ūdenstilpēm, lauksaimniecības zemēm un kultūrvēsturiskām vietām
Pieejamie pakalpojumi pārvaldē	Riebiņu pagasta pakalpojumu centrs, lauksaimniecības konsultants	Silajāņu pagasta pakalpojumu centrs, lauksaimniecības konsultants
Kultūras un sabiedriskās aktivitātes	Kultūras nams, vokālais ansamblis "Ilūzija", folkloras kopa "Jumaleņa", senioru deju kolektīvs "Senjorita", deju kolektīvs "Sprīdītis", bibliotēka, jaunatnes iniciatīvu centrs "Pakāpieni", NVO: Riebiņu novada attīstības biedrība; Riebiņu Varavīksne, Senioru biedrība; Rušonieši-sanākam, domājam, darām; Ticības avots	Kultūras nams, bibliotēka, Ābolu Muižas un Dārza komplekss
Izglītības iespējas	Riebiņu vidusskola, Riebiņu pirmsskolas izglītības iestāde "Sprīdītis"	-
Veselības aprūpe	aptieka	-
Mazumtirdzniecības veikali	3 veikali	2 veikali
Bankomāti, pasta nodaļas un pakomāti	-	-
Nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	49%	44%

Bezdarbnieku īpatsvars iedzīvotāju grupā virs 15 gadiem, % 2023	6%	16%
Izglītības līmenis, 2023	15% augstākā 48% vidējā, 19% pamatzglītība	7% augstākā 80% vidējā, 10% pamatzglītība
Vidējā darba bruto alga, 2024	Par 5.4% zemāka nekā Preiļu novadā vidēji	Par 26% zemāka nekā vidēji Preiļu novadā)
Galvenās nozares	Lauksaimniecība, kokapstrāde, transporta pakalpojumi	Lauksaimniecība lauku tūrisms

Publiski pieejamo statistikas datu un citas informācijas izpēte (detalizētu Preiļu novada, Riebiņu pagasta un Silajāņu pagasta ekonomisko un demogrāfisko aprakstu skatīt 13. pielikumā) ļauj secināt, ka Riebiņu pagasts ir labāk attīstīts centrs ar pieejamiem pakalpojumiem, darba vietām un aktīvu sabiedrisko dzīvi un plašu reģionālo nozīmi (skatīt 3.5. tabulu). Pateicoties Preiļu tuvumam, Riebiņu ciemā ir labi attīstīta infrastruktūra, pagastam ir laba savienojamība ar Preiļiem, kas nodrošina stabilas ikdienas mobilitātes iespējas pagasta iedzīvotājiem. Līdz ar to, lai gan pietiekami daudz pakalpojumu ir pieejami Riebiņu pagastā, tomēr to pieejamība Preiļos un Preiļu sasniedzamība gan ar privāto, gan sabiedrisko transportu, nodrošina atšķirības iespējas, kā, piemēram, salīdzinājumā ar pagastiem Preiļu novada ziemeļos, Madonas virzienā. Salīdzinājumā Silajāņu pagasts raksturojams kā perifērāka teritorija ar mazāku saimniecisko un sociālo aktivitāti Silajāņu pagastā novērojams augstāks bezdarba līmenis, zemāks vidējās algas līmenis, un pēc skolas slēgšanas ir apsīkušas arī kopienas aktivitātes.

Fokusgrupas diskusijas ar iedzīvotājiem, un intervijas ar vietējiem lauku attīstības, pārvaldes un kultūras jomas ekspertiem (9. pielikums) sniedz kvalitatīvu skatījumu, kas papildina kvantitatīvo analīzi, izgaismojot procesus un nianšes, kuras nevar atklāt ar kvantitatīviem ekonomiskiem rādītājiem. Diskusiju gaitā iegūtie novērojumi ir balstīti konkrētās pieredzēs un lokālās vajadzībās, un palīdz labāk izprast cēloņus un formulēt potenciālos risinājumus, kā arī ļauj redzēt uzņēmējdarbības, mobilitātes, infrastruktūras, izglītības, veselības un citu pakalpojumu novērtējuma savstarpējo saistību (3.6. tabulu).

3.6. tabula. Fokusa grupu un interviju sniegtās atziņas par dzīvi Riebiņu pagastā

Apdzīvotība un kopiena	• Pagasta iedzīvotājiem ir augsta kopienas izjūta, līdz ar to kopienas loma vietējā attīstībā ir aktīva, piemēram, jauniešu centru izmantošana un vietējo iniciatīvu fondi. • Silajāņu un Aizkalnes pieredze ilustrē, kā kopienas aktivitātes vai to trūkums ietekmē vietējo dzīvi. • Vietējie līderi spēlē izšķirošu lomu, nodrošinot sabiedrisko aktivitāti un pielāgojot infrastruktūru slēgto skolu telpu izmantošanai. • Jauniešu centram ir aktīva sadarbība ar mazajām lauku skolām, skolēnu pašpārvaldēm, tādējādi veicinot jauniešu savstarpēju komunikāciju un prasmi izteikties.
Mobilitāte un infrastruktūra	• Preiļu tuvums būtiski atšķir Riebiņu pagasta iedzīvotāju iespējas no citiem Preiļu novada pagastiem gan transporta nodrošinājuma, gan infrastruktūras nodrošinājuma, gan pakalpojumu saņemšanas ziņā. • Pagastā ir labs transporta nodrošinājums salīdzinājumā ar attālākiem pagastiem Preiļu novadā, taču sabiedriskais transports nav pietiekams, lai apmierinātu visas iedzīvotāju vajadzības (sabiedriskais transports – uz Preiļiem 14 reisi dienā, Viļāniem 6, Rēzekni 4, uz Rīgu – katru 2. dienu 1 reiss) . • Ceļu stāvoklis tiek vērtēts kā apmierinošs, salīdzinot ar citiem pagastiem novadā un citiem novadiem.
Nodarbinātība un	• Mazās ģimenes saimniecības, kas specializējas piena lopkopībā un augkopībā, ir raksturīgas Riebiņu pagastam, kas atbilst Latgales reģiona tradicionālajai ekonomikai.

saimniecība (lauksaimniecība, mežsaimniecība)	• Lauksaimniecības zemi saimniecības paplašināšanai iegādāties neiespējami. • Līvānu un Preiļu novadiem ir raksturīgas mazās ģimenes saimniecības, kas nodrošina gan finanses, gan arī produkciju sev, kas tiek izaudzēta un patērēta. Saimniecība tiek nodota no paaudzes paaudzē, tajā skaitā nereti jaunajai paaudzes vēloties ne tikai formāli, bet arī praktiski saimniekot. • Bioloģiskā saimniecība reģionā ir biežāk sastopama nekā citur. • Bioloģiskajām saimniecībām ir ļoti būtisks atbalsts (politikas, finanšu), ņemot vērā saimniecības mērogu un iespējas, salīdzinājumā ar konvencionālo saimniecību. • Preiļos strādā daudz Riebiņu pagasta iedzīvotāju. Tur ir gan šūšanas darbnīcas, veikali, darbavietas šoferiem. Taču algas pārsvarā ir zemas (daudzviet – minimālās algas). • No otras puses uzņēmēju izaicinājums ir, ka trūkst kvalificētu un motivētu darbinieku, kas negatīvi ietekmē gan uzņēmējdarbību, gan lauku saimniecību attīstību. • Jauniešu nodarbinātība vasarās bieži saistīta ar saimniecību darbiem, taču darbs ne vienmēr atbilst jauniešu vēlmēm. • Iedzīvotāju diskusijā dalībnieki uzskata, ka uzņēmējdarbības uzsākšanai kā tādai nav vai trūkst valdības atbalsta, it sevišķi maza mēroga, individuāliem komersantiem, kuriem pie tam ir problēmas ar starta kapitālu. Nodokļu uzlikšana nav diferencēta, līdz ar to ir problēma, jo jāmaksā līdzīga apjoma nodokļi, pat vēl biznesu neuzsākot.
Pakalpojumi	• Riebiņos pieejami svarīgi pakalpojumi, piemēram, sabiedrisko pakalpojumu centrs, veikali pagasta centrā, tomēr kopumā pakalpojumi Preiļu novadā tiek arvien vairāk centralizēti, kas samazina to vieglu pieejamību attālākos pagastos. • Sociālie un kultūras pakalpojumi ir kritiski svarīgi vietējai kopienai, īpaši attiecībā uz jauniešu centra darbību.
Mājokļi	• Iespējams iegādāties dzīvesvietas īpašumus, bet trūkst pieejamas zemes lauksaimniecības attīstībai. • Dzīvesvietas pieejamība ir saistīta arī ar potenciālo jaunienācēju gaidām vai nepieciešamībām, kas var būt atšķirīgas individuāliem speciālistiem vai ģimenēm ar bērniem. • Tukšās skolas un citas telpas tiek izmantotas dažādi, bet ne vienmēr efektīvi.
Izglītība un kultūra	• Riebiņos ir pieejama gan pamata, gan vidējās izglītības iespējas, skolas loma pārsniedz izglītības funkciju un kalpo kā sabiedrības centrs. • Sociālā dzīve tiek veicināta caur bibliotēkām un skolām, kas ir būtiski sabiedriskās dzīves centri. • Riebiņu kultūras nams ir funkcionāli labi iekārtots un uzturēts lielākais kultūras nams Preiļu novadā. Riebiņu kultūras namā notiek amatieru kolektīvu (senioru deju kolektīvs, mazākumtautību kolektīvs) nodarbības. Ikdienā kultūras namā darbojas tikai 4 darbinieki, bet novadā ir būtiskas problēmas ar tehniskiem aprīkojuma (skaņu režisori, operatori utt.) darbiniekiem. • Jauniešu centrs piedāvā plašas iespējas ārpuskolas aktivitātēm, piemēram, projektu izstrādei, socializācijai un talantu attīstīšanai. • Kultūras dzīve aktīva, bet infrastruktūras iespējas (kultūras nama telpas) netiek pilnībā izmantotas. • No vienas puses pagastā vērojama cilvēku interese par kultūras pasākumiem. Cilvēki ļoti prasīgi – patīk teātris, interesē augstas kvalitātes māksla. Uzsvērts arī “<i>publikas siltums</i>” un silta pieņemšana. No otras puses, diskusijas dalībnieki min arī iedzīvotāju kūtumu pilsoniskajā un sabiedriskajā aktivitātē, ko raksturo tādi izteikumi kā “Man ir kauns par Riebiņiem”. Arī pašvaldību darbinieki nav aktīvi.
Tūrisms	• Tūrisms netiek minēts kā nozīmīgs attīstības virziens vai būtiska ekonomiskā aktivitāte. Riebiņi un apkārtējie novadi vairāk fokusējas uz vietējo kopienu vajadzībām.
Lauku un pilsētas mijiedarbība	• Riebiņu pagasta iedzīvotāji strādā Preiļos. • Pagasta iedzīvotāji dodas uz Preiļiem pēc plašāka pakalpojumu klāsta (veikali, sociālie pakalpojumi, veselības aprūpe). • Pagasta iedzīvotāji izmanto skolas, bibliotēkas un kultūras iestādes Preiļos, lai iegūtu izglītību un iesaistītos kultūras dzīvē. • Riebiņu pagastā dominē mazās ģimenes saimniecības, kas nodrošina pārtiku gan pašu vajadzībām, gan arī pārdod produkciju pilsētā. • Pilsētas iedzīvotāji var izmantot pagasta kultūras piedāvājumu, piemēram, apmeklēt kultūras namu un amatiermākslas kolektīvu uzvedumus.

	• Mājokļi ārpus pilsētas (Riebiņu pagastā) var piesaistīt tos, kas vēlas dzīvot tuvāk dabai, tomēr izmantot pilsētas priekšrocības ikdienā.
Avots: fokusa grupas diskusija un intervijas, 2024, 9. pielikums, pētījuma noslēdzošā diskusija ar ekspertiem 13.02.2025.	

Riebiņu pagasta priekšrocības attiecībā pret citiem pagastiem ir reģionālā centra (Preiļu) tuvums, līdz ar to arī pagasta lauku teritoriju un pilsētas mijiedarbība ir cieša un abpusēji vērsta. Pateicoties tam pagastā ir laba mobilitātes infrastruktūra, Riebiņu ciems ir pakalpojumu, kultūras un izglītības centrs plašākā mērogā, nekā tikai Riebiņu pagastā. Tradīciju turpināšana un paaudžu maiņa var nodrošināt stabilitāti lauksaimniecības sektorā, kas dominē pagasta ekonomiskajā darbībā, turpinot mazās uzņēmējdarbības biznesa modeli, **vietējo iniciatīvu fondi** un **mazajiem uzņēmumiem pieejamais atbalsts** varētu kļūt par viedās sarukšanas motīvu, iespējami mazinot turpmāku iedzīvotāju skaita mazināšanos teritorijā. Labi attīstīts kultūras un izglītības tīkls, kā arī **jauniešu iniciatīvas** var kļūt par pamatu tālākai kopienu attīstībai.

3.2. Individuālā un kopienas līmeņa datu loma sociālekonomiskajā analīzē

Gadījumu izpēti iteratīvā pieeja ļauj pārbaudīt pētījumā izvirzītos jautājumus par lauku kopienu labbūtību kā lauku telpas sociālo aspektu izpaušanos mikrolīmenī, reflektējot uz pārmaiņām tradicionālās lauku ekonomikas aktivitātēs (lauksaimniecība un mežsaimniecība):

- 1) Lauksaimnieciskās ražošanas un tās resursu koncentrācija, darbību mehanizācija, kā arī mežizstrādes un kokapstrādes mehanizācija un automatizācija ievērojami samazinājusi nodarbinātības iespējas šajās nozarēs visā Latvijā, jo īpaši lauku teritorijās, kā arī mainījušās piesaistāmo darbinieku kvalifikācijas prasības.
 - Launkalnes pagasta gadījumā lielāka mēroga saimniecības aizvietojušas ģimenes saimniecības, bet kokapstrādes nozarē – kokapstrādes rūpnīcās, pieaugot automatizācijas līmenim, samazinājusies nepieciešamība pēc zemas kvalifikācijas darbaspēka;
 - Elejas pagastā lauksaimniecības zemju konsolidācija un piemērotās intensīvās saimniekošanas prakses samazinājušas vajadzību pēc darbaspēka kopumā, kā arī būtiski paaugstinājušās kvalifikācijas prasības piesaistāmajiem darbiniekiem.
- 2) Lauku kopienas attīstās, pārvarot vēsturisko atkarību no tradicionālajām ekonomiskās darbības pamatnozarēm - lauksaimniecības un mežsaimniecības. Daļa lauku iedzīvotāju meklē darbu tuvējās pilsētās, saglabājot dzīvesvietu laukos, daļa iegūst iztikas līdzekļus veicot mazkvalificētus, bieži vien sezonālus, palīgdarbus lielākās saimniecībās vai pilsētnieku vasarnīcās un otrajās mājās (*second home*), daļa iesaistās neformālajā ekonomikā (tiešā preču un pakalpojumu maiņa).
 - Riebiņu pagasts kā piemērs – Preiļu izteiktais tuvums un ērtā transporta infrastruktūra ļauj gan strādāt, gan saņemt pakalpojumus pilsētā, bet ikdienā dzīvot pagastā. Sezonālos palīgdarbus bieži iesaistās jaunieši. Fokusgrupas diskusijā parādās vecāko paaudžu iedzīvotāju skepse par jauniešu “darba tikumu”.
- 3) Lauku iedzīvotājiem ir grūti saņemt aizdevumu mājokļu celtniecībai vai atjaunošanai, līdz ar to ienācējiem laukos un tiem lauku iedzīvotājiem, kuri vēlas sakārtot dzīves apstākļus atbilstoši mūsdienīga sadzīves komforta prasībām, jāsaskaras ar nopietniem izaicinājumiem.

- Visās pilotteritorijās atklājas tendences, ka ir iespējams iegādāties mājokļus ciemos vai remontējamas viensētas, tomēr tās aptverošā lauksaimniecības vai meža zeme nav iegādājama, tādējādi, lauku kā mājvietas izvēle ir saistīta ar laukiem nesaistītu ienākumu gūšanu, turklāt nereti dzīves vietas pievilcību mazina klātesošās sociālās problēmas kā alkoholisms un agresīva uzvedība.
- 4) Lauksaimniecības un mežsaimniecības intensificēšanās būtiski maina dzīvošanas paradumus laukos, jo sarūkošas darbavietas un darbavietu rakstura izmaiņas (pieprasījums pēc augstākas kvalifikācijas darbiniekiem) veicina iedzīvotāju mobilitāti, liekot daļai lauku iedzīvotāju meklēt darbu ārpus pagastiem un pretēji – pilsētu iedzīvotājiem doties uz darba vietām laukos, tādējādi būtiski mainot lauku kopienu sociālo dinamiku un dzīves veidu.
- Intensīva konvencionālā lauksaimniecība (Elejas pagasta piemērs) vai kokapstrāde (Launkalnes pagasta piemērs) rada diezgan šauru darbavietu spektru. Elejas pagasta gadījumā ir vajadzīgi augstas kvalifikācijas speciālisti, kas jāpiesaista no blakus esošās Jelgavas, vienlaikus dažādu apstākļu dēļ (ar lauksaimniecības, mežsaimniecības nozarēm nesaistītu) daļa Elejas pagasta iedzīvotāju izvēlas strādāt citur (piemēram, Rīgā, Jelgavā). Launkalnes pagastā darba iespējas saistītas ar kokapstrādes uzņēmumiem, citiem pagasta iedzīvotājiem tiešs labums no kokapstrādes nozares esamības viņu pagastā nav.
- 5) Līdzšinējais atbalsts lauksaimniecības attīstībai veicinājis saimniekošanas intensificēšanos un resursu koncentrēšanos. Šāds ekstensīvs paplašināšanās modelis nav veicinājis vispārēju attīstību lauku telpā, nav piemērots visiem reģioniem, turklāt, ievērojot zemes resursu ierobežotību, iespējams ir sevi izsmēlis.
- Riebiņu pagastā apstākļi intensīvai konvencionālajai lauksaimniecībai nav piemēroti, savukārt esošajam ģimenes saimniecību modelim nav izdevies piesaistīt pietiekamu atbalstu attīstībai. Mazās saimniecības varētu attīstīties, ja būtu mērķētāks atbalsts saimnieciskās darbības un ienākumu diversifikācijai, mājražošanai, utt.; t.i., vertikālai izaugsmei, inovatīvu sociālo pakalpojumu attīstībai. Daudzās Eiropas valstīs ir samērā izplatītas senioru aprūpe, rehabilitācijas pakalpojumi, ko visu varētu īstenot, raugoties uz sociālās aprūpes pakalpojumu iespējām un nodrošinājumu lauku reģionos. Kvalitatīvas izaugsmes un sociālo pakalpojumu attīstības jautājumi līdz ar to var kalpot pētnieciskajiem jautājumiem turpmākā izpētē.

3.3. Daudzlīmeņu pieeja lauku telpas attīstībai

3.3.1. Kopienas pārstāvniecība un līdzdalība lauku telpas attīstības procesu virzīšanai

Gadījumu izpētē atklājas, ka pamatnozaru attīstības tendences noteic būtiskus, tomēr ne visus procesus lauku telpā saistībā ar lauku kopienu attīstību un labbūtību. Liela loma ir vietējiem pārvaldības un līdzdalības mehānismiem, kuri iedzīvotājiem ļauj iesaistīties lēmumu pieņemšanā, risināt aktuālas problēmas un stiprināt vietējo identitāti. Tomēr šo mehānismu darbība ne vienmēr ir viendabīga – to efektivitāte ir atkarīga no iedzīvotāju iesaistes, resursu pieejamības un spējas pielāgoties mainīgajiem apstākļiem. Šajā nodaļā aplūkoti dažādi aģenti un to potenciālā loma lauku telpas attīstības procesu virzīšanā.

Iedzīvotāju padomes kā institūcija veidojusies, lai veicinātu sabiedrības iesaisti vietējā pārvaldē. Latvijā to ieviešana ir saistīta ar administratīvi teritoriālo reformu, kad apvienojoties vairākiem novadiem vienotā pašvaldībā radās nepieciešamība saglabāt vietējo iedzīvotāju

interesi, iniciatīvu un viedokli apvienoto novadu un lielāku pašvaldību ietvaros. Līdz ar administratīvo reformu 2021. gadā, iedzīvotāju padomes kļuva par vienu no mehānismiem, kā decentralizētā veidā iesaistīt vietējos iedzīvotājus lēmumu pieņemšanā. Iedzīvotāju padomes pagastos darbojas kā tiešs vietējo iedzīvotāju pārstāvniecības mehānisms novada līmeņa pašvaldības īstenotajā politikā. Daudzi pagasti, kas tika pievienoti lielākajiem novadiem, cīnās ar finansējumu, jo taupības pasākumu dēļ budžeti ir ļoti centralizēti un nav pietiekami stratēģiski pārdomāti no vietējās attīstības perspektīvas. Iedzīvotāju padomes pagastos tiek uzskatītas kā laba platforma vietējo problēmu risināšanai, tomēr, attieksme pret šo pārvaldes formu ir neviennozīmīga. Intervijās un fokusa grupas diskusijās izkristalizējas arī vairāki riski iedzīvotāju padomes darbībā. Tiek paustas bažas par to, lai padomju darbība nepārvērstos par "atbildības novelšanu" uz vietējiem iedzīvotājiem. Otrs viedoklis saistīts ar iedzīvotāju padomju darbības efektivitāti, jo tā ir atkarīga gan no spēcīgas vadības un arī no iesaistīto iedzīvotāju dalības motivācijas aktivitātēs.

Eksperti pauž, ka **līdzdalības budžets** (*participatory budgeting*) ir pieeja, kas varētu sinerģijā ar iedzīvotāju padomēm vai alternatīviem vietējās kopienas sadarbības risinājumiem varētu sniegt labus sabiedrības iesaistes rezultātus. Šī pieeja plaši tiek izmantota, piemēram, Polijas lielajās pilsētās, arī Rīgas pilsētā ir pieredze un tiek izmantota reģionālās un pašvaldību attīstības plānošanā. Tā dod iespēju iedzīvotājiem pašiem lemt par daļu no pašvaldības budžeta, balsojot par konkrētiem projektiem un iniciatīvām, kas pēc tam tiek īstenotas.

Alternatīva pieeja vietējo jautājumu pārvaldības organizācijā ir **pagastu apvienības**, kam tiek piešķirts finansējums (1/2 no domes līdzekļiem) un deleģēta atbildība. Šāda pieeja darbojas, piemēram, Rēzeknes novadā. Te būtiska ir atbildības, uzticēšanās saskaņa. Kā administratīvs instruments tā ir novada domes struktūra. Kā vietējās demokrātijas veicinošs instruments tas darbojas autonomi – plāno līdzekļus, to izmantošanu, ieguldījumus skatoties no vietējām vajadzībām. Darbs ar kopienām ir pamatuzdevums. Riski ir saistāmi ar cilvēku zināšanām, kas nav pietiekamas, ar gatavību uz aktīvu rīcību, darba plānošanu, vajadzību definēšanu un pamatošanu, finanšu aprēķiniem, izdevīgāko risinājumu meklēšanu utml.

Vietējo rīcību grupu (VRG) loma ir dažāda – veicināt pašpietiekamu kopienu ("*self-sustainable communities*") veidošanos, būt kā vietējo kopienu līderu darbības spēcīnāšanas avoti, piesaistīt un īstenot projektus vietas attīstībai, radīt pozitīvas pārmaiņas laukos. Tomēr gan kopienu līderu novecošanās, gan darbības kapacitātes mazināšanās rezultātā rodas vairāki riski. Pirmkārt, pašpietiekamības veicināšana bez atbilstošu resursu vai kapitālu (ekonomiskā, sociālā, cilvēkkapitāla, kultūras) stiprināšanas kļūst par attaisnojumu nespējai kompensēt strukturālas nevienlīdzības blaknes – iedzīvotāju depopulāciju, novecošanos, pakalpojumu centralizāciju utt. **Ir svarīgi pārvirzīt uzsvarus** no "projektu apguves" un finansējuma izlietošanas **uz vietējās demokrātijas stiprināšanu laukos, kas ietver sociālā kapitāla veidošanu kopienā.** LEADER kā instruments var pildīt šo nišu laukos. Otrkārt, plašākā mērogā dzīve tiek organizēta atbilstoši politikas un finanšu periodiem, kas rada nepastāvību un atkarību no ārējiem resursiem, kā arī apgrūtina iesākto un īsteno iniciatīvu turpinātību. Lai pilnveidotu VRG un LEADER lomu sociālā kapitāla veidošanā vietējā kopienā, jāveicina VRG atpazīstamība un plašāka sabiedrības informēšana par VRG un LEADER lomu vietējās kopienas attīstības veicināšanā. Uzraugot VRG darbību, **jāizvirza augstākas kvalitātes prasības VRG izstrādātajām vietējās attīstības stratēģijām (VAS),** lai tās kļūtu vēl vairāk konkrētai vietai un tās vajadzību risināšanai pavērsta, mazāk formālas attiecībā uz attīstības mērķu definēšanu; vairāk jāizglīto VRG par iedzīvotāju iesaisti VAS sagatavošanā. VAS izstrādē plašāk jāizmanto līdzdalības metodes, lai iegūtu kvalitatīvos datus, kas ļaus izprast dažādu grupu specifiskās vajadzības un resursus. Lielāks akcents jāliek uz kvalitatīvajām metodēm, piemēram, fokusgrupu diskusijām.

Nevalstiskās organizācijas (NVO) gadījuma izpētes pagastos drīzāk saistītas ar brīvā laika un kultūras aktivitātēm. Nevalstisko organizāciju (NVO) darbības nišu gadījumu izpētes pagastos aizpilda pašvaldības pastarpinātās pārvaldes iestādes kā, piemēram, multifunkcionāls jaunatnes iniciatīvu centrs Riebiņu pagasta gadījumā, bet Elejas pagasta – Elejas pagasta iniciatīvu centrs. Lai gan Riebiņu jauniešu centra darbības primārā mērķa grupa ir pagasta jaunieši, tomēr tā darbība ir atvērta arī citām sabiedrības grupām. Senioru vecuma iedzīvotāji, savukārt, ir aktīvi pašdarbības kolektīvu dalībnieki. Nevajadzētu pretstatīt pamatnozaru attīstību lauku sociālajai attīstībai, bet jānovērtē sociālās uzņēmējdarbības, kopienas iesaistes un sadarbības inovatīvais potenciāls dzīves kvalitātes un sociālo pakalpojumu pieejamības nodrošināšanā. Ieteicams balstīties uz dažādām NVO, lai tās pārstāv grupas ne tikai ar spēcīgiem lobijiem un skatās uz lauku attīstību tikai no pamatnozaru perspektīvas, bet pārstāv lauku iedzīvotāju vairākumu. Jānovērtē to potenciāls kompensēt un līdzsvarot pamatnozaru ierobežotību, piemēram, sezonalitāti un vienmuļas nodarbinātības iespējas, kā arī inovatīvas iespējas nodrošināt sociālos pakalpojumus. Tam vajadzīga **akcenta maiņa no atbalsta maksājumiem ražošanai uz mērķtiecīgām darbībām un atbalsta mehānismiem, kas vērstas uz kopienu vajadzībām.**

Intervijās un fokusa grupu diskusijās parādās arī **religisko organizāciju** – reliģisko konfesiju draudžu loma vietējās kopienās. It sevišķi Riebiņu pagasta piemērā, kur vietējās draudzes priestera aktīvā darbība tiek novērtēta un ir nozīmīga vietējo iedzīvotāju dzīvē. Elejas pagastā, savukārt, darbojas dažādu konfesiju draudzes – gan luterāņu, gan katoļu un arī vasarsvētku.

Uzņēmēju loma dažādās nozarēs ir atšķirīga un atšķirīgi ietekmē lauku telpu. Lauksaimniecībā kā pamatnozarē redzama saimniekošanas konsolidēšanās, vienlaikus ar reģionālajām atšķirībām, kur Preiļu novadam raksturīgākas mazāka mēroga saimniecības. Saimniecību darbībā aktuāls ir arī paaudžu maiņas jautājums. Kokapstrādes joma, savukārt, rada relatīvi daudz darba vietu vietējiem iedzīvotājiem Launkalnes pagastā un plašāk Smiltenes novadā. Launkalnes pagastā ir arī tūristu interese, bet tā piedāvājums varētu būt plašāks.

Iedzīvotāju dzīve vietējās kopienās ir individuāli orientēta dažādos līmeņos:

- Mikrolīmenī iedzīvotāji primāri fokusējas un personīgajiem (sev, ģimenei) jautājumiem – darba, izglītības, mājokļa pieejamība, līdz ar to iedzīvotāju tikšanās un sadarbošanās ārpus ikdienas darba gaitām zināmā mērā paliek kultūras jomas pasākumu un aktivitāšu dimensijā (pašdarbības kolektīvi, sporta pasākumi utt.). Pārtikas un pakalpojumu visaptverošā pieejamība un ērtības kapitālismā rada salīdzinoši pārtikušu un ērtu dzīvi, kur kādreizējām kolektīvajām sadarbības formām (piemēram, talku, dalīšanās ar tehniku utt.) ir mazāka nozīme.
- Makrolīmenī politikas veidošanā un īstenošanā nav spiediena uz sadarbību, un iniciatīvas paliek individuālas vai nepietiekami strukturētas. Ekonomiskās attiecības ir iesakņotas salīdzinoši izteiktā nevienlīdzībā. Piemēram, arvien mazāk resursietilpīgas darbības jomas kā konvencionālā lauksaimniecība rada mazāku darba vietu piedāvājumu, vienlaikus daudzveidīgas darba formas dažādās darbības jomās (attālināts darbs, IT nozare utt.) nodrošina indivīdiem lielāku elastību individuālās darba karjeras izvēlē un to īstenošanā.

Gadījumu izpētē secināms, ka būtiska problēma ir **kopienas līderu trūkums**. Intervijās un fokusa grupas diskusijās redzams skatījums, ka iedzīvotāji stagnē, jo ir pieraduši pie esošās situācijas un baidās no pārmaiņām. Pašreizējie **kopienas, saimnieciskās un sabiedriskās aktivitātes līderi**, kuru darbības jomas ir daudzveidīgas, noveco, un trūkst jaunu, aktīvu līderu, kas uzņemtos vadīt kopienas attīstību. Lai gan atsevišķās intervijās izskan rosinājumi

komunicēt ar turīgākajiem lauku iedzīvotājiem un veicināt viņu mecenātismu, tomēr rodas jautājums par varas attiecībām ar riskiem turpinošas nevienlīdzības uzturēšanā.

3.3.2. *Ekspertu ieteikumi politikas veidošanai*

Neliels skaits lielo lauku saimniecību, kurās koncentrēta lielākā daļa ražošanas resursu (vispirms jau lauksaimniecības zemes) saņem lielāko daļu līdzekļu lauksaimnieciskās ražošanas atbalstam, visbiežāk ražo eksportam neapstrādātu produkciju vai arī produktus ar zemu pievienoto vērtību, tādēļ Latvijas lauksaimniecība kā nozare kopumā cieš no vērtību ķēdes neefektivitātes. Tai pat laikā nekomerciālās zemnieku saimniecības – faktiski lauku mājsaimniecības, kas katra saņem samērā nelielu atbalstu, tomēr kopumā piesaista samērā lielus publiskā finansējuma līdzekļus, jo šīs saimniecības veido apmēram pusi no visu saimniecību skaita. Lai gan šīs saimniecības saņem atbalstu no lauksaimniecībai un lauku attīstībai paredzētajiem līdzekļiem, šis atbalsts nav pietiekams, lai veicinātu šo saimniecību tirgus orientāciju, tomēr novirza ievērojamu ražošanas un finansiālo resursu daļu no atbalsta lauksaimnieciskās ražošanas nozares attīstībai. **Ieteicams efektīvāk risināt būtībā sociālos jautājumus – lauku iedzīvotāju nodarbinātības un ienākumu iespēju paplašināšanu - ar šai vajadzīgai mērķtiecīgi virzītiem atbalsta politikas instrumentiem.** Piemēram, izmantot konsultāciju pakalpojumus un pārkvalifikāciju, lai atbalstītu nekomerciālo lauksaimnieku pāreju uz tirgu orientētām darbībām ne tikai lauksaimniecības nozarē, bet arī ārpus tās. Jaunu biznesa modeļu veidošana, tostarp sociālo pakalpojumu nodrošināšanas jomā (īpaši senioru saliedēšanas, atbalsta, kopšanas un medicīnisko pakalpojumu jomā), aprites ekonomikas jomā (lauksaimniecības blakusproduktu izmantošana produkcijas ražošanā, ražošanas un viesmīlības vai izglītošanas pakalpojumu kombinēšana, lietu bibliotēkas, u.c.), digitālās ekonomikas jomā u.c. ir virzieni, kā iespējams saglabāt plašāku apdzīvotību laukos, paplašinot ienākumu gūšanas iespējas ārpus tradicionālās lauku ekonomikas. Lauku iedzīvotāju izglītošana par saimniecības vadīšanas, uzņēmējdarbības jautājumiem, sadarbības veicināšana, iespējams, sekmētu lauku iedzīvotāju labbūtību daudz efektīvāk nekā šie katrai saimniecībai nelielie atbalsta maksājumi, jo tādā veidā ne tikai veicinātu preču un pakalpojumu ar lielāku pievienoto vērtību radīšanu un efektīvāku vērtību ķēžu attīstību, bet arī sniegtu ieguldījumu sociālo pakalpojumu pieejamībā laukos. Nodarbinātības iespēju veicināšana lauku apvidos ievērojami palielinātu gan lauku saimniecību ekonomisko efektivitāti, gan arī lauku kopienu dzīvotspēju. Lai tas varētu notikt, vairāk jāatbalsta inovatīvas pieejas augstas kvalitātes pārstrādes produktu un pakalpojumu radīšanai.

Latvijā lauku iedzīvotāju sastāvs kļūst arvien nevienmērīgāks gan sasaistes ar lauksaimniecību un mežsaimniecību (t.sk., ražošanu un pārstrādi), gan arī cilvēkkapitāla - prasmju, izglītības un pieredzes ziņā, sociālā kapitāla un dažādu citu resursu ziņā. Laukos ir pārstāvētas gan sociālā riska grupas - cilvēki ar zemām sociālajām prasmēm, veci vientuļi utt., gan cilvēki ar augstu sociālā, cilvēkkapitāla līmeni u.c. resursiem – turīgi, izglītoti, ar ārzemju pieredzi un inovatīvām idejām. Lai gan laukus vēl joprojām pamet daudzi, īpaši gados jauni cilvēki, kas meklē nodarbinātības, izglītības un dažādu sociālo pakalpojumu labākas pieejamības iespējas pilsētās un pat ārvalstīs, tai pat laikā attālinātā darba iespējas, augsta dzīves vides kvalitāte laukos arvien vairāk piesaista reemigrantus, kas ieguvuši pieredzi ārvalstīs, augsti kvalificētus speciālistus, kas gūst ienākumus algotā darbā un uzņēmējdarbībā pilsētās vai pat globālā vidē - cilvēkus ne tikai ar inovatīvām idejām un potenciālu radīt jaunas darba vietas un attīstīt jaunus uzņēmējdarbības veidus, bet arī radīt pieprasījumu pēc augstas kvalitātes produktiem un pakalpojumiem. Arī piesaiste laukiem šīm atšķirīgajām iedzīvotāju grupām ir dažāda. Sociālā riska grupām piederīgie bieži vien ir spiesti dzīvot laukos, jo nav konkurētspējīgi darba tirgū citur un viņiem nav resursu pielāgoties dzīvei citur, savukārt turīgi cilvēki bieži izvēlas laukus kā augstas kvalitātes dzīves vidi, viņu ienākumu gūšanas veidi var nebūt saistīti ar laukiem, viņu ienākumi ir pietiekami, lai nodrošinātu sev tās preces un

pakalpojumus, kas laukos parasti nav pieejami. Lauksaimnieciskās ražošanas resursu koncentrācija samazina ar šo tautsaimniecības sektoru saistīto lauku iedzīvotāju īpatsvaru.

Makrolīmeņa statistikas datu un procesu izpēti, un pilotteritoriju gadījumu izpēti rezultāti norāda, ka ir sarežģīti identificēt konkrētus faktorus, kas noved pie sociāli ekonomiskās infrastruktūras pasliktināšanās, taču pārvaldības centralizācijas stratēģija ierobežo lokālpatriotismu un atceļ apdzīvotās vietas no to identitātes. Tas, ka daudzi dienesti attālinās no pagastiem, noved pie ceļu infrastruktūras un tās apsaimniekošanas izaicinājumiem, kas nav vienas pašvaldības atrisināšanas iespējās. Lēmumi par izglītību ietekmē lauku iedzīvotāju skaita samazināšanos. Tā ir būtiska tendence, uz kuru ir jāreaģē efektīvai resursu pārvaldībai, taču ļoti bieži tie, kas paliek, turpina dzīvot vai izvēlējas dzīvot lauku apvidos, jūtas sodīti par savu lēmumu ar nepārtraukto resursu pieejamības ierobežošanas tendenci. **Būtiski trūkst gudras, mūsdienīgas, necentralizējošas un vispārinošas visu novadu vietējās attīstības stratēģijas.** Lieliski piemēri tam var būt Launkalne, kas daudz sekmīgāk attīstījās tajā brīdī, kad tā bija tieši atbildīga par nodokli, kas nāk no lielajiem pagasta kokrūpniecības uzņēmumiem un tā apsaimniekošanas. Tāpat Riebiņi bija daudz redzamāki un virālāki, kad tas darbojās kā novads, nevis tikai pagasts. **Iedzīvotāju padomes kā instruments**, lai pretotos šai tendencei un sniegtu vietējo iedzīvotāju balsi, daļēji tiek uztverta kā veiksmīga. Šādas padomes dod visciešāko forumu, kurā izlemt par prioritātēm un, ņemot vērā nemītīgo tendenci ierobežot pašvaldības darbinieku skaitu katrā pagastā, tas dod pagasta vadītājam ļoti nepieciešamo atbalstu un nereti iespēju pagasta dažādu nozaru pārstāvjiem aprunāties savā starpā. Tajā pašā laikā sagaidīt reālas, pozitīvas pārmaiņas ar brīvprātīgo pūlēm, ja viņi neatradīs atbilstošu atbildi uz finansējuma pieprasījumiem, būs izaicinājums.

Lauku telpā novērojama reāla paaudžu maiņa prasmju, centienu, realitātes uztveres un problēmu risināšanas pieejas ziņā. Lauksaimnieku bērniem bieži ir daudz lielākas iespējas un piekļuve resursiem, jau agri iegūstot iespēju iemācīties tos pārvaldīt. Jaunieši, kas dzīvo dzīvokļos postpadomju mājokļos, labprātāk pamestu savu apvidu un pārceltos uz pilsētu, veicot nereti vienkāršus, fiziskus darbus vai vairāk ieguldot izglītībā, kāda viņu vecākiem nebija, un paliekot pilsētvidē. Tas, ka daudzi cilvēki laukos joprojām pārstāv pakalpojumu patērētāju pasīvo attieksmi un reti iesaistās kolektīvās darbībās, nedrīkst ierobežot ieguldījumus cilvēkkapitālā. **Vietējiem vadītājiem ir nepieciešams atbalsts un iespējas, jo daudzas iniciatīvas, projekti un uzlabojumi ir atkarīgi no tiem pozitīvi domājošiem cilvēkiem, kuri spēj mobilizēt cilvēkus.**

Politikai jākļūst mērķtiecīgākai uz laukiem vērstai. Vietējo iniciatīvu atbalsts, augstākas pievienotās vērtības atbalsts, pārtikas ķēžu noslēgšana Latvijā, meža produktu vērtības pievienošana, mazā un vietējā ražošana, sociālie jautājumi, pakalpojumu kvalitāte un pieejamība ir daži virzieni, kas attīstāmi tālāk. Būtiska ir izšķiršanās par vietējās ražošanas, tai skaitā mazo un vidējo ar lauksaimniecības un mežsaimniecības nozarēm saistīto uzņēmumu attīstību, kuri rada darba vietas. Gadījumu izpēte norāda, ka **labā infrastruktūra** ir priekšnoteikums, lai uzlabotu dzīves apstākļus laukos un veicinātu ekonomisko aktivitāti. Tas ietver ne tikai ceļu kvalitāti (pie kuras pilnveidošanas būtu mērķtiecīgi jāpiesaista arī citus finansējuma avotus, piemēram, Kohēzijas fonda līdzekļus), bet arī telekomunikāciju pieejamību un sabiedriskos pakalpojumus. Tas palīdzētu samazināt atšķirības starp pilsētām un lauku teritorijām un padarītu laukus pievilcīgākus iedzīvotājiem un uzņēmējiem. Tomēr laba infrastruktūra viena pati nespēj nodrošināt pozitīvu izmaiņu vektoru. Pieejai jābūt daudzdimensionālai. Nākotnē nepieciešams lielāks **uzsvars uz inovācijām, īpaši sociālo inovāciju un tehnoloģisko jauninājumu jomā**, lai veicinātu vietējo ekonomiku un uzlabotu dzīves kvalitāti laukos. LEADER un citu līdzīgu iniciatīvu ietvaros būtu jāstiprina vietējo kopienu kapacitāte un jāveicina viņu līdzdalība attīstības projektos. Arī kopienu sociālā kapitāla stiprināšana var sniegt būtisku ieguldījumu lauku teritoriju attīstībā. **Lai radītu paliekošas**

izmaiņas ir svarīgi strādāt ar attieksmes un vērtību izmaiņām lauku cilvēkos, kas būtu papildinātas ar valsts pārvaldes līmeņu atbalstu.

Makro līmeni lauku attīstības jautājumu daudzveidība prasa **mērķtiecīgas valsts lauku politikas izstrādi un koordināciju**. Nepieciešama starpministriju izveidota institūcija ar noteiktu atbildību un koordinētu sadarbību. Tās efektivitāte būs atkarīga no integrētas pieejas, kas apvieno ekonomiskos, sociālos, kultūras un vides aspektus. Esošā politika nav definējusi lauku telpas mērķus. Ir svarīgi iestrādāt Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā lauku telpas prioritāros attīstības virzienus, kas veicinātu lauku teritoriju dzīvotspēju ilgtermiņā. Inovāciju veicināšana un vietējo kopienu iesaiste ir būtiski faktori, kas var nodrošināt lauku reģionu ilgtspējīgu attīstību un samazināt nevienlīdzību starp dažādiem Latvijas reģioniem.

Politikas dokumentu analīze norāda uz makrolīmeņa plānošanas nesaisti ar cilvēku vajadzībām lauku telpā (nav pietiekami sabalansēti ekonomiskie un sociālie aspekti), kas vēl vairāk norāda uz VRG un kvalitatīvu vietējo stratēģiju nozīmi, izceļ to īstenošanas potenciālu. Tādējādi esošā uz finansējuma izlietošanu (apguvi) orientētā nozaru plānošanas pieeja būtu jāpārorientē daudz vairāk uz **vietējās vajadzības balstītu pieeju, lai uzlabotu lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti (cilvēkorientētu pieeju)**. Ir jāatzīst, ka blakus ekonomiskām pieejām pastāv sociālas, kas vietējā līmenī ir kritiski svarīgas. Politikas ekosistēmā ir jāietver dažādi pārvaldes līmeņi un skatījumu mērogi.

Mikrolīmenī svarīgi ir **darbs ar cilvēkiem un kopienām**. Bieži izšķirīgi ir sociālā kapitāla elementi – uzticēšanās veidošana, mācīšanās sadarbības, pieņemot citus viedokļus, uzņemties atbildību (līderību), veidot jaunas pozitīvas vērtības, noticēt savām spējām, veidot un izmantot sociālos tīklus, utml, kas veido vietējo demokrātiju, problēmu autonomu risināšanu un veicina kopienu pašpietiekamību.

4. PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN PRIEKŠLIKUMI

Veiktā pētījuma galvenie secinājumi ir šādi:

1. Lauksaimniecības ietekme uz lauku telpu kā Latvijas teritorijas daļu pēdējo 14 gadu laikā ir pieaugusi – LIZ veido 35% no valsts teritorijas, 9/10 no LIZ ir apsaimniekotas platības – šis īpatsvars pieaug. Vienlaikus samazinās nozarē strādājošo saimniecību skaits, bet pieaug to ekonomiskais lielums.
2. Meža platības ir pieaugušas nebūtiski, tomēr tās veido vairāk nekā pusi no valsts platības, atstājot visciešāko ietekmi uz lauku telpu, tās ainavisko vērtību. Nedaudz pieaugusi arī kopkrāja, kas pozitīvi no nozares viedokļa, tomēr lauku telpas sociāli ekonomiskās attīstības kontekstā svarīga ir arī meža ekosistēmu daudzveidība, dati par kuru ir pieejami tikai daļēji.
3. Pētījuma ietvaros veiktā atsevišķu lauku teritoriju izpēte apliecināja, ka iedzīvotāji izjūt abu nozaru pārmaiņas, pamana ar savām acīm un izsaka savus vērtējumus – mazas saimniecības izzūd, pieaug lielo dominance; ainava kļūst sakoptāka, bet industriālāka; mežu izciršana, ņemot vērā ilgu tā ataugšanas periodu, ietekmē ainavas vērtību. Tas vietējiem iedzīvotājiem rada bažas par šādas attīstības ilgtspēju.
4. Mežsaimniecības un lauksaimniecības nozares 14 gadu laikā ir spējušas tikai nedaudz palielināt pievienotās vērtības apjomu, būtiski atpaliekot no vidējā tautsaimniecības rādītāja. Tas galvenokārt saistīts ar to, ka attiecīgo platību pieaugums ir bijis minimāls, tāpēc pievienotās vērtības palielināšana no šīm nozarēm uz ražošanas paplašināšanas rēķina praktiski nebija iespējama.
5. Zemais pievienotās vērtības pieaugums lauksaimniecībā un mežsaimniecībā nav varējis nodrošināt šajās nozarēs nodarbināto skaita saglabāšanos iepriekšējos līmeņos. Saistībā ar atalgojuma līmeņa pieaugumu tautsaimniecībā šajās nozarēs ir samazinājies nodarbināto skaits. Paredzams, ka šī tendence turpināsies arī turpmāk.
6. SUDAT datu analīze liecina, ka lauksaimnieciskās ražošanas strukturālās pārmaiņas ar laukkopības platību pieaugumu, veicinājušas vāju pievienotās vērtības pieaugumu un darba vietu samazinājumu nozarē.
7. Lauksaimniecības produkcijas pievienotās vērtības ķēde Latvijā ir salīdzinoši īsa, vertikāla sasaiste ar pārtikas nozari ir vāja – pievienotās vērtības pieaugums tajā ir bijis vēl zemāks par lauksaimniecības. Vāju sadarbību ilustrē arī lauksaimniecības preču eksporta dati – 90% liellopu produkcijas, 80% piena, 70% cūkkopības produkcijas tiek eksportēta nepārstrādātā veidā. Savukārt attiecīgo pārstrādes nozaru izejvielā importa īpatsvars ir 81%, 76% un 83%.
8. Meža nozares kopējie pievienotās vērtības rādītāji liecina, ka kokapstrāde pēdējo 14 gadu laikā ir spējusi palielināt produkcijas ražošanu ar augstāku pievienoto vērtību un samazināt apaļkoksnes eksportu, līdz ar to tās pievienotās vērtības ķēde ir kļuvusi garāka.
9. Zivsaimniecības ietekme uz lauku telpu ir ļoti ierobežota – šaura piekrastes līnija gar Baltijas jūru un Rīgas jūras līci. Nozare spējusi parādīt izaugsmi, neskatoties uz pieejamo jūras resursu sarukumu. Pievienotās vērtības pieauguma iemesli ir produkcijas cenas kāpums, zvejas jaudas sabalansēšanas pasākumi un stingrāka nozvejas kontrole.
10. Lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarēs ir būtiski pieaudzis atalgojuma līmenis, samazinot starpību ar vidējo atalgojuma līmeni valstī, kas pozitīvi

ietekmē labklājību. Tomēr iedzīvotāju skaita sarūkšana laukos joprojām notiek straujāk nekā pilsētās.

11. Pamatnozares var ietekmēt lauku telpu ar dažādu intensitāti, jo lauksaimniecības un mežsaimniecības resursu teritoriālās atšķirības ir būtiskas. Atšķiras gan ainava, gan darbības aktivitāte un vieta teritorijas ekonomikā. Līdz ar to arī nozaru politiku ietekme uz lauku attīstību ir nevienmērīga dažādos Latvijas reģionos, ja raugās vietējā līmenī.
12. Lai arī pastāv nenoteiktība par gaidāmās zaļās pārejas (*green transition*) ietekmi uz tautsaimniecību, tai visdrīzāk, ka būs būtiska ietekme uz lauksaimniecību un mežsaimniecību, kā arī ar šīm nozarēm saistītām citām nozarēm. Tādējādi zaļā pāreja var būtiski ietekmēt lauku telpas attīstību (piem., var būtiski mainīties lauksaimniecības prakses, audzētie kultūraugi, zemes izmantošana un tās intensitāte), it īpaši ilgtermiņā. Dekarbonizācija (klimatnetralitātes sasniegšana), pāreja uz aprites ekonomiku, bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu sekmēšana utt. var dažādi ietekmēt lauku kopienu labbūtību, jo liela nozīme būs minētajās nozarēs īstenotajiem tehnoloģiskajiem risinājumiem un saimnieciskās darbības praksēm.
13. Vienlaikus ietekme uz lauku kopienu labbūtību var būt dažāda, tāpēc būtiska ir atbilstoši noteiktām vietām veidota politika (*place-based policy*). Uzņēmējdarbības veicināšana attiecīgās vietās pati par sevi nerisina ar to saistītas nevienlīdzības veidošanos vai palielināšanos šajās vietās (ja tā izpaužas), kas, savukārt, mazina sociālo kohēziju un vietējo kopienu saiknes.
14. Pētījuma ietvaros veikta teritoriju klasificēšana ar klasteru analīzes metodi parādīja būtiskas atšķirības starp izveidotām grupām, arī pamatnozaru (un attiecīgu politiku) ierobežotas iespējas lauku telpas attīstības veicināšanai. Teritorijās ar augstu pamatnozaru īpatsvaru pievienotajā vērtībā ir novērojami visvājākie TAI rādītāji. Attīstībai nepieciešama sabalansēta ekonomiskā struktūra, t.sk., citu nozare būtiska klātbūtne.
15. Izvēlētās pilotteritorijas parādīja, ka atšķirības starp tipiskajām un netipiskajām teritorijām (attiecībā pret novada vidējiem rādītājiem) nav tik daudz saistītas ar pamatnozaru lomu (BPV A nozarēs), cik ar citiem faktoriem. Starp tiem būtiski ir teritorijas novietojums pret pakalpojumu sniedzējiem (teritorijas novietojuma marginalitāte), apdzīvojuma centru lielums un apdzīvojuma struktūra, vēsturiski izveidojušas saites (saistībā ar administratīvi teritoriālo reformu). Tas savukārt ietekmē pakalpojumu struktūru un apjomu.
16. Pētījuma ietvaros veiktā gadījumu izpēte sniedz pierādījumus, ka nozīmīgākie ekonomiskie faktori lauku telpā ir darba pieejamība, nekustamā īpašuma pieejamība un ceļu infrastruktūra. Būtisks sociālās dzīves faktors ir līderu (aktīvo cilvēku) esamība laukos un iniciatīva, kā arī atbalsts no valsts /pašvaldības. Vienlaikus attīstības faktorus caurvij sociālās saiknes un sociālais kapitāls lauku iedzīvotāju kopienās, kas ir būtisks priekšnosacījums ekonomiskajiem procesiem. Tomēr ekonomisko faktoru prioritārais secīgums mainās līdz ar modernajām pārmaiņām darba tirgū, izglītībā un digitalizācijā, kas būtiski maina arī lauku telpas lomu – tā no uz zemes resursu iespējami efektīvāku izmantošanu orientētas teritorijas kļūst par daudzfunkcionālu vidi, kurā līdzās pastāv tradicionālie saimnieciskie virzieni, attālinātais darbs, tūrisms un sociālās inovācijas, un ir vieta jauniem biznesa modeļiem; vienlaikus padarot lauku iedzīvotāju kopienu arvien neviendabīgāku gan pēc dzīvesveida, gan pēc ekonomiskajām un sociālajām interesēm.
17. Ekonomisko faktoru ietekmes analīze parādīja, ka pat viena klastera novadiem (un pagastiem) var būt atšķirīgas situācijas, kas radušas ar dažādām ietekmes faktoru kombinācijām. Līdz ar to diferencēta politika 6 klasteru dalījumā nespētu nodrošināt

individuālo īpatnību ievērošanu un izmantošanu attīstības veicināšanai. Savukārt vēl niansētākas politikas ieviešana ar centralizēto administrēšanu nesamērīgi paceltu ieviešanas un uzraudzības izmaksas.

Galvenie priekšlikumi:

1. Pamatnozarū politikas īstenošanas rezultātos rādītājus būtu nepieciešams skatīt un papildināt arī no lauku telpas attīstības dimensijas skatu punkta, definējot vairāk sociālos aspektus raksturojošus rādītājus saistībā ar lauku telpas attīstību un iedzīvotāju labbūtību. Patlaban plaši pielietotie saimniecību konkurētspējas rādītāji, ņemot vērā Latvijas lauksaimniecības izplešanos, vismaz daļēji ir sasniegti un kopumā notikusi efektivitātes celšana, turpinot darboties tajā pašā pievienotās vērtības radīšanas līmenī. Lauku telpas sociāli ekonomiskai attīstībai ir svarīgi arī nodarbinātības un pievienotās vērtības rādītāji un tos vajadzētu saskaņot ar lauksaimnieku uzņēmējdarbības mērķiem, veidojot sinerģiju, kuru vislabāk raksturotu t.s. saliktie rādītāji (piem., nodarbinātība, pievienotā vērtība vai jaunu uzņēmumu skaits). Sociālos aspektus raksturojošie rādītāji vislabāk iegūstami ar kvalitatīvām metodēm caur aptaujām un padziļinātām intervijām (piem., dzīves apmierinātības indekss skalā 1 - 10).
2. Turpmākai attīstības tendenču uzlabošanai nepieciešamās darbības saistītas gan ar lauku telpai svarīgu ražošanas specializāciju stimulējošiem pasākumiem, gan ar garāku pievienotās vērtības ķēžu veidošanu. Nepieciešama dziļāka sasaiste starp lauksaimniecības sektoriem (augkopība un lopkopība) un pārtikas nozari, piemēram, izvirzot vertikālo integrāciju viena uzņēmuma grupas ietvaros vai lauksaimnieku kooperāciju kā nosacījumu atbalsta saņemšanai lauksaimniecības produktu pārstrādes jomā. Ieteicams sekundārās ražošanas uzņēmumos atbalstīt bioloģisko produktu pārstrādi, lauksaimniecības blakusproduktu pārstrādi, pārtikas produktu eksporta veicināšanu un pārtikas produkta importa aizstāšanu.
3. Mežsaimniecības un kokapstrādes sadarbībā nepieciešama vēl straujāka pāreja no apaļkoksnes eksporta uz pārstrādātiem koksnes produkcijas veidiem.
4. Ar politikas (nodokļu, atbalsta, teritorijas plānošanas u.c.) instrumentiem sekmēt, ka gaidāmā zaļā pāreja lauksaimniecības, mežsaimniecības un ar tām saistītās nozarēs risina ne tikai globāla un Latvijas līmeņa jautājumus (piem., klimatneitralitātes sasniegšana, bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu aizsardzība un atjaunošana), bet arī uzlabo vietējo kopienu labbūtību un padara lauku telpu pievilcīgāku iedzīvotājiem, t.sk. nodarbinātiem citās nozarēs, lai viņi izvēlētos laukus kā savu dzīves telpu.
5. Ņemot vērā, ka arī nākotnē sagaidāma nodarbināto skaita samazināšanās lauksaimniecības un mežsaimniecības nozarēs, ar mērķētiem ieguldījumiem lauku telpas infrastruktūrā (telekomunikāciju nodrošinājums, ceļu tīkls utt.) nepieciešams veicināt lauku telpas kā dzīvesvietas vai otrās dzīves vietas (papildu dzīvesvietas) pievilcību citās nozarēs nodarbinātajiem un tādējādi mazināt sasaisti starp nodarbinātību šajās nozarēs un lauku telpas apdzīvotību.
6. Lauksaimniecības un lauku attīstības atbalsta pasākumos nepieciešams skaidrāk nodalīt atbalsta mehānismus – lauksaimnieciskās ražošanas attīstībai un pārējos pasākumus vēršot uz prasmju un zināšanu kāpināšanu, nodarbinātības veicināšanu, pāreju uz citiem uzņēmējdarbības veidiem. Tradicionālajās nozarēs īpaša uzmanība būtu jāpievērš tiešās tirdzniecības, īsās pārtikas piegādes ķēdes un nišas produktu attīstībai, savukārt papildus

jāatbalsta jaunu biznesa modeļu izstrāde un attīstība, tādās jomās kā sociālie pakalpojumi, aprites ekonomika¹, digitāla ekonomika, tūrisms u.c.

7. Lauku telpas apdzīvotības un cilvēku labbūtības veicināšanā būtiska varētu būt viedās sarukšanas (*smart shrinking*) pieeja, kuras praktiskā pielietošanā Igaunijas piemēra gadījumā (OECD, 2022a) tiek piedāvāts īstenot koordinētas politikas ietvaru, risinot būtiskākās problēmas mājokļu efektivitātes nodrošināšanā, reģionālās nevienlīdzības mazināšanā, izglītības kvalitātes uzlabošanā, reģionālās pārvaldības sadarbības uzlabošanā, normatīvā regulējuma un nodokļu politikas pielāgošanā nelabvēlīgām tendencēm.
8. Kontekstā ar notikušo teritoriāli administratīvo reformu, centralizētā resursu pārvaldības pieeja pašvaldībās ir paplašinājusies un ierobežo vietējo kopienu (pagastu un apkaimju līmenī) iespējas ietekmēt savu attīstību. Nepieciešams stiprināt vietējo lēmumu pieņemšanas mehānismus, piemēram, veicinot iedzīvotāju padomju darbību, iespējami plaši īstenojot līdzdalības budžeta pieeju, kas ļautu iedzīvotājiem tieši ietekmēt prioritāšu noteikšanu un resursu sadali. Pašvaldību vadītājiem jāsniedz lielāka rīcības brīvība un instrumenti, lai efektīvi atbildētu uz vietējām vajadzībām.
9. Novadu pašvaldībās ieteicams aktīvāk izmantot Pašvaldību likumā (58. pants) paredzēto iespēju veidot teritoriālas iedzīvotāju padomes. Šādas lokāli (pagastu vai pagastu grupu līmenī) vēlētas konsultatīvās institūcijas var sekmēt kvalitatīvāku lokālo lēmumu pieņemšanu, kā arī stiprināt lokālās piederības faktoru, kam nākotnē varētu būt būtiska loma, lai sekmētu attiecīgo pagastu kā dzīvesvietas vai papildu dzīvesvietas pievilcību citās nozarēs ar lauksaimniecību vai mežsaimniecību nesaistītās nodarbinātajiem. Tomēr gadījumu izpēti gaitā novēroti arī riski par šķietamu iedzīvotāju iesaisti tālākos novadu pagastos, būtiskākos lēmumus un politikas īstenošanas procesus arvien centralizējot novada centros.
10. Lauku kopienu dzīvotspēja lielā mērā ir atkarīga no vietējo iedzīvotāju prasmēm, iniciatīvas un savstarpējās sadarbības spējām. Jo īpaši nākotnē, kad paredzama lauku telpā dzīvojošo iedzīvotāju kopienas neviendabīguma paplašināšanās, nepieciešams veicināt sadarbības kultūru un vietējās līderības spējas. Svarīga ir arī uzticības veidošana un iedzīvotāju motivēšana aktīvi iesaistīties kopienas dzīvē, kas sekmētu vietējo demokrātiju un teritorijas attīstību.
11. Vietējā līmeņa attīstības plānošanai un veicināšanai nepieciešams stiprināt decentralizēto pieeju – VRG kompetenci un kapacitāti (intelektuālo un finansiālo), vietējo iedzīvotāju un uzņēmēju ciešāku iesaisti, īpaši VRG stratēģijas izstrādes stadijā. Tas nodrošinātu efektīvāku vietējo sociāli ekonomisko atšķirību ievērošanu un izmantošanu lauku telpas sociāli ekonomiskai attīstībai.
12. Šis pētījums ļāva validēt virkni Latvijā aktuālu lauku dzīves diskursu un sociālo praksi, kas raksturo lauku iedzīvotāju piesaisti laukiem kā dzīves un/vai darba vietai, nākamais solis varētu būt metodoloģijas izstrāde reprezentatīvai šo procesu analīzei. Šajā nolūkā būtu svarīgi apzināt datu avotus, kas paplašinātu skatījumu uz šiem procesiem un iezīmēt perspektīvos Latvijas lauku attīstības scenārijus, novērtēt iespējas un riskus, kas ar tiem saistīti, ne tikai lauksaimniecības un mežsaimniecības kā tradicionālo ekonomiskās darbības pamatnozarē, bet arī plašākā sociālā un ģeopolitiskā kontekstā.

¹ Biznesa modelis aprites ekonomikā laukos varētu būt tādi biznesa modeļi, kuros lauku saimniecība veiksmīgi kombinē konkrētās vietas priekšrocības un saimniecībā pieejamos resursus un prasmes (divu dažādu primāro sektoru sasaiste bioresursu aprītiņai izmantošanai, ražošanas un viesmīlības vai izglītības pakalpojumu kombinēšana u.c.), samazina atkritumus, produktu ražošanā izmanto lauksaimniecības un/vai mežsaimniecības blakusproduktus, nodrošina materiālu vai enerģijas atkārtotu izmantošanu u.c., lai mazinātu ietekmi uz vidi un radītu papildu ekonomisko vērtību.

INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Abreu, I., Nunes, J. M., Mesias, F. J.. Can Rural Development Be Measured? Design and Application of a Synthetic Index to Portuguese Municipalities, *Social Indicators Research* (2019) 145:1107–1123
2. AREI. (2021). ES regulējuma par ilgtspējīgu ieguldījumu veicināšanu ietekmes izvērtējums uz lauksaimniecības nozari.
<https://www.arei.lv/lv/projekti/2021/es-regulejuma-par-ilgtspejigu-ieguldijumu-veicinasanu-ietekmes-izvertejums-uz>
3. AREI. (2022). ES regulējuma par ilgtspējīgu ieguldījumu veicināšanu ietekmes izvērtējums uz lauksaimniecības nozari.
<https://www.arei.lv/lv/projekti/2020/es-regulejuma-par-ilgtspejigu-ieguldijumu-veicinasanu-ietekmes-izvertejums-uz>
4. AREI. (2023). ES regulējuma par ilgtspējīgu ieguldījumu veicināšanu ietekmes izvērtējums uz lauksaimniecības nozari.
<https://www.arei.lv/lv/projekti/2023/es-regulejuma-par-ilgtspejigu-ieguldijumu-veicinasanu-ietekmes-izvertejums-uz>
5. AREI. (2023). Vadlīnijas un ieteikumi sabiedrības virzītas vietējās attīstības stratēģijas izstrādei 2023.-2027.gadam.
6. AREI. (2024). ES regulējuma par ilgtspējīgu ieguldījumu veicināšanu ietekmes izvērtējums uz lauksaimniecības nozari.
<https://www.arei.lv/lv/projekti/2024/es-regulejuma-par-ilgtspejigu-ieguldijumu-veicinasanu-ietekmes-izvertejums-uz>
7. Bassi, I., Nassivera, F. & Piani, L. (2016) Social farming: a proposal to explore the effects of structural and relational variables on social farm results. *Agric Econ* 4, 13
8. Bazík, J., & Muchová, Z. (2015). Land Consolidation in Slovakia, where it hangs? *Research for Rural Development. Vol. 1*, 21st Annual International Scientific Conference Research for Rural Development
9. Beltramo, R., Peira, G.; Pasino, G., Bonadonna, A. Quality of Life in Rural Areas: A Set of
10. Bilewicz, A., Mamonova, N., Burdyka, K. (2022) “Paradoxical” Dissatisfaction among Post-Socialist Farmers with the EU’s Common Agricultural Policy: A Study of Farmers’ Subjectivities in Rural Poland, *East European Politics and Societies and Cultures*, 36 (3), 892–912
11. Bjärstig, T., & Kvastegård, E. (2016). Forest social values in a Swedish rural context: The private forest owners’ perspective. *Forest Policy and Economics*, 65, 17–24.
<https://doi.org/10.1016/j.forpol.2016.01.007>
12. Blanco, V., Brown, C., & Rounsevell, M. (2015). Characterising forest owners through their objectives, attributes and management strategies. *European Journal of Forest Research*, 134(6), 1027–1041. <https://doi.org/10.1007/s10342-015-0907-x>
13. Borychowski, M., Stępień, S., Polcyn, J., Tošović-Stevanović, A., Čalović, D., Lalić, G., & Žuža, M. (2020). Socio-economic determinants of small family farms’ resilience in selected central and eastern european countries. *Sustainability (Switzerland)*, 12(24), 1–30. <https://doi.org/10.3390/su122410362>

14. Braastad, B.O. Hauge, H. eds. (2007). Green care in Agriculture: Health effects, Economics and Policies. *Book of abstracts of the COST Action 866 conference*. 20-22 June, Vienna, Norwegian University of Life Sciences
15. Bryman, A. (2022). Social research methods. / Alan Bryman, Edward Bell, Jennifer Reck, Jessica Fields. New York, NY : Oxford University Press.
16. De Krom, M.P.M.M., Dessein, J. (2013). Multifunctionality and care farming: Contested discourses and practices in Flanders. *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences*. Volumes 64–65, September, Pages 17-24 Royal Netherlands Society for Agricultural Sciences.doi.org/10.3390/su16051804
17. Eggers, J., Lindhagen, A., Lind, T., Lämås, T., & Öhman, K. (2018). Balancing landscape-level forest management between recreation and wood production. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, 1–11. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.04.016>
18. Eiropas Komisija. (2018). Komisijas paziņojums “Rīcības plāns: ilgtspējīgas izaugsmes finansēšana”. COM(2018) 97 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0097>
19. Eiropas Komisija. (2019). Komisijas paziņojums “Eiropas zaļais kurss”. COM(2019) 640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640>
20. Eiropas Komisija. (2021., 30. jūnijs). Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Eiropas ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Ilgtermiņa redzējums par ES lauku apvidiem: kāds ceļš ejams, lai līdz 2040. gadam lauku apvidi kļūtu spēcīgāki, savienoti, izturētspējīgi un pārtikuši. (Ziņojums COM (2021) 345 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0345>
21. Eiropas Komisija. (2024, 27. marts). Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Eiropas ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Ilgtermiņa redzējums par ES lauku apvidiem: galvenie sasniegumi un turpmākā virzība. (Ziņojums COM (2024) 450final).
22. Eiropas Parlaments. (2022, 13. decembris). Eiropas Parlamenta 2022. gada 13. decembra rezolūcija par ilgtermiņa redzējumu attiecībā uz ES lauku apvidiem — virzība uz spēcīgākiem, labāk savienotiem, noturīgākiem un pārticīgākiem lauku apvidiem līdz 2040. gadam (2021/2254(INI)). (2023/C177/04). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022IP0436>
23. Eiropas Parlaments un Padome. (2019). Regula (ES) 2019/2088.
24. Eiropas Parlaments un Padome. (2020). Regula (ES) 2020/852.
25. Eiropas Parlaments un Padome. (2022). Direktīva (ES) 2022/2464.
26. Eiropas Parlaments un Padome. (2024.) Direktīva (ES) 2024/1760.
27. Elands, B. H. M., & Praestholm, S. (2008). Landowners' perspectives on the rural future and the role of forests across Europe. *Journal of Rural Studies*, 24(1), 72–85. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.02.002>
28. Elands, B. H. M., O'Leary, T. N., Boerwinkel, H. W. J., & Freerk Wiersum, K. (2004). Forests as a mirror of rural conditions; local views on the role of forests across Europe.

- Forest Policy and Economics*, 6(5), 469–482.
<https://doi.org/10.1016/j.forpol.2004.01.003>
29. European Commission. (n.d.). Digital Public Services in the Digital Economy and Society Index. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-digital-public-services>
 30. European Commission. European /Evaluation Network for Rural Development (2014). Getting the most from your RDP. Guidelines for the ex ante evaluation of 2014-2020 RDPs. June 2014.
https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/guidelines_for_the_ex_ante_evaluation_2014_-_2020_rdps.pdf Eiropas Komisija, Lauksaimniecības un lauku attīstības ģenerāldirektorāts – A.3 nodaļa: Pamatnostādnes. LEADER pievienotās vērtības novērtēšana, 2024. gada 5. decembris
 31. Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J.A., Pérez-Mesa, J.C. (2011). The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-east Spain). *Sociologia Ruralis*, 51(1), 54-78.
 32. Girdziušas, S., Löf, M., Hanssen, K. H., Lazdiņa, D., Madsen, P., Saksa, T., Liepiņš, K., Fløistad, I. S., & Metslaid, M. (2021). Forest regeneration management and policy in the Nordic–Baltic region since 1900. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 36(7–8), 513–523. <https://doi.org/10.1080/02827581.2021.1992003>
 33. Gonda, N. (2019) “Land-Grabbing and State-Making: Towards Understanding and Constructing Alternatives to Authoritarian Populism in Hungary,” *Journal of Peasant Studies* 46, 606–25.
 34. Granovetter, M. (1992). Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis. *Acta Sociologica*, 35, 3-11.
 35. Guarín, A., Rivera, M., Pinto-Correia, T., Guiomar, N., Šūmane, S., & Moreno-Pérez, O. M. (2020). A new typology of small farms in Europe. *Global Food Security*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100389>
 36. Guiomar, N., Godinho, S., Pinto-Correia, T., Almeida, M., Bartolini, F., Bezák, P., Biró, M., Bjørkhaug, H., Bojnec, Brunori, G., Corazzin, M., Czekaj, M., Davidova, S., Kania, J., Kristensen, S., Marraccini, E., Molnár, Z., Niedermayr, J., O'Rourke, E., ... Wästhelt, A. (2018). Typology and distribution of small farms in Europe: Towards a better picture. *Land Use Policy*, 75, 784–798. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.04.012>
 37. Haberl, H., Erb, K. H., Krausmann, F., Gaube, V., Bondeau, A., Plutzer, C., Gingrich, S., Lucht, W., Fischer-Kowalski, M., Designed, F.-K., & Performed, W. L. (2007). *Quantifying and mapping the human appropriation of net primary production in earth's terrestrial ecosystems* (Vol. 104).
 38. Häyriäinen, L., Mattila, O., Berghäll, S., & Toppinen, A. (2015). Forest Owners' Socio-demographic Characteristics as Predictors of Customer Value: Evidence from Finland. *Small-Scale Forestry*, 14(1), 19–37. <https://doi.org/10.1007/s11842-014-9271-9>
 39. Halfacree, K. (2007). Trial by space for a “radical rural”: Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23(2), 125–141. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>
 40. Haugen, K., Karlsson, S., & Westin, K. (2016). New Forest Owners: Change and Continuity in the Characteristics of Swedish Non-industrial Private Forest Owners

- (NIPF Owners) 1990–2010. *Small-Scale Forestry*, 15(4), 533–550. <https://doi.org/10.1007/s11842-016-9338-x>
41. Hornowski, A., Parzonko, A., Kotyza, P., Kondraszuk, T., Bórawski, P., & Smutka, L. (2020). Factors determining the development of small farms in central and eastern Poland. *Sustainability (Switzerland)*, 12(12). <https://doi.org/10.3390/su12125095>
 42. Indicators for Improving Wellbeing. *Sustainability* 2024, 16, 1804. <https://doi.org/10.3390/su16121804>
 43. Yin, R. (2018) Case study research and applications: Design and methods. Sage publications.
 44. Yin, R. K. (2009). Case study research : design and methods / Robert K. Yin. (4th ed.). Los Angeles Calif: Sage.
 45. Jehlička, P., Grīviņš, M., Visser, O., Balázs, B (2020) Thinking Food like an East European: A Critical Reflection on the Framing of Food Systems, *Journal of Rural Studies* 76, 286–95.
 46. Jepsen, M. R., Kuemmerle, T., Müller, D., Erb, K., Verburg, P. H., Haberl, H., Vesterager, J. P., Andrič, M., Antrop, M., Austrheim, G., Björn, I., Bondeau, A., Bürgi, M., Bryson, J., Caspar, G., Cassar, L. F., Conrad, E., Chromý, P., Daugirdas, V., ... Reenberg, A. (2015). Transitions in European land-management regimes between 1800 and 2010. *Land Use Policy*, 49, 53–64. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.07.003>
 47. Kelly, E., McGuinness, S., Devlin, A.. Developing A Framework To Monitor Rural Development Policy In Ireland: Opportunities And Challenges, ESRI, 2024.
 48. Kesitalo, E. C. H., Lidestav, G., Westin, K., & Lindgren, U. (2020). Understanding the multiple dynamics of the countryside – Examples from forest cases in northern Europe. *Journal of Rural Studies*, 78, 59–64. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.06.023>
 49. Knickel, K., Renting, H. (2000). Methodological and conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 512–528.
 50. Kryszak, L., Guth, M., & Czyzewski, B. (2021). Determinants of farm profitability in the EU regions. Does farm size matter? *Agricultural Economics*, 67(3), 90–100. <https://agricecon.agriculturejournals.cz/artkey/age-202103-0002.php>
 51. Kuemmerle, T., Levers, C., Erb, K., Estel, S., Jepsen, M. R., Müller, D., Plutzer, C., Stürck, J., Verkerk, P. J., Verburg, P. H., & Reenberg, A. (2016). Hotspots of land use change in Europe. *Environmental Research Letters*, 11(6). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/11/6/064020>
 52. Lasanta, T., Arnáez, J., Pascual, N., Ruiz-Flaño, P., Errea, M. P., & Lana-Renault, N. (2017). Space–time process and drivers of land abandonment in Europe. *CATENA*, 149, 810–823. <https://doi.org/10.1016/j.catena.2016.02.024>
 53. Levers, C., Schneider, M., Prishchepov, A. V., Estel, S., & Kuemmerle, T. (2018). Spatial variation in determinants of agricultural land abandonment in Europe. *Science of The Total Environment*, 644, 95–111. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.06.326>
 54. Löfmarck, E., Ugglå, Y., & Lidskog, R. (2017). Freedom with what? Interpretations of “responsibility” in Swedish forestry practice. *Forest Policy and Economics*, 75, 34–40. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2016.12.004>

55. Mueller, N. D., Gerber, J. S., Johnston, M., Ray, D. K., Ramankutty, N., & Foley, J. A. (2012). Closing yield gaps through nutrient and water management. *Nature*, 490(7419), 254–257. <https://doi.org/10.1038/nature11420>
56. Murdoch, J. (2000) Networks – a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*, 16 (4), 407-419.
57. OECD (2018). Organisation for Economic Co-Operation and Development. OECD Regional Well-Being: A User's Guide. Using Data to Build Better Communities. Available online: www.oecdregionalwellbeing.org
58. OECD (2020). *Rural Well-being: Geography of Opportunities*, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d25cef80-en>.
59. OECD (2022a). *Shrinking Smartly in Estonia: Preparing Regions for Demographic Change*, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/77cfe25e-en>.
60. OECD (2022b). *Unlocking Rural Innovation*, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9044a961-en>.
61. OECD (2023). *The Future of Rural Manufacturing*, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e065530c-en>.
62. OECD (2024). *Getting to Services in Towns and Villages: Preparing Regions for Demographic Change*, OECD Rural Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/df1e9b88-en>.
63. Parīzes nolīgums. (2015). <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1730>
64. Pašakarnis, G., & Maliene, V. (2010). Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: Applying land consolidation. *Land Use Policy*, 27(2), 545–549. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2009.07.008>
65. Polanyi, K. (2001 [1944]). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA, Beacon Press. with a foreword by Joseph Stiglitz and introduction by Fred Block
66. Rannikko, P., & Salmi, P. (2018). Towards Neo-Productivism? – Finnish Paths in the Use of Forest and Sea. *Sociologia Ruralis*, 58(3), 625–643. <https://doi.org/10.1111/soru.12195>
67. Rivera, M., Guarín, A., Pinto-Correia, T., Almaas, H., Mur, L. A., Burns, V., Czekaj, M., Ellis, R., Galli, F., Grivins, M., Hernández, P., Karanikolas, P., Prosperi, P., & Sánchez Zamora, P. (2020). Assessing the role of small farms in regional food systems in Europe: Evidence from a comparative study. *Global Food Security*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100417>
68. Shucksmith, M. (2018). Re-imagining the rural: From rural idyll to Good Countryside. *Journal of Rural Studies*, 59, 163–172. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.07.019>
69. Sobolewska-Mikulska, K. (2018). *Land consolidation in Poland as a tool for the improvement of farming conditions in terms of rural development- case study*. 312–321. <https://doi.org/10.22616/ESRD.2018.037>
70. Titāne, P. E., Felcis, R., & Sociālo zinātņu fakultāte. (2021). Bioloģiskās daudzveidības interpretācija meža resursu lietošanas gadījumos Latvijā : Bakalaura darbs / Paula Elīza Titāne ; darba vad.: Socioloģijas doktora zinātniskais grāds Renārs Felcis ; rec.: Dr. Socioloģijas doktors Aija Zobena ; LU. Sociālo zinātņu fakultāte. Rīga.

71. Ustaoglu, E., & Collier, M. J. (2018). Farmland abandonment in Europe: an overview of drivers, consequences, and assessment of the sustainability implications. *Environmental Reviews*, 26(4), 396–416. <https://doi.org/10.1139/er-2018-0001>
72. Varga, V. & Bazík, J. (2013). Land Consolidation as an Useful Tool for Rural Development. 20th International PhD Students Conference.
73. Wiggering, H., Dalchow, C., Glemnitz, M., Helming, K., Muller, K., Schultz, A., Stachow, U., Zander, P. (2006) Indicators for multifunctional land use – linking socio-economic requirements with landscape potentials. *Ecological Indicators*, 6 (1), 238-249
74. Wilson, G.A. (2007). Multifunctional agriculture: A transition theory perspective. 1-374.
75. Zasada, I. (2011). Multifunctional peri-urban agriculture—A review of societal demands and the Provision of goods and services by farming. *Land Use Policy* 28 639–648
76. Zobena, A. & Felcis, R. (red.) (2022). Kopīgo resursu pārvaldība krīžu saplūšanas laikā. Aija Zobena, Renārs Felcis (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 184 lpp. <https://doi.org/10.22364/krp.22>

PIELIKUMI

1. pielikums. Izvēlētās mērķa grupas un pielietotās metodes individuālo un kopienas mikro līmeņa datu ieguvei
2. pielikums. Interviju un fokusgrupu jautājumi
3. pielikums. Matemātiskās analīzes metodes teritoriālo atšķirību novērtēšanai
4. pielikums. Lauku teritoriju analītiskās klasifikācijas gaita
5. pielikums. Lauku teritoriju analītiskās klasifikācijas rezultāti
6. pielikums. Teritoriju dažādības indeksa aprēķina metode
7. pielikums. Ekonomisko un sociālo rādītāju sadalījums pa teritoriju klasteriem
8. pielikums. Teritoriju klasteros novērtētie rādītāji
9. pielikums. Fokusgrupu un interviju apkopojums
10. pielikums. OECD pētījumu izpētes materiāls
11. pielikums. Atziņas no līdzšinējiem pētījumiem par lauku telpu
12. pielikums. Jelgavas novads pagasti
13. pielikums. Preiļu novads pagasti
14. pielikums. Smiltenes novads pagasti
15. pielikums. Projekta pilotteritoriju sociālekonomiskie rādītāji un to dinamika